

Ára: 1150 Ft

A Napvilág Kiadó állandó akciókkal várja Önt! Ne maradjon le, nézelődjön, válogasson, mazsolázzon kedvére a történelmi témáktól a legújabb társadalomtudományi munkákig, komolytól a szórakoztatón át az elgondolkodtatóig! 500 és 1000 Ft-os, valamint 50%-os kedvezménnyel kínált köteteket megtalálja honlapunkon az AKCIÓ menüpont alatt:

www.napvilagkiado.eu

12

Mozgóvilág

2021/12

2021/12

Bodnár Zoltánnal, Horn Gáborral, Somogyi Zoltánnal és Vásárhelyi Máriaival Szénási Sándor beszélget az előválasztásról • Széchenyi Ágnes tanulmánya • Rádai Eszter Iványi Gáborral beszélget • Kiss Judit Ágnes és Lady Constance Chatterley versei • Bán Zoltán András prózája

Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Axel Honneth • Kőrösi Imre • Parászka Boróka • Pető Iván • P. Szűcs Julianna • Révész Sándor • Stuber Andrea • Szelényi Iván • Vadas József • Végel László • Weiss János

Mozgóvilág

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ folyóirat* kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BÁN ZOLTÁN ANDRÁS 1954-ben született Budapesten. Irodalmár. Első publikációja a lapban (Bán Zoltán néven) A hivatali védte izléstelenség. A magyar operett útja 1948–1953 között. Kompolthy Zsigmond és Csont András néven is publikált. Legutolsókötete: *Betűtészta* (2018).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásiig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

AXEL HONNETH 1949-ben született Essenben. Filozófus, a Frankfurter Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *The Idea of Socialism* (2016).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *A halál milongát táncol* (2017).

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LADY CONSTANCE CHATTERLEY Derbyshire-ban született. Irodalmi tehetsége korán megmutatkozott. Versei jelentős részét férje, szeretői és a prúd vidéki élet ihletik.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÜCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár, lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagyotál!* (2019).

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Az elfeledett álmofő* (2020).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZÉCHENYI ÁGNES 1957-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az [MTA] BTK Irodalomtudományi Intézete tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Schöpfung Aladár a Vasárnapi Újságban* (2018).

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliomosok?* (Kolosi Tamással, 2010).

SZÉNÁSI SÁNDOR 1953-ban született Hódmezővásárhelyen. Legutóbbi könyve: *Szabadság, elvtársak* (2020).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

WEISS JÁNOS 1957-ben született Szűrben. Közgazdaságtant tanult Pécsen, majd filozófiát Budapesten, Frankfurtban, Tübingenben és Berlinben. A Pécsi Tudományegyetem filozófiaprofesszora. Utolsó önálló fordításkötete: *Rüdiger Bubner: Dialéktika mint topika* (2020).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Fátyn Viola munkái

FRESH
CORNER

A kedvenc kávéd,
frissen főzve!

Ugorj be a MOL-kutakon található
Fresh Cornerbe, és kapj új erőre helyben
készült kávékülönlegességeinkkel!

- Rádai Eszter 3 „Fölhangosítom a hangotokat, és kiállok értetek”
Beszélgetés Iványi Gáborral
- Széchenyi Ágnes 17 Két tűz között – Schöpflin Aladár, a Baumgarten
Alapítvány kurátora (1941–1950) *Tanulmány*
- Axel Honneth 33 Lukács kötéltánca a filozófiai érvelés és a partizán
elkötelezettség között *Tanulmány*
(bevezette és fordította: Weiss János)
- Bán Zoltán András 45 Használati utasítás öngyilkosoknak 2. *Próza*
Constance Chatterley 55 Lady Chatterley eloszlát egy félreértést,
Lady Chatterley festője,
Lady Chatterley a barlangban,
Lady Chatterley felkel az íróasztalától *Versek*
- Kiss Judit Ágnes 57 Levél a régihez, A szerelmes *Versek*
Gárdonyi László 60 Részletekre figyelve – *Fátyol Viola munkái*
Szénási Sándor 66 Jobboldali jelölt a baloldali szavazók élén?
*Beszélgetés Bodnár Zoltánnal, Horn Gáborral,
Somogyi Zoltánnal és Vásárhelyi Máriával*

Hónapló

- Dalos György 86 PCR
Hargitai Miklós 89 Ugrás előtt
Végel László 92 A tanácstalan postás
Parászka Boróka 95 Árnyékboksz

Reflex

- Szelényi Iván 99 Angela Merkel: kudarc vagy siker? *Olvasónapló*
Révész Sándor 109 A zsidó sikertörténet eleje és vége

-ról, -ről

- Pető Iván 116 Kapitalizmus a 21. században
Csepeli György 119 A legfontosabb művészet
Csengery Kristóf 122 Kényes műfaj
Kőríz Imre 126 A szépséges függelék
Stuber Andrea 131 Nem teljesen idegen
Vadas József 134 Lovasok az erődben
P. Szűcs Julianna 139 Sok? Kevés? Mihez képest?

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára hét éven át nem változott. A hozzánk való ragaszkodást köszönjük, most azonban a lap fennmaradása és jövője érdekében arra kényszerülünk, hogy szerény áremelést hajtsunk végre. Ennek megfelelően 2021 januárjától az áruspéldányok 1150 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj pedig 10 980 forint. Abban bízunk, hogy mindez nem rettent el lelkes olvasótáborunkat attól, hogy minket válasszon. A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.
Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

Nemzeti Kulturális Alap

a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2021/december

negyvenhetedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőmű-vészet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Jován-Cserna Krisztina (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

„Fölhangosítom a hangotokat, és kiállok értetek”

Iványi Gáborral beszélget Rádai Eszter

– *A beszélgetésünk előtt három napot Brüsszelben töltött, ahol az Oltalom Karitatív Egyesületnek már tavaly odaítélt, de a járvány miatt csak most átadott Európai Polgár díjat vehette át – egyébként az idei díjazott FreeSZFE képviselőivel együtt. Ezzel a díjjal az Európai Parlament olyan kivételes teljesítményeket kíván elismerni, amelyek az unió értékeit és a polgárok és tagállamok közötti megértést szolgálják. De vajon tudják-e, tisztában vannak-e azzal a díj adományozói, milyen mértékben kivételes az a teljesítmény, amit Iványi Gábor, illetve az Oltalom esetében elismertek? Tisztában vannak-e azzal, hogy ez az egyesület, amelyet szociálisan és lelki értelemen elhagyott, kiszolgáltatott, szegény, beteg, hajléktalan, katasztrófa által sújtott, sérült és mindenféle bajba jutott emberek és csoportjaik együtttérző támogatására hoztak létre 1989-ben, most már egy évtizede – egyszer korábban így jellemezte – olyan, akár az az óceánjáró hajó, ami harminc éve nem kötött ki, és amelyen már a zongorával fűtenek? Tudják-e ezt azok, akik odaítélték a díjat?*

– Nagyjából tudják, hiszen ezt a díjat előterjesztés, ajánlás útján lehet elnyerni, és bennünket magyar képviselők ajánlottak az Európai Parlamentnek – természetesen a Fidesz és a KDNP kivételével, akik épp ellenkezőleg, megpróbálták elgázolni a jelölésünket.

– *Hogyan?*

– Azt terjesztették, hogy mi egy olyan civilszervezet vagyunk, amely – a sajtószabadságot meggyalázva, visszaélve a szólás lehetőségével – nyomult be valamilyen, ki tudja, milyen részbe, és manőverezte valamilyen kivételezett helyzetbe magát, és ezért mi ezt a díjat voltaképpen nem is érdemljük meg. Hát ők csak tudják, hogy mivel hogyan lehet visszaélni...! Nekünk azonban nem nagyon van mivel visszaélnünk, hiszen azonkívül, hogy levelet írhatunk és tiltakozhatunk a bennünket érő rágalmak ellen, más megszólalási lehetőségünk nincs. Tavaly egyébként rajtunk kívül egy női szerzetesrend, illetve annak egy tagja is megkapta ezt a kitüntetést, de a Fidesz úgy intézte, hogy a díjak átadásakor se találkozzon a két társaság egymással.

– *Viszont másokkal igen, sok fontos baráti találkozóról szóltak a hírek. Kik voltak ők?*

– Várjon, megpróbálom összeszedni. Találkoztam egy német zöldpárti képviselővel, Daniel Freunddal, aki korábban valamelyik jelentősebb német tévécsatorna számára forgatott Magyarországon filmet, amiben mi is szerepelünk, és amit – tőle tudom – már két és fél millióan láttak Németországban. Aztán összejöttünk ott egy lengyel civilszervezet képviselőivel, akik a bírói függetlenség védelmében vívott harcukért kaptak elismerést. Találkoztam a

Momentum képviselőivel, Donáth Annával és Cseh Katalinnal, Anna pedig összehozott francia, dán és lengyel képviselőkkel is a liberális, a zöld és a szocialista frakcióból. Volt egy találkozásnk Dobrev Klárával és a DK-s képviselőkkel, valamint az MSZP-s Újhelyi Istvánnal, aki Márki-Zay Péter bemutatkozását szervezte Brüsszelben. Vele egyébként, mármint Márki-Zay Péterrel a szállodám halljában futottam össze teljesen váratlanul, ahol ő mintegy kétszáz kint élő, maszkot nem viselő magyarral beszélgetett, én pedig épp ezen a tömegben próbáltam áthatolni, amikor észrevett, elém jött, és akkor beszélgettünk kicsit. Közben elképedve néztem azokat a bátor magyarokat, akik közül senki nem viselt maszkot... Úgy látszik, a magyarok, éljenek bárhol, valamiért úgy gondolják, hogy sérthetetlenek, rajtuk nem fog a vírus.

– *Márki-Zay Péterrel korábban, itthon nem is volt kapcsolata?*

– Dehogynem, az előválasztási kampány idején azzal a kéréssel keresett meg a kampányfőnöke, hogy álljak melléjük. Az én álláspontom eredetileg az volt, hogy a három esélyes miniszterelnökjelölt-jelöltnek, mivel mi nem egyikük vagy másikuk, hanem az ellenzéki szövetség mellett vagyunk elkötelezettek, valahogy előbb le kellene bonyolítaniuk egymás között ezt a versenyt, és nekünk majd a győztes mögé kellene beállnunk...

– *Bármelyik lesz is – lett volna – a győztes?*

– Igen, bármelyik, hiszen ez most szükséghelyzet. Ezért amikor megkerestek Márki-Zay Péterék, ak-

kor adtam egy két és fél perces kis videóajánlást arról, hogy jól felkészült, több nyelven beszélő, fiatal, elkötelezett, bátor jobboldali embernek tartom őt, aki kérelmelhetetlen ellensége a korrupciónak, és megérdemli a támogatásunkat abban a harcban, amit az Orbán-rendszer leváltása érdekében kell közösen folytatnunk. Ezután nem sokkal sebesen megkerestek a DK-tól is, hogy Dobrev Klárára nem mondanék-e „igent”. Dehogynem! – válaszoltam, úgyhogy megint elmondtam pár mondatot arról, hogy a DK egy kiváló balközép párt, amelynek több nyelvet beszélő, tehetséges, fiatal jelöltje Dobrev Klára, és milyen jó lenne, ha végre egy tehetséges és felkészült nő kerülne az ország kormányának élére, aki nem megsemmisíteni kívánja az ellenfeleit, hanem az ország felemeléséért dolgozni, és ezért aki támogatja, az nagyon jó helyre húzza be a maga X-ét. Igen ám, de akkor megkerestek Karácsony Gergely stábjától is, hogy nem ajánlanám-e őt is. De igen – válaszoltam, és akkor neki is adtam egy kétperces támogató videót arról, hogy ő egy kiváló, tehetséges, fiatal politikus, aki már bizonyított, és aki őt támogatja, nagyon jó helyre teszi az X-et. Úgyhogy mindhármójuknak hasonló ajánlást adtam, és mondom, így Márki-Zay Péterrel is találkoztam. Ő még azt is ajánlotta, ami eddig még nem jött össze, hogy tartsunk közös sajtótájékoztatót az Evangéliumi Testvérközösség egyházi státusának elakadt elismertetése, illetve helyreállítása ügyében, ezzel szeretne segíteni ebben nekem, mert fölháborítja, hogyan packáznak velünk most már egy évtizede...

– *Ez is Brüsszelben lett volna?*

– Nem, ez még itthon lett volna, Brüsszelben amint mondtam, voltaképpen csak véletlenül találkoztunk össze, ahol hirtelenjében bemutatam neki az általam frissen megismert lengyel aktivistákat, akik egyébként borzasztóan kíváncsiak voltak rá, hiszen hozzánk hasonlóan ők is a változásban reménykednek. És összehoztam Márki-Zay Pétert Upor Lászlóval is, aki az idei díjazott freeSZFE képviselője volt Brüsszelben, vele egyébként még tavaly ősszel, a nagy SZFE-demonstrációk idején ismerkedtünk össze, illetve nagyon kellemesen találkoztunk azokban a küzdelmekben. Mi elmentünk tüntetni az ő teraszukra...

– *Meg úgy emlékszem, főztek is a Wesley János főiskola menzáján az SZFE-s diákoknak...*

– Igen, ahogy tellett tőlünk, ők meg eljöttek ide mihozzánk a Dankó utcába. Upor Lászlóval az első találkozásunk is a Dankó utcában történt, ahova ő a feleségével együtt jött demonstrálni, én pedig elnézését kértem, amiért nem tudok velük maradni, mert épp megyek tüntetni a Színművészeti Egyetemre. Úgyhogy ő ugyanakkor tüntetett a Dankó utcában, amikor én a Vas utcában.

– *Kicsit még visszatérve Brüsszelhez, folytatva az előző kérdésemet: hogy tapasztalta, mennyire vannak tisztában Brüsszelben, illetve az Európai Parlamentben – azon túl, hogy időnként jelentések készülnek Magyarországról és szavaznak rólkunk – a magyarországi helyzet igazi mélységeivel? Látják-e, merre felé megy, milyen szakadékok felé tart ez az ország?*

– Szerintem nem látják, nem értik, illetve mintha most kezdenének ébredezni. Legalábbis a kinti képviselők szerint mostanra telítődött igazán Európa az Orbán-rezsimmel, mostanra lett elege belőle, és szigetelődött el teljesen a magyar fél – és ezen Orbánt és a Fidesz frakcióját értem, mert a többiek elég jól megtalálják a hangot a saját politikai pártcsaládjuk közösségével. De a Fidesz ravaszságain, például azon, ahogyan most megpróbálnak – részben a törökök előtérbe tolásával – 600 milliárdot a déli határunkon általuk emelt szögessdrót kerítésre bekaszálni, ami irgalmatlanul nagy összeg akkor is, ha nem lenne annyi probléma ezzel a kerítéssel önmagában, most már kezdenek átlátni. Kezdek kapiskálni, hogy át vannak ejtve. És az is tapasztalható, hogy kicsit megorroltak Merkelre is, aki a maga halogató, „tárgyalgassunk velük” harcmodorával, ezzel a félrenéző, szemet hunyó, takargató politikájával voltaképpen megakadályozta, hogy végre szembesíteni lehessen az uniót Orbánék teljességgel elfogadhatatlan politikájával, amivel egyrészt itt választásokat nyer, másrészt sanyargatja a politikai ellenfeleit, illetve az ország jelentős részét. Ugye a mostani szólamok arról, hogy ki-ki hogyan él vissza a sajtószabadsággal és a többi, ott már legfeljebb fáradt gúnykacajt váltanak ki. Ezzel kapcsolatban megértően nem igazán szólal meg senki, illetve aki mégis, azt lehurrogják.

– *De vajon ez azt jelenti, hogy a mélységeit is látják annak, ami Magyarországon történik? Látják-e, hogyan ejti fogságba az országot a regnáló hatalom? Vagy látják-e,*

érzékelik-e például a magyarországi járványkezelés visszasságait és felelőtlenségét – amiről a közössi médiában sokan már csak mint egyfajta, emberéletekkel játszó orosz ruletről beszélnek? Látják-e, hogyan van most kiszolgáltatva egy ország gyakorlatilag védtelenül, elbutítva és információhiányban tartva a pandémiának? És ez csak az egyik példa.

– A mélységeket szerintem nem látják, vagy inkább úgy mondanám, nem akarják látni. Amit jól szolgál a Fidesznek ez a csíkszerű, a számokérések elöl kisikló, fürge mozgása. Ahogyan csokorba köt olyan, Európa különböző országaiban előforduló normasértéseket, amelyek ott egyedi eseteknek, kivételnek, rendszerhibának számítanak, nálunk azonban – működő fékek és ellensúlyok hiányában – a rendszernek magának, az Orbán-rezsimnek az egymással összekapaszkodó alkotórészei. Például mindig lehet hivatkozni arra, hogy esetleg másutt is előfordul, hogy korlátozzák az újságírók mozgását, megint máshol nem mindig tartják megfelelően tiszteletben az emberi jogokat, vagy az alkotmánybíróság nem mintaszerűen működik, esetleg nincs is alkotmánybíróság, vagy aránytalan a választási rendszer, de olyan egymással minden elemében összefüggő rendszert sehol sem épített föl magának egy kormányzat, ami végső soron lehetetlenné teszi, hogy választásokon leváltsák. Tehát mindenütt találunk ügyeket, amelyekre mint példákra lehet hivatkozni, de mintha ők kifejezetten ezekből a másutt is megtalálható, ott azonban elfogadhatatlannak, illetve kivételnek számító konkrétumokból építettek volna össze egy olyan

rendszert, amelyben nincs egyetlen billegő kövecske sem, és amely ezért választások útján nem lebontható. Tehát egy olyan kikezdzhetetlen sündisznóállást hoztak létre, amikor mindennel kapcsolatban tudnak valamilyen európai példát hozni, amelyek ott kivételnek számítanak, de nálunk azt az orbáni szabályt erősítik, hogy mivel szuverén nemzetállam vagyunk, azt csinálunk, amit akarunk. Hogy mondjam, mindenütt kicsit nyűg az egy kormányzatnak, ha minden pillanatban tiszteletben kell tartania és tartatnia az alapvető emberi jogokat, ez minden hatalomnak küzdelmet jelent önmagával és az intézményeivel, de jogállamokban, demokráciákban, ha morogva is, ezt a politikusok teljesítik. Ellenében azokkal a rezsimekkel, ahol még élvezik is, ha meleg vérben gázolhatnak térdig.

– *Eszembe jut az a nyílt levél, amelyet néhányadmagával 2019 adventjének első vasárnapján intézett Orbán Viktorhoz, és amit akkor egy HVG-interjúban második Barmeni Hitvallásnak nevezett, tehát ahhoz a szöveghez hasonlított, amelyben 1934-ben német lelkészek és teológusok emelték fel a szavukat a náciizmus ellen. És még hozzáfűzte, hogy az az 1934-es levél bizony túl enyhén ítélte, a megfogalmazói tíz évvel később, 1944-ben már a sátánt ismerték fel Hitlerben.*

– Valaki egyszer beszélt nekem arról – nem hatalmazott föl rá, hogy a nevét említsem –, hogy az édesanyja, aki holokauszt-túlélő volt, és már nincsen közöttünk, egyszer azal fordult hozzá: fiam, úgy érzem magam, mint 1934-ben. Aztán egy idő múlva azt mondta: fiam, úgy

érzem magam, mint 1938-ban, és nem szeretném megérni, hogy úgy érezzem magam, mint '43–44-ben. Mert bizony, ne féljünk kimondani, ebben az országban ma ugyanazokat a módszereket használják, amelyeknek az enyhébb változata a Mussolini-féle fasizmus eszköztára volt, mert az talán nem volt annyira véres... De a módszerek, ami a céljukat illeti, ugyanazok, akkor is, ha közben nem folyik a vér, mert anélkül is működnek. Vagy mondhatnám Hitler és Mussolini mellett Rákosit is. Mert nem kell feltétlenül valakit azért az Andrássy út 60.-ban agyonverni, vagy belelőni a Dunába, hogy hasonló eredményre jussanak, mint azok a gyalázatos elődök, hanem bőven elég a kiszemelt személyt vagy csoportot nevetségessé tenni, tőle mindent megvonni, őt tönkretenni, akár esetleg öngyilkosságba vagy szívrohamba kergetni. Tehát a gonoszság és az irány ugyanaz, csak az eszközök kevésbé véresek.

Ugyanakkor mindig vannak emberek, akik nagyon érzékenyek erre. Áll a főiskolánk udvarán egy emlékmű, a nácik által kivégzett mártírok, Dietrich Bonhoeffer és Hans von Dohnányi emlékszobra, Rajk László alkotása. Bonhoeffer volt az az evangélikus lelkész, akitől az az idézet is származik, hogy „az egyház csak akkor egyház, ha másokért van”, és akinek a Hitler beiktatása napján elmondott beszéde közben egy időre elhallgatott a rádió. Utóbb persze áramszünetre vagy adásszünetre hivatkoztak, de hát mindenki tudta akkor is, hogy ez nem volt igaz. És ahogy Boenhoffer 1934-ben azonnal megérezte, hogy mi készül, hogy örült nagy baj lesz, ugyanezt érzik sokan most is, köztük talán magam

is. A csontunkban érezzük, hogy ez a borzalom már megtörtént itt egyszer, és ezek a dolgok működtek a maguk idejében. Egy idő után ezek elszabadulnak, és többé nincs, aki megálljt parancsolhasson nekik.

– *Azt hiszem, ezt most ennél kicsit konkrétan kellene kifejtenie.*

– Hát nem ugyanazt művelték néhány éve a Soros-plakátokkal, rajtuk a „Ne ő nevéssen a végén!” felirattal, mint annak idején a nácik „a nevető zsidót” ábrázoló falragaszaikkal? Amelyeket ugyanúgy beszedtek az úszó-Európa-bajnokság idejére, majd visszarakták, mint Hitlerék a '36-os berlini olimpia idején...

Vagy itt van mindjárt a hajléktalanok ügye. Létezik még egy ország a mienken kívül, ahol a legmagasabb szintű jogszabály rendelkezne arról, és pont azért, hogy még az Alkotmánybíróság se férhessen hozzá, hogy a hajléktalan embert a rendőr fölszólíthatja, hogy takarodjon a Belváros turisták számára fenntartott közterületeiről? És ahol a rendőr megítélheti, hogy életvitelszerűen tartózkodik-e valaki az utcán? Ami mondjuk annyit jelent, hogy minden holmija belefér két tömött reklámszatyorba, és véletlenül elaludt a padon – most már a legtöbb helyen aludni is csak ülve tud, eldőlni nem is lehet... Állítólag durván háromszáz ilyen per van folyamatban, és nagyon sokszor az illető nem is találkozik a bírósággal, online fut le a tárgyalás. És mivel, amint az előre látható, nem tudja megfizetni a rá kirótt büntetést, közmunkára kötelezhető, vagy ha az nem megy, akkor elzárható – és mindössze hét bíróról lehet tudni, hogy megtagadta az eljárás megindítását. És mindez,

a szegények ilyen módon való kriminalizálása egy önmagát kereszténynek nevező államban, egy önmagát kereszténynek nevező kormány alatt zajlik! Ez elképesztő! Nincsenek is rá igazán szavak, hogyan lehetséges ez...

Vagy amit a menekültekkel műveltek...! Biztos, hogy bonyolult kérdés, és megoldást kell találni rá, de a Fidesz egyszerre játszott a halált megvető bátorsággal őrzi Európa határait, ami nem igaz, és csődített, illetve hajtott a pesti pályaudvarokra hazájukból elmenekült vagy elűzött, tengereken átkelt, hetek óta Európa különböző országútjain bolyongó nyomorultakat, hogy aztán mutogathassa róluk a félelmet és gyűlöletet generáló képeit. Tudván tudjuk, hogy az nem egy kezelhetetlen, együttműködni képtelen tömeg volt, amely megszállta, elárasztotta Magyarországot, hanem ők maguk hajtották ide ezeket a nyomorultakat annak érdekében, hogy a közvélemény hangulatát felkorbácsolhassák, és ebből politikai tőkét kovácsolhassanak.

– *Majd vonaton elszállították őket az osztrák határra. Mostanában, látva, mi történik a lengyel–belarusz határon, gyakran jutnak eszembe azok a napok.*

– Ott voltam több alkalommal is, Zákányban is, Hegyeshalomnál is, és láttam, amint öt-hat órás zötykölődés után befutottak a szerelvények, rajtuk 2500-3000 emberrel – és az előttük lezárt vécékkel. Először azt hittük, hogy csak slamposágból vannak zárva a mosdók, de nem, ez egy jól átgondolt embertelenség volt, hogy aztán loholva menjenek át azok a nyomorultak a határon,

ha WC-re akarnak menni. És az úgynevezett karitatív szervezetek, a Máltai Szeretetszolgálat, a Baptista Szeretetszolgálat, a katolikus, református szeretetszolgálatok velük ebben mindvégig együttműködtek. Jelentős pénzeket kaptak éveken át ennek fejében, miközben soha nem képviselték igazán a menekültek érdekeit. Mást nem engedtek a déli határhoz, az úgynevezett tranzitónákba, csak őket, viszont tenni ők nem tudtak semmit. A vége felé próbáltak valami kis játszótérszerűséget kialakítani ott a gyerekek számára, csak hogy mindezt büntetőtábori körülmények között... Még amikor bezárták a szerb–magyar határon ezeket a táborokat, akkor is több mint százhatvan gyerek volt ott, és már évek óta, akiknek semmi egyéb bűnük nem volt, mint hogy a szüleik megpróbálták őket egy élhetőbb világba menekíteni.

– *Akkoriban a Helsinki Bizottság munkatársa, Léderer András elmagyarázta, illetve lerajzolta nekem, milyen körülmények között – bádog konténerekben, előttük valami sóderfélével felszórt kifutó – éltek ott éveken át az emberek. És a szülő nőt bilinccsel a csuklóján vitték kórházba...*

– ...és megakadályozták, hogy a gyerekek az apjuk számára, akinek nem járt ebben a kegyetlen rendszerben étel, félretegyenek valami kis ennivalót vagy csokit, mert így akarták elérni, hogy visszamenjenek Szerbiába. De ha visszamennek, ezt mindenki tudta, elszáll minden reményük arra, hogy valaha átjuszanak. És mindez merő gonoszszágból történt így, kizárólag politikai haszonszerzés céljából, azért, hogy

heccelni lehessen vele a társadalmat, amely egyébként meg is éri a pénzét, ha heccelhető. És ez ellen egy emberként kellett volna tiltakozniuk az egyházaknak, de ők sunyi és gyáva módon némák maradtak. Ha felemelték volna a hangjukat a szenvedők védelmében, és erre bátorították volna a híveket, talán minden másképp alakult volna. Voltak persze bátor hívő emberek is, de ők nem az egyház bátorítására voltak azok, hanem önmaguk miatt, emberségből, és ebben a hívő és a nem hívő emberek sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint az ilyen és az olyan hívők. Az emberség az egyetlen kérdés, ami az örökkévaló előtt számít: hogy fölismerjük-e a másik szenvedő emberben önmagunkat, és észre vesszük-e, hogy hasonló helyzetben mi is ugyanígy küszködnék, hogy a gyerekeink számára egy, a szétbombázott otthonnál élhetőbb világot teremtsünk.

– Beszélgetésekben gyakran felmerülő kérdés mostanában, mekkora a felelőssége az uniónak az Orbán-rendszer kiépülésében és megszilárdulásában, és ilyenkor gyakran elhangzik, hogy mindezt az ide áramló és itt ellopott rengeteg uniós pénz tette lehetővé. Fel szokott merülni ilyenkor Merkel már emlegetett felelőssége is, amire rendre az a válasz, hogy Orbánt csak itthon lehet és kell legyőzni. Ön, aki az imént azt mondta: „az a társadalom, amelyet heccelni lehet, meg is éri a pénzét”, korábban meg úgy fogalmazott, hogy „ha mindenki csak egy napig állna ellen a hatalomnak vagy a gonosznak, akkor ezer esztendőket lehetne ezen nyerni”, mit válaszol erre a kérdésre? Vagy másképp, mit gondol arról

a társadalomról, amely számára ez a több mint egy évtizede regnáló rezsim elfogadható, illetve még mindig a kisebbik rossznak számít? Amely a városokban szemmel láthatóan inkább ellenzéki, a távoli vidékeken, kisvárosokban és falvakban azonban Orbánra és a rendszerére szavaz. Mit tapasztal az országnak azokon a részein például, ahol iskolái vannak az Evangéliumi Testvérközösségnek?

– Nézze, a helyzet az, hogy az átlag vidéki szegény ember számára, de persze városok is lehetnek ilyenek, például Ózd vagy Kazincbarcika és még néhány, megszűnt minden, ami helyben megélhetést adhatna. De ki mozdulni, elköltözni nem tud, mert akkor fel kellene adnia az egyetlen biztos pontot az életében, a lakását, máshol pedig nem fog tudni lakást találni. Tehát vegetál ott, ahol van. Találkoztam már olyan csacska amatőr szociális munkával, mondjunk inkább elképzelést, amely már azt is óriási eredménynek látja, ha sikerül átköltöztetnie egy családot a nagyon lepukkant cigánytelepről mondjuk egy szép környezetben lévő, megürült bányászlakásba, például Borsodban vagy a Mátrában... De attól kezdve az a család elmozdulni arról a településről sem fog tudni, pedig kéne, mert mondjuk ötven kilométeres körben nincs munka és nincs közlekedés, helybe viszont nem visz senki nekik munkát. Ki lehet találni persze nem működő dolgokat, hogy majd turizmusból megélnek, és elvben persze megélhetnének, ha bárki csak azért, hogy a táj szépségében gyönyörködjön, vagy az ott élő emberek életét, nyomorát tanulmányozza, egy ilyen szegény vidékre el akarna utazni, és ott időt akarna tölteni... Ők ehhez élethű aktorok lennének,

hiszen bemutatnák, hogyan lehet életben maradni annak ellenére, hogy nem is minden családtag kap segílyt vagy közmunkát, hanem hol ez, hol az, és azért is be kell görbítene a hátát, és mindenféle mutatóványt el kell végeznie, hogy legalább ennyit kapjon... Vagyis mindezzel csak azt akarom mondani, hogy az ország távoli vidékein élő lakosság olyan mértékben van elhagyatva és elszigetelve, és persze ilyen körülmények között hiányzik a szolidaritás is, hogy nem tud felutazni a fővárosba tüntetni, és ennek a legelső oka mindjárt az, hogy nem tudja megfizetni a vonatjegyet.

– *Egyáltalán, van módja hallani, értesülni róla, hogy tüntetés készül valahol az országban? Vagy hogy lehetne másképp is, és akkor ő is élhetne esetleg kicsit könnyebben, emberhez méltóbb körülmények között is? Vagy csak azt hallja és látja mindenütt, a tévéhíradóban, a tévéreklámokban és az óriásplakátokon, hogy milyen gonoszságokra készül „a Gyurcsány vezette baloldal”, hogyan törölné el a rezsicsökkentést, juttatná tönk szélére az országot, döntené le a határkerítést és telepítené be a migránsokat?*

– Többnyire csak azt látja és hallja, amit a királyi televízióban mondanak neki, de ha nem így lenne, pénze, lehetősége akkor sem lenne tüntetni. Amivel nem azt akarom mondani, hogy elvéve ne lehetne ott egy-két normális kvázi értelmiségi, mondjuk, egy pap vagy imitt-amott valamilyen tanító, aki azt mondhatná, hogy emberek, ne örüljenek meg, hát nincs itt semmiféle migránsveszély! Mi a csudának akarának idejönni a migránsok? És azt

is el is lehetne ilyenkor mondani, hogy miközben a migránsbetelepítőként kárhoztatott Soros – most Márki-Zay Péter kampányol épp ezzel – egyetlen menekültet, illetve migránst sem telepített be, addig Orbánék sok tízezret vagy százezret, helyesen egyébként, hiszen munkaerőhiány van, és kell a munkáskéz. És jönnek az ukránok és Indiából a tehenészek, akik pirinyó kis pénzért is, amit hajlandók nekik kifizetni, elvégzik szakszerűen a munkát, mert itt már nem találni állattartásra ennyi pénzért embert. Na most ugye, én legalábbis azon az állásponton vagyok, hogy egy nem túl okos de tisztességes, kvázi értelmiségi emberben kellene, hogy legyen anynyi etikai szusz, hogy azt mondja: Emberek, ne hagyjátok magatokat félrevezetni!

– *Nem lehet, hogy ő is félre van vezetve?*

– Bizonyos szinten felül elvárható az embertől, hogy ne hagyja magát félrevezetni.

– *És ha komolyan gondolja? Ha elhiszi? Ha ez a meggyőződése? Vannak ismerőseim, amúgy értelmes és művelt emberek, akik tűzön-vízen át támogatják az Orbán-rendszert. Vagy mint kisebbik rosszat, mert az ellenzékét még rosszabbnak, alkalmatlannak tartják, és mert szerintük eladná az országot Brüsszelnek. Vagy elhiszik, hogy mindenkit Gyurcsány rángat dróton. Vagy nem hajlandók egy olyan szövetségre szavazni, aminek a szerintük náci Jobbik is része. És így tovább és így tovább.*

– Most ehhez a fajta politizáláshoz, hála Istennek, azt mondom, nem értünk, mert én kifejezetten örülök, ha

e tekintetben „mamlasz” egy jó szándékú liberális vagy baloldali politikus, és nem akar ilyen eszközökkel élni, nem akarja megteveszteni az embereket. A másik oldalon viszont úgynevezett szakemberek hada dolgozik azon, hogyan lehet manipulálni az embereket, és azért lehet őket, mert hagyják magukat manipulálni. Fel lehet menteni persze a népet, és mindig ezt csinálják a politikusok baloldalon is. Én nem szeretem ezt, nem szabad a népeket fölmenteni. El kell várni tőlük, hogy tudjanak, merjenek az adott helyzetben jól dönteni, és ha egy kis segítséget kapnak, ezt meg is teszik. Ha valamifajta szolidaritást vagy megértést is tapasztalnak saját maguk irányába is. Az a hétköznapi ember persze, aki nem tapasztal sehonnan együttérzést és szolidaritást, biztos, hogy nem lesz szolidáris a nála is lejjebb lévőekkel szemben, legyenek menekültek vagy hétköznapi szegény emberek. Tehát óriási a felelőssége a hatalomnak, de megvan a felelőssége a népnek is, és föl tud ébredni, föl kellene ébreszteni az embereket arra, hogy minimális mértékig legyenek tisztességesek, és amit maguknak nem szeretnének, azt ne tegyék másokkal sem.

– *De újra kérdezem: kinek?*

– Lehetetlen, hogy ezt az a néhány még így-úgy megmaradt és azóta elhallgatott, „fogára bőrt húzó” volt hivatalnok, értelmiségiféle, pedagógus, pap, patikus, ilyenek, tehát akik képesek arra, hogy információt gyűjtsenek össze, ne tudná vagy ne merné megtenni. Nagyon érdekes a zsidó gondolkodásban az a lelki esemény, amit az év fejének lehetne magyarra fordítani, héberül úgy mondják, hogy Rushassana, amikor

azt éli át minden zsidó ember, hogy a népek elmennek az Isten pásztorbotja alatt, aki a népeket megméri a tekintetben, hogy adott történelmi korban hogyan viselkedtek. Ugyanez, a kereszténységben, amikor eljön majd az embernek fia és ővele mind a szent angyalok – Máté evangéliuma végén van ez –, és akkor majd megítéli a népeket. És ott következik az a híres szakasz, hogy „éheztem, és ennem adtatok, szomjaztam, és innom adtatok, jövevény voltam, és befogadtatok” – vagy épp nem adtatok ennem, nem adtatok innom, nem fogadtatok be. És akkor ezek kérdezik majd, hogy „Uram, mikor láttunk téged éhezni, hogy enned adtunk volna, vagy szomjazni, hogy innod adtunk volna?” Amire ő azt válaszolja: „Amikor megtettétek ezeket akárcsak eggyel is a legkisebb atyámfiak közül, velem tettétek meg.” Tehát népeket ítél meg és nem magánszemélyeket. És azt gondolom, hogy igen, kölcsönös a felelősség a nép vezetőié is és az utca emberéé. A legeredményesebb ez az internetadóügy volt, és fájó szívvel kérdezem, miért csak azokban a dolgokban moccan az is, aki moccan, ami a zsebét érinti? Miért nem képes szolidáris lenni akkor, amikor nem az ő személyes érdekéről van szó, és miért nem érti meg, hogy a másik érdeke az én érdekem is? Tehát ha kiállok mások mellett, akkor önmagam mellett is kiállok.

– *Illetve én is sorra kerülök előbb-utóbb.*

– Így van. A szolidaritásra szoruló egyszerű ember mellé oda kell állni. Akitől elvárható, hogy jó helyre húzza az X-et, de ő is elvárhatja, hogy ne csak ilyenkor tartsanak igényt

rá, hanem utána is, legalább a felzárkóztatási pénzek elosztásánál. Vagy amikor arról döntenek, hol legyen szilárd burkolatú út, és legalább jusson el az iskolába a gyerek. Hogy legalább ne kelljen fáznia és éheznie, és legyen reménye arra, hogy a gyereke továbbléphet, és értelmesebb jövőt építhet, mint amiben ő felnőtt. És ez akkor is így van, ha most lent, járva a vidéket, csak a reménytelenséget látja mindenhol az ember. Azt az állandó, ugrásra kész figyelmet, hogy mikor tudjuk megragadni a kínálkozó alkalmi lehetőséget, hogy valamicskét abból szerezni tudjunk... Mert egyébként mindent fölvasároltak az újjgazdagok, a műkörmös földbirtokosok, és közben kis zárványokban élnek emberek, földje persze nincs a falucskának, esetleg kétszáz négyszögöl telek, amin a ház áll, de arra sincsen energia és anyagi lehetőség, hogy legalább bekerítsék, vagy hogy eltartsanak egy kutyát, amelyik vigyázna a kertre, mert az is egy éhes száj. Ez ma a magyar vidék, és ilyen ma a vidéki lakosság, a köznapis vidéki ember, nagyon szegény és kiszolgáltatott... És mégis, csak annyit, de annyit el kellene várni tőlük, hogy a választások alkalmával ne azok mellé a nevek mellé húzzák az X-et, akik aljas és gonosz módon élőködnek rajtuk. Nem akar az ember a kelletnél nagyobb terhet rakni felelősségben rájuk, de ennyi elvárható lenne...

– Ha nem kellene például ahhoz, hogy alkalmanként közmunkához jussanak, lefényképezni a szavazatukat, és utána megmutatni a helyi hatalomnak.

– Ez is igaz.

– Aki nem érti, miért szavaznak a szegények a hatalomra, az nem ismeri a kiszolgáltatottság természetét – mondta nekem egy interjúban a 2018-as parlamenti választás után Molnár György közgazdász-kutató, aki annak idején a szegények bankja mintájára létrehozott, a romák foglalkoztatását szervező Kiútprogramnak volt az egyik magyarországi megtervezője és önkéntese. Hozhat-e ebben valamiféle reményt Márki-Zay Péter javaslata, illetve vállalása arról, hogy a közös ellenzéki lista első harminc helyén három roma politikus is helyet kell hogy kapjon?

– Szellemes ötlet, és persze hogy mindenképpen kerüljön be a parlamentbe három roma képviselő, de ha nincs eszköze, hogy változtasson a viszonyokon, akkor ez egy kínos pozíció, mert őket fogják szidni az emberek, és ők csak mentegetőzni tudnak. Jól emlékszem még, hogy annak idején, amikor még én is az országgyűlés emberi jogi bizottságban ültem a parlamentben, milyen kínkeserves, veszekedős történet volt az, amikor megpróbáltuk a pénzt elosztani a különböző szervezetek között. Hogy hogyan lett roma felzárkóztatási pénzből orgona építve valamelyik templomban, és hogy van az, hogy a rendszerváltás óta eltelt harminc év, és egy tapodtat nem mozdult előre a cigányság ügye. És még mindig vannak cigánytelepek, ami teljesen tarthatatlan dolog. Tehát senki nem tud olyan lépéseket tenni, amelyekkel a dolgok előremennének, és ezért az érintettek maguk sem mozdulnak igazán. De mégis, ha egyszer legalább ez a konszenzus létrejönne, legalább egy új felhatalmazás erejéig, akkor talán kimozdulhatnánk ebből a mocsárból,

amiben már több mint egy évtizede vagyunk.

– *A brüsszeli látogatásáról szóló egyik videó alatt olvastam a következő hozzászólást: „Iványi Gábort köztársasági elnöknek!” Jól emlékszem, hogy ezt egyszer már, valamikor 2012-ben a DK is javasolta? És ha a mostani ellenzéknek kormányon lenne rá módja, hogy felkérjék, el tudná képzelni magát ebben a szerepben?*

– Én inkább csak arra vállalkoznék, hogy azt képzeljem el, mi lenne a dolga Magyarországon egy köztársasági elnöknek.

– *Jó, akkor beszéljünk arról, mi lenne a dolga Magyarországon a köztársasági elnöknek.*

– Mindenekelőtt éreztetnie kellene az ország népével, hogy – ugyanúgy, ahogyan ezt Göncz Árpád is képviselte hajdan – átérzi, mitől szenvednek az emberek, és miközben a hangjukat fölerősíti, kész szolgálni őket. „Azoknak leszek szolgája, akiknek szolgája nincsen” – mondta Árpád a beiktatási beszédében. Ennél nem sokkal több a mozgástere, de ahogyan nemrég a pápa is tette Szlovákiában, elmehet mondjuk egy lepusztult és hírhedten veszedelmes lakótelepre, hogy éreztesse, hogy „ideállok a súlyommal mellétek, fölhangozom a hangotokat, és kiállok értetek. És megkérdem a hatalmon lévőköt, és újra rákérdem, hogy mit tettek eddig értetek, mit tettek azért, hogy a sorsotok jobbra forduljon.” És természetesen nem megy el pecázni, ha látja, hogy a szegény embereknek épp szükségük van rá, mert a kedvteléseinél ezer-szer előbbre való az ő sorsuk. És ha a politikusok, köztük mindenekelőtt

a kormány és a kormányfő tudják, hogy a köztársasági elnök fontosnak tartja, hogy rendre megforduljon a szegénységben élők között, és fontosnak tartja, hogy elmenjen mondjuk Gyöngyöspatára vagy Tatárszentgyörgyre, hogy mondjak ismert nevű településeket, vagy Csenyétére, a régi híres-hírhedt Csenyétére vagy a dunántúli baranyai szegény részekre, akkor rögtön mindenkit érdekelni fog, hogy miért is akar ő odamenni, és miért is tüntet és szorong az ottaniakkal együtt. Nem kíváncsiskodni akar, hanem meg akarja érteni, mi történik velük. és miért, és szólni akar, hogy igen, ott emberek vannak nagyon nagy bajban, és neked kormány, nektek politikusok az a dolgok, hogy ezt megértsétek, és ha vannak rá eszközeitek, képességeitek és erőtök, akkor segítsétek rajtuk. Persze nem úgy, mint a nagy árvíz után láttam fent Szabolcsban, a beregi részen, hogy mindenki kérhetett valamit. Mert ott, mint a mesében, úgy herdálták el a kívánságaikat, az első Orbán-kormány alatt volt egy ilyen időszak. Volt, aki körforgalmat kért, pontosan nem lehetett tudni, hogy mi a bánatnak, mert autó alig járt arra, és amikor megépült a körforgalom, akkor épp másfelé terelték a forgalmat. Volt, aki középiskolát kért, de nem történt előtte vizsgálat, hogy van-e ott annak értelme. Dugába dőlt az egész, kiválóan fölépített, fölszerelt középiskola maradt használatlan. Aztán emelt szintű idősotthont. Na most ugye ha az ember felelősséggel tekint egy vidékre, akkor abban is van dolga, hogy leüljön beszélgetni a hangadókkal, az előljárókkal, és megkérdesse őket, átgondolták-e, hogy tényleg kell-e emelt szintű idősotthon. Nem kelle-

ne-e első körben, tűzoltás okán legalább azt elérni, hogy a gyógyszerét mindenki bevehesse, és ne fűtetlen házban találjanak rá majd a kihűlt testére néhány nap elteltével, hanem legyen a feje fölött fedél, fűtés, élelem, gyógyszer... És ha ezek a dolgok már jól működnek, akkor onnan majd tovább lehet lépni. Vagy adja magát, hogy még talán több mint harminc cigánytelep van az országban, ahol emberek elképesztő körülmények között laknak, és erre bizony el lehetne költeni néhány milliót, vagy jó, legyen, néhány százmillió forintot...! Mert azért ezek az ilyesmi célokra nem lennének olyan elképesztően nagy tételek, mint amennyit politikai kalandorok ellopnak most. Ha ezek a pénzek nem magánzsebekbe vándorolnának, mennyi mindenkin lehetne legalább egy kicsit segíteni...?! Vagy amikor „letérkőburkolatozzák” a falunak a főterét, hát abszolút nincsen erre se szükség, se nem esztétikus, nem egészséges, és így tovább. Egyszóval abban az országban, egy olyan világban, ahol nagyra nőtt és nem túl értelmes gyerekek játszanak politikát, bőven lenne dolga annak, hívják akár Áder Jánosnak, akár másnak, aki elvállal egy ilyen pozíciót. Vagy ha nem fűlik a foga hozzá, akkor mondja azt, hogy „én ilyen körülmények között nem vállalom”. Ha nincs módja világgá kürtölni, hogy miközben emberek éheznek és fáznak, szökőkutak és fél méter magas kilátók épülnek a falvak főterén tökéletesen értelmetlenül, és templomi orgonát vesznek a roma felzárkóztató pénzből stb. stb., akkor ne legyen köztársasági elnök. Nincs szükség rá, ha nem teszi, ami a dolga. Mert önmagában azzal, hogy álviták produká-

lásával végül mégis aláír mindent, gyakorlatilag vonakodás nélkül, még meg is téveszti az embereket. Ez szégyen, és ezért nem lenne szabad elvállalni a köztársasági elnökséget.

– *Sem fölülni a honvédségi különgépre és elrepülni a klímacsúcsra, ahova a szlovák kolléga, Zuzana Čaputová például menetrendszerű járással érkezett.*

– Igen, és az ember ilyenkor fájó szívvel kérdezi: miért nem tudjuk mi is ugyanazt, amit a szlovákok és más szomszédaink? Mert most már kezdünk mi magunk kilógni egyedül ebből a sorból. Másutt az emberek tudják, hogy mit jelent szolgálni a népüket, és hogy egy ilyen pozíció nem arra való, hogy ők és a szűkebb környezetük luxusban éljen.

– *A beszélgetésünk elején szóba kerültek a 2022-es választással kapcsolatos remények. Mit fog akkor tenni, ha ezek nem válnak valóra?*

– Ha most arra gondol, hogy nem sikerül nyernie az ellenzéknek...

– *Igen, arra gondolok.*

– ...nyilván azt is túl fogjuk élni. Nem lesz akkor sem vége a világnak, legfeljebb elképedve fogjuk szemlélni, hogyan folytatják az ország szétlopását a túlélés művészei – mert ha valamihez értenek, akkor az a hatalom megőrzése –, hogy végül egyetlen nagy magántársasággá, egy keresztapa birodalmává alakíthassák a köztársaságot. És közben persze egyre messzebb kerülünk attól is, hogy megőrizzük az önállóságunkat, hogy érdemes legyen velünk szóba állni, hogy érdemes legyen itt élni, és hogy meg tudjuk tartani ezt az országot Európán be-

lül. Nyilván lehet egy ilyen mesebeli gonosz királyságban is élni, nyilván akkor is keresnénk egymás társaságát, az ember megpróbálna maradék erejével vigasztalást adni azoknak, akik nagyon nehezen bírják, vagy fölszólalnánk a hatalom ellen akkor is, vagy a meglévő tartalékainkat akkor újabb adagokra osztanánk fel és osztanánk szét az emberek között, tehát én azt gondolom, hogy én azért nem dőlnék kardomba akkor sem. Föl nem adnám, de el volnék képedve, és érezném nyilván azt is, hogy az idő elszállt, és egyre fogyó erővel lehetne akár ellenállni, akár elérni bármit is. Szóval nem tudom. Most csak hangosan gondolkodom... És egyszer nyilván annak is vége lesz...

– *Akkor fordítva kérdezem. Milyen országban reménykedik? Abban a korábban már idézett interjúban a következőket mondta: „Reménységem van abban, hogy nem esünk ki az unióból, nem leszünk orosz gyarmat, egyszer a szegények is eljuthatnak az egyetemre, lesz igazságos választási törvény és szabad sajtó. Vissza tudunk menni a rendszerváltás pillanatához. Ők pedig menjenek el innen, és adjanak vissza mindent, amit elloptak, és akkor nem kerülnek bíróság elé. De Karthágót le kell rombolni, és sóval behinteni a helyét. Nincs számukra visszatérés a közéletbe.” Az elejét értem, de megmagyarázná a végét? Mit jelent az, hogy Karthágót le kell rombolni, és sóval behinteni a helyét?*

– Abban biztos vagyok, hogy a következő választásnak, ha azt az ellenzék nyeri meg, akkor is, ha csak egyszerű többséggel, következményeiben másnak, többnek kell lennie

egyszerű választásnál. Mert az nem történhet meg, azt nem szabad megengednünk, hogy mondjuk két év múlva, mintha mi sem történt volna, diadalmasan visszajöjjön a Fidesz, „köszönhetően” azoknak az aknáknak és akadályoknak, amelyeket leváltásuk esetére minden őket követő kormány útjába állítottak azzal, hogy minden intézmény élén onnan elmozdíthatatlan Fidesz-katonák, megváltoztathatatlan, a Fideszt szolgáló törvények és kiürített kaszások várják őket. Amire hozzáértő jogászok azt mondják, nem szabad, csak kétharmaddal megváltoztatni, amit ők kétharmaddal hoztak létre...

– *Más alkotmányjogászok és társadalomtudósok szerint ez nem így van.*

– Igen, tudom, ismerem mindkét oldal érveit. Én erről azt gondolom, hogy ha győzne az ellenzék, akkor mindenekelőtt az ország kormányozhatósága és az igazságosabb, emberesebb rend kellene hogy a szeme előtt lebegjen, és ennek érdekében kellene majd lépéseket tennie, és nem valamiféle elvont, megfoghatatlan és láthatatlan elv szolgálatában. Minél szélesebb konszenzusra persze törekedni kell, de azt hiszem, hogy – tekintettel az előzményekre, a körülményekre és a Fidesz által létrehozott rendszer természetére – váltás esetén forradalminak lehet és kell majd tekinteni azt a helyzetet, amiben legalább az egyszerű többség kialakulhat, mert az azért markáns jele volna annak, hogy az embereknek elégük van a fennállóból. Tehát az alapkérdések, amelyek minden mást megelőznek: az ország kormányozhatósága, a törvényes rend és

az alkotmányosság helyreállítása, és hogy legyen tisztességes választási törvény. Emlékezzünk a rendszerváltásra – szerintem a helyzet most ahhoz hasonló –, akkor sem véletlenül állapodtunk meg abban, részben népszavazással kényszerítve ki ezt a hatalomból, hogy bizonyos dolgok dőljenek el, még mielőtt az első szabadon választott parlament, illetve az általa megválasztott kormány hozzáfogna a többi rendszerváltó törvény megalkotásához és a kormányzáshoz. És – visszatérve a jelenbe, illetve a közeli jövőhöz – most is, mint akkor, mindezekkel együtt, nagyrészt ezek következményeképpen is, vissza kell állítani a bizalmat az ország iránt az unióban is és az országon belül is, tehát el kell jutni oda, hogy az emberek elhiggyék, hogy akik a parlamentben vannak és törvényeket hoznak, azok azt nem maguknak és nem annak érdekében teszik, hogy meggazdagodjanak, hanem azért, hogy ez az ország végre előrébb jusson.

Mert ne felejtjük el, nekünk most már, a Fidesz, illetve Orbán Viktor kétszeri regnálása következtében hiányzik majd tizenhat év a törté-

nelmünkéből. Ez a rendszerváltást követő éveknek csaknem a fele, ami alatt hihetetlenül messzire juthattunk volna, gyönyörű dolgokat hozhattunk volna létre, de ehelyett ez a szerencsétlen ország megint abban a tragikomikus helyzetben találta magát, hogy a kormánya egyszerre üzen hadat – ezúttal és egyelőre csak képletesen – Amerikának és az Európai Uniónak. És közben stadionokat épít és földeket vásárol föl a környező országokban, hogy ezzel is mintegy visszavásárolja a Trianon előtti határokat... De mi szükség van erre? Hiszen épp az Orbánék által ezerszer elátkozott és elárult Európai Unió az, ami lehetővé teszi, hogy ezek a kilencven évvel ezelőtt rajtunk és másokon is ejtett sebek végre begyógyuljanak. Mert hát ki az, melyik nép vagy ország az Európában, amelynek a határaihoz nem nyúltak hozzá? A földek nem ab ovo, a teremtéssel egyidejűleg lettek kiosztva... Ezek azoké kell hogy legyenek, akik rajtuk a legtisztességesebb kisebbségi és emberieségi törvényeket hozzák, és nem azoké, akiknek állítólag ehhez valamiféle, semmivel sem igazolható ősi jussuk van.

Két tűz között

Schöpflin Aladár, a Baumgarten Alapítvány kurátora (1941–1950)*

Schöpflin Aladár (1872–1950) a *Nyugat* első nemzedékének tagja volt, akiről Kosztolányi Dezső 1935-ben azt írta: „ő a magyar kritika. [...] Okos bátorsága, kemény mértéktartása, működésének évtizedekre visszanyúló folytonossága páratlan a mi irodalmunkban.” Mihez kellett a bátorság? Ahhoz például, hogy miután 1898-ban a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségébe és így a Franklin Társulat kötelékébe került, az akkori jócskán konzervatív, Szabolcska Mihályt szinte hétről hétre közlő és elismerő közegből kitekintve, Ady *Még egyszer* című kötetét a modern magyar irodalom egyik jelentős új teljesítményeként üdvözölte. Schöpflin ekkor a maga vidékies közérzetéről beszélt, kereste a helyét, s ehhez járult hozzá Ady, akit szemnyitójának mondott. Ezután minden kötetéről írt, s végül 1934-ben barátai unszolására egy könyvterjedelmű nagyesszében foglalta össze Ady jelentőségét. Ady „párjának” az indulás pillanatától fogva Móricz Zsigmondot tartotta. Kritikáinak száma ezres nagyságrendű. A megértő kritikát gyakorolta, minden munkát a benne rejlő potenciál felől olvasott, a normativitás vele kapcsolatban fel sem merülhet. Az irodalmat folyamatos mozgásban látta, amelynek korszakonként vannak egyenértékű magaslatai, s így

tekintett egyszerre nagyrabecsülés-sel Vörösmartyra, Petőfire, Arany Jánosra, Gyulai Pálra, Vargha Gyulára, Mikszáthra, Adyra (a szemnyitóra), Ignotusra (akitől rengeteget tanult), Babitsra, Kosztolányira, majd később meglátta a jövőt Ottlik Gézában, Mándy Ivánban, Nemes Nagy Ágnesben. 1937-ben jelent meg könyve, *A magyar irodalom története a XX. században*, amelynek egészen máig érvényes az első fele: a modern irodalom térhódítása társadalmi feltételeinek és mozgatóinak tūpontos leírása. Fél évszázadon át mindent olvasott, s emellett párhuzamosan majdnem ugyanilyen terjedelmű színikritikusi életművet hagyott hátra.

A Baumgarten Alapítvány alapító okirata 1928. május 1-jén kelt, Babits Mihály és Basch Lóránt írták alá. A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről Klebelsberg Kunó jóváhagyása 1928. július 7-én került rá a dokumentumra. Az alapítványt mindvégig minisztériumi ellenjegyzés felügyelte. Az alapítványt az első pillanattól fogva érték támadások, s ezek ugyanarra a gondolati sémára jártak, ugyanazon érvkészlettel hadakoztak, mint a *Nyugatot* érő támadások. A szélső-jobboldali Milotay lapja, a *Magyar-ság* „kozmpolita írók kitenyésztesére létesített alapítványnak” nevezi a létrehozott szervezetet, amelynek célja „megvásárolni a magyar írók lelkét és lelkiismeretét”, és rombolni

* A tanulmány rövidített részlet a szerzőnek az Osiris Kiadónál rövidesen megjelenő Schöpflin Aladár-monográfiájából.

a „magyar nép történelmi értékeit, a fajiságának, előkelő úri erkölcsének legbájosabb és legszentebb megnyilatkozásait”.¹ Az egykori nyugatos Szabó Dezső – még a díjosztás előtt – a tőle szokásos harsány képzet-társítások után azt javasolja, hogy a végrendelet „beteg feltételeit még az emlékezetünkéből is töröljük ki. A díjak elosztásánál sohase figyeljünk egyébre: mint a magyar szellemi fejlődés mély imperatívuszaira, a magyar lélek orgánikus szükségeire”.²

A kezdetektől 1941 nyarán bekövetkezett haláláig Babits Mihály állt az alapítvány élén.³ Halálát követően a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alapítvány ügyosztályán felbontották a Babits által letétbe helyezett „utódkijelölési irat”-ot. Ebben a sorrendben Schöpflin Aladár állt az élén, őt követte Illyés Gyula, majd Illés Endre.⁴ Ekkortól a döntések – az alapító dokumentum szerint – elsősorban Schöpflinen, „a magyar kritikusok nesztorán”⁵ múltak. Mellette a tanácsadó testület tagjai Sík Sándor, Rédey Tivadar, Keresztury Dezső, Kerecsényi Dezső és Molter Károly voltak.

1942-ben, az első Babits nélküli díjkiosztón Schöpflin megemlékező beszédet tartott, majd átadták a díjakat. Háromezer pengős évdíjat

kapott Berde Mária, Bohuniczky Szeffi, Rónay György, Mátrai László, Ortutay Gyula és Szentimrei Jenő. Kétezer pengős évdíjat Ember Győző történettudós és Szabédi László, továbbá ezerpengős díjat juttatott a kuratórium Vajda Endrének. Érdekesek s egyben már éles hangúak a sajtókommentárok. Az imrédysta vitéz Jaross Andor szerkesztésében megjelenő *Nemzetőr* szerint „[h]árom író” kapott az idén Baumgarten díjat. Berde Mária, Bohuniczky Szephi [sic!] és Virginia Woolf, akinek *Évek* című regényét Rónay György *Fák és gyümölcsöztette*” [sic!].⁶ A mondat többszörösen is tisztességtelen. Rosszindulatú a három író megjelölés, ami bizonytalannal konzervatív nőíró-ellenességet takar. A számnév is pontatlan, és Bohuniczky Szeffi keresztneve helytelenül szerepel. Mindezt tetézi egy célzás, Rónay György nemi identitásának kétségbe vonásával és az epigonizmus vádjával.⁷

Egy másik viszonyulás azt emeli ki, hogy három erdélyi író is kapott Baumgarten-díjat, miután 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntéssel Partium, Észak-Erdély és Székelyföld 54 százalékos magyar lakossággal visszakerült Magyarországhoz. Az *Esti Kis Újság* csak az erdélyieket említi. Kifejezetten az anyagiakra összpontosít: „ne restelljük kimondani, hogy *pénzről* van szó [...] Erdélyben az *írásnak huszonkét esztendőn át közigazgatást, hadsereget, államot kellett helyettesíteni*”, s az irodalomhoz is feltétlenül kell „*pézz, pénz és pénz!*” Megemlíti a beszámó-

¹ Téglás János (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I–V.* Babits Könyvtár. Argumentum, Budapest, 2003–2007. A továbbiakban: *Dokumentumok*.

² *Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I.*, 6.

³ Kitűnő tanulmányban elemzi Babits működését az alapítvány élén Kelevéz Ágnes: Bársonyszék vagy tüzes trón. Babits presztízs változásai a *Baumgarten Alapítvány* kurátoraként. *Holmi*, 2002/április, 457–475.

⁴ Jegyzőkönyv [1937. április 21., felbontva 1941. augusztus 6.]

⁵ *Dokumentumok IV.*, 27.

⁶ 1937-ben jelent meg Virginia Woolf *Years* című regénye. Műveiből Rónay György is fordított, 1941-ben jelent meg regénye *Fák és gyümölcsök* címmel.

⁷ *Dokumentumok, IV.*, 41.

ló, hogy az erdélyi díjazottak mindegyike szűkölködik: Berde Mária szanatóriumi ápolásra szorul, a tisztánlátó publicista, Szentimrei Jenő, a *Brassói Lapok* megszűnése (1940) óta kenyérkereset nélkül van, s a sokféle kisegyzisztencia, a szegénység fiatal írója, Szabédi László elismerésével figyelem fordul a legfiatalabbak felé is. A kolozsvári *Erdélyi Szemle* hangos örömmel veszi tudomásul a három díjazottat. Sajnálkozva állapítja meg, hogy az irodalomkritika „még mindig nem egyenjogúsította az erdélyi irodalmat”, Reményik Sándort továbbra is „végvári” melléknévvel említik. Tapasztalataik szerint Erdélyben „általánosan nem ismerik még” a Baumgarten-díj jelentőségét, s ezért arra kérték Schöpflint, hogy ismertesse a „díj szellemét és kezelését”. Az általános tudnivalók mellett Schöpflin megemlíti, hogy a tanácsadó testületet kiegészítették Molter Károllyal,⁸ hogy „a felvetődő erdélyi kérdésekben egy tárgyilagos erdélyi író adhasson mindig megfelelő felvilágosítást, s ezzel mintegy erdélyi szakértője legyen a kuratóriumnak”. Az erdélyi irodalomról is nyilatkozatra kéri Schöpflint, aki ekkor úgy reméli, hogy „annak külön helyzete apránként elhalványul. Beleforr s beletartozik a magyar irodalomba. Az erdélyi sajátosságok és hagyományok azért megmaradnak, meg kell, hogy maradjanak, s azt folytatni, sőt fokozni kell. A visszatéréssel a mérték némileg módosul, átalakul, s helyzetének megfelelően magyarországi mértékkel kell, hogy az érté-

keit mérjük ezután.”⁹ Hozzátehetjük, Schöpflin már az 1937-es irodalomtörténetében kiváló véleménnyel volt az erdélyi irodalomról, sőt, az utódállamok irodalmi közül egyedül ennek a régióknak tulajdonított csak komoly értéket.

Ám ezeknél a kritikai megjegyzéseknél már egyre sötétebb viharfelhők gyülekeztek a díj fölött. Az *Új Európa* című, Matolcsy Mátyás szerkesztette lap *Zsidó mecénás a magyar irodalomban* címmel közölt egy támadó cikket Dömötör Lászlótól.¹⁰ Az írás felütése egyértelmű: „ma, a nemzetiszocialista fiatal államok győzelmei idején zsidó irodalmi nagydíjról, a zsidók irodalmi szolidaritásáról bizonyosan utoljára beszélhetünk”. Ezután felidézi a zsidóság magyarországi térhódítását, ami szerinte Trianon következménye, mert „a távoli irodalmi gócpontok” leszakításával „a szellemi élet kizárólagos központja” Budapest lett. Ebben a kultúrát átható zsidó szellemiséget sugárzó levegőben jött létre a Baumgarten Alapítvány. De, írja Dömötör, a helyzet javult: „a zsidók, akiket a magyar irodalom és kultúra örökké szégyellni fog, eltűntek; vagy egy távoli földrész fogadta be őket atyafiságos öleléssel vagy pedig a szívósabbak itthon rejtőzve még ideig-óráig rontják a közéletet. A zsidó irodalom már halkabb és csak csendben töri, zúzza, teszi tönkre a hiszékeny lelkeket.” Elősorolja, hogy „hány született, még ma is élő zsidó író élvezte az alapítvány összegét a magyarok rovására”. Basch Lóránt kinevezését is származásával

⁸ Molter Károly (1890–1981) író, hírlapíró 1942 januárjától 1946. november 16-ig volt a tanácsadó testület tagja.

⁹ *Dokumentumok IV.*, 55–56.

¹⁰ Dömötör László (1923–1974/76?), újságíró. 1956 előtt beszervezte az ÁVO. „Első felesége magas rangú ÁVH-s tiszt elvált felesége volt” – közli róla az ÁBTL terjedelmes dossziéja.

magyarázza. Négy hónappal később a lap főszerkesztője, Matolcsy Mátyás¹¹ is megszólalt – mégpedig a parlamentben (!): „Egyenesen abszurdumnak tartom, hogy a magyar irodalom irányításában még ma is döntő szerepe lehessen a Baumgarten-díjnak.” A díj alapítása „a világháború utáni liberális kor csúcán” történt, s a Nobel-díj után következő legnagyobb irodalmi és tudományos alapítványnak nevezi, amely számításai szerint 300 000 pengőt juttatott a díjazottaknak. Megismétli, amit a jobbra tolódó sajtó is felemlgetett, hogy anno a két kurátor egyikének „zsidót jelöltek ki”, és „ez az úr a díjak odaítélésében természetesen döntően szerepelt”. Számon tartotta, hogy évente hány zsidó író kapott díjat, adata ismét megegyezik Dömötör Lászlóéval. (Évi két-három-négy személyre utal, és egy évben öt „zsidó” díjazottat említ.) Majd állít és kérdez: „Nem is tehetségesek az illetők. Hol vannak ezek a zsidó írók azoktól a magyar tehetségektől, akik sohasem jutottak díjazáshoz azért, mert fajiságukat megtagadni nem akarták”. Ezen a ponton Kállay Miklós miniszterelnök – akit szokás volt második Bethlen Istvánként említeni a korban – egyetértő közbekiabálását is említi a jegyzőkönyv. Matolcsy Erdélyi Józsefet nevezi „a legnagyobb magyar költőnek”, aki kapott ugyan díjat,¹² de nem elég sokszor. Ezek után felkéri Antal István nemzetvédelmi propagandaminisztert, hogy – akár a kultuszkománnyal együtt – vegye át a díj gondozását. Sőt továbbmegy: alapít-

son egy Horthy Istvánról elnevezett, „a magyar fajta érdekét szolgáló” új irodalmi díjat is.¹³ Parlamenti kísérlet történt tehát a díj megszüntetésére.¹⁴ A következő évben a Soli Deo Gloria szövetség nevében a lazán népiekhez tartozó Gombos Gyula támogatta a zsidótlanítás tervét.¹⁵

Nem tudjuk, hogy ez a parlamenti vita milyen visszhangot kapott a kuratóriumban, csak sejtjük. De 1942-ben még nem reagáltak a támadásokra. Mindezenközben Schöpflin levelezett Sík Sándorral, aki ekkor általában nem tudott feljönni az ülésekre. (A háború utáni években ellenben aktív tagja volt a tanácsadó testületnek.) Sík ajánlotta a Baumgarten könyvtárba Radnóti Miklóst, akit Schöpflin is pártolt, több okból. Legelőször is, mert tehetségét nagyra becsülte, ismerte személyesen, és olvasta Kaffka Margitról szóló doktori disszertációját. Másrészt Radnóti a fia, Schöpflin Gyula kifejezetten közeli barátja volt, s ezen a szalon is rendszeres volt köztük a személyes kapcsolat. Radnótit azonban 1942. július 1-jétől munkaszolgálatra szólították, ez pedig már nem tette lehetővé – nem pusztán mentő jellegű – foglalkoztatását.

Az 1943. évi díjak kiosztása alkalmával már nyilatkozott Schöpflin Aladár a „szélsőjobboldali támadásokról” a liberális *Esti Kurirban*. A

¹¹ Matolcsy Mátyás (1905–1953), agrárközgazdász, jobb-, majd szélsőjobboldali, szalasztista politikus.

¹² Erdélyi Józsefet három ízben díjazták.

¹³ A Horthy István Irodalmi és Tudományos Nagydíj alapítási munkálatai meg is kezdődtek, el is jutott az alapító dokumentum a kultuszminiszter asztalára, kiosztására azonban nem került sor.

¹⁴ Az országgyűlés képviselőházának 310. ülése 1942. november 20-án, pénteken. Témája az 1943. évre szóló költségvetés. *Képviselőházi napló, 1939. XVI. Kötet. 1942. november 20. – 1943. április 12.* Athenaeum, Budapest, 1942. 36–37.

¹⁵ *Dokumentumok IV.*, 79–83.

szerkesztőségi bevezetőben az utolsó öt-hat év jellemzőjeként említik a díjkiosztások alkalmával visszatérő szélsőjobboldali sajtótámadásokat,¹⁶ amelyeknek ettől az évtől kezdődően kifejezett célszemélye Schöpflin. Az alapítvány eszmei önállósága a kifogás tárgya. „Irodalmi szempontokra nem is hivatkoznak, hacsak a »nép írók« fokozott támogatását nem követelik” – írja a támadásokról az *Esti Kurir*. Az alapítvány kurátorai a zsidók iránti hűséggel sáfárkodnak a zsidó pénzen. A cikk felidézi a tervezett új Horthy-díjat, s azt a következtetést vonja le, hogy „Matolcsy hivatottnak érzi magát a magyar irodalom irányítására.” De megszólaltatja a liberális lap Schöplint is, aki – a hozzá közel álló közegben – kifejti, mire vannak hivatva. Hogy „minden mellétekintet nélkül, tárgyilagosan azokat az írókat támogassuk akár évdíjjal, akár segéllyel, akik eszményi célok szolgálatában becsülettel és az írói jellemnek megfelelően végzik munkájukat. „Minket ebben a tekintetben nem vezet semmiféle elfogultság, sem személyek iránt, sem pedig irodalmi vagy másféle pártok érdeke.”¹⁷ Nem volt hatástalan a szélsőjobb fenyegetése, az alapítvány és az 1943. évi díjazottak nevét közzétevő lapok bizonyítási kényszert éreztek, és felsorolták, kit hányszor jutalmazott a tizenöt éves alapítvány. A számszerűsített felsorolás élén Erdélyi József és Juhász Gyula állt, mindketten háromszoros díjazással. (A segélyezettekről nem készült kimutatás.)

Az 1943 januárjában lezajlott díjadó ünnepségről a lehető legtaszítóbb

módon számolt be a *Magyar Út*, érdeemes felidézni a légkör jellemzésére. A riportszerű beszámoló hangulatkeltő, antiszemita felütésű: „A Sas utca házai abban különböznek a Rumbach utcáétól, hogy itt a káposztaszag előkelőbb tónussá szublimálódott, a libamáj illata is csak elfinomodva húzódik ki az ajtórepedéseken.” A névtelen szerző később kiemeli, hogy „a jutalmazottak között ezúttal egy sincs zsidó. Mégis, ha szemügyre vesszük az ünnepségre összegyűlt intim társaságot: zsidó egy jó hányada. Pedig csak a jutalmazottak „*hozzátartozói és a bennfentesek vannak itt.*” A szerző meg van lepve, hogy „az egész ünnepség nincs olyan, mint mondjuk egy kefegyár év végi közgyűlése”.¹⁸ Hangulatkeltő az újságcikk, a következő évben hatalomra jutó nyilasok és hungaristák valóságos szellemi szálláscsinálója.

Egy másik, hosszú, elemző írás a hangsúlyozottan szélsőjobb *Egyedül Vagyunk* oldalain jelent meg. A publicisztikai hangvételű írás áttekinti az alapítvány történetét, nem kímélve az alapító személyét, akiről fontosnak tartja kiemelni, hogy „*zsidó fajú elsőfokú unokatestvérek*” házasságából született, s „*apja cipőpertliárus*”. A vagyon anyai ágról érkezett. Ebből a két (hamis) tényből pszichologizáló következtetéseket von le az újság, természetesen kedvezőtlen következtetésekkel. A díjakra térve a kurátorokat is osztályozza, Babitsot „*keresztény baloldalinak*”, Basch Lórántot egy jelzővel, a zsidóval bélyegezve. A konklúzió, hogy „*a vér nem válik vízzé*”, Baumgarten bármennyire elhidegülhetett olykor „*fajától*”, az alapítvány mégis zsidó lett. Babitsot a

¹⁶ *Dokumentumok IV.*, 90–91, 99–102, 105–106, 112–120.

¹⁷ *Dokumentumok IV.*, 85–87.

¹⁸ *Dokumentumok IV.*, 106–199.

„zsidó” alapítvány havi 500 pengővel díjazta. Eljátszik a szerző az általa nem látott alapító dokumentumokból a lapokban és az *Új Idők lexikonában* megjelent idézetekkel, amelyek számára nem fedik egymást. Ebből és a kitételből, hogy a díjazandó írók nem áldozzák fel elveiket, azt a következtetést vonja le, a megfogalmazás „a zsidó dialektika [...] jól sikerült alkotása”. A tanácsadó testület munkáját „diktatori rendnek” nevezi, amit a „Baumgarten szellemére” való hivatkozás legitimál. A segélyek nem nyilvánosak, azok kapnak, akiknek a kurátorok adni akarnak. Az 1943. évi díjazást „olyasféle hébe-hóba alkalmazott megtévesztő mozdulatnak” tartja, mert feltehetően ismét erdélyi írókat fognak jutalmazni.¹⁹ Közben „olyan titkos pénzügyi műveleteket” bonyolítanak le, melyeket „egyszerűen a zsidó hitközségek belügyének volna szabad tekinteni”. „Hogy az új életre készülő magyar generációk útmutatói, a magyar tehetségek kegyként kiosztott zsidó perselyfillérekre legyenek utalva, még hozzá azzal a feltétellel, hogy »feleljenek meg«, vagyis jegyezzék el magukat Baumgarten szellemének?” A szerző nem érez ellentmondást abban, hogy más jobboldali orgánus – szégyenként említve ugyan, de – a legnagyobb, legtehetősebb alapítványként hivatkozik a Baumgarten Alapítványra.

A *Egyedül Vagyunk* szerzője írása további részében áttér az ügyvédek kezdeményezte ellendíj létrehozására, patetikus szómágiával ecseteli, hogy „[k]isemberek havi tíz pengőjé-

vel [...] igenis sikerült megmozgatni a magyar társadalmat a magyar írók és a magyar irodalom támogatására. A *Magyar Irodalompartoló Társaság* mögött nem áll semmiféle klikk vagy érdekszövetkezet, csupán a felismerés, hogy a magyar író a nemzet lelkiismerete, a magyar nép igényeinek és vágyinak megszólaltatója.” A létrehozandó szervezethez nem pusztán csatlakozott vitéz Endre László, hanem egész vármegyei apparátusa segítségével is felajánlotta. Endre ekkor Pest vármegye alispánja, egy évvel később a zsidó deportálások megszervezője. A *Magyar Út* szerzője, Orsy Gábor végül arra szólítja fel a Baumgarten Alapítványt, „közérthető magyar nyelven” vezessék be az alapszabályokba, hogy „ez az alapítvány zsidó célokat szolgál, jutalmaz”.²⁰

Ebben a közegben kellett józannak, az eredeti célhoz ragaszkodónak maradnia az alapítványnak. 1943 telén a kuratóriumi jegyzőkönyv szerint Schöpflin Aladár a fiatal Kálnoky Lászlót is javasolta, akinek „személyi körülményeiről azonban nincs tájékozódva”.²¹

1944 januárjában a különlegesen nagy összegű, 8000 pengős fődíjat Szabó Lőrinc kapta. Kolozsvári Grandpierre Emil, Gulyás Pál és Benedek Marcell fejenként 6000, Berda József és a történész Csapodi Csaba 2000 pengős díjban részesült. (A kuratóriumi ülésen Szekfű Gyula is jelen volt, a díjkiosztáson „elfogultan” viselkedő, „gyerekfiatal” történész Csapodi Csabát ő javasolta a kitüntetésre.) Milotay lapja, az *Új Ma-*

¹⁹ Az erdélyi jutalmazottak: Tamási Áron, Asztalos István és Szemlér Ferenc. Mellettük Bóka László, Fodor József, Jankovich Ferenc, Révay József és Képes Géza kaptak díjat.

²⁰ *Dokumentumok IV.*, 112–120. Baumgarten Arthur nyilatkozatban utasította vissza Orsy genealógiáját. *Dokumentumok IV.*, 166–168.

²¹ *Dokumentumok IV.*, 130.

gyarság 1944-ben közölte a díjazott Berda József néhány versét a *Magyar Csillag*ból, lejárató szándékkal. Az egyik Villonra hajazó önéletrajzi Berda-vers így végződik: „Eleget élttem. Ideje / már hogy felakasszanak.” Majd azt a kommentárt fűzi hozzá az *Új Magyarország*, hogy Illyés akkoriban azt mondta, „ők az egyedüliek, akik nem akarnak akasztani. Elég baj...”

1944 januárjában – egy ízben – kiosztották a Magyar Irodalompartoló Társaság összesen 46 ezer pengős *ellenjutalmát* tizenhét írónak. (A Horthy István-díj végül nem jött létre.) A 10 000 pengős nagydíjat Szabó Dezsőnek adták, valamint díjazták Erdélyi Józsefet, Kodolányi őskereső regényeit, Németh László *Kisebbségben* című esszéjét, Szabó Lőrincet életművéért, a közbeszédből leginkább a zsidók elleni támadásokat kiszűrő és azzal azonosuló „fekete bojtár”, azaz Sinka István *Vád* című verseskötetét, az ebben az időben több antiszemita kiszólást tevő Tatay Sándort, s többek között Wass Albert *Farkasverem* című – a Baumgarten Alapítvány által 1934-ben már szintén díjazott regényét.²² Az ellendíj tehát a szélsőjobbhoz közel álló népieket díjazta, akiket lehetett saját népi és egyben antiszemita olvasási kódjuk szerint értékelni.

Ilyen önszerveződésen alapuló, illetve ideológiailag determinált díj-

²² Az 1934-ben megjelent *Farkasverem* című regényéről írta Schöpflin: „Wass Albert témája a mezősegi régi főúri családok élete. Az író olyan realiztikus vonásokkal ábrázolja ezt a különleges életformát, hogy szinte kulcsregényre kell gondolni. Nyomasztóbb és lehangolóbb valamit alig olvastam hosszú idők óta, mint ez a regény. Egy társadalmi osztály pusztulását ábrázolja, nem a külső körülmények kényszere alatt, hanem belülről, belső energiáinak kihalása miatt.” Schöpflin Aladár: Erdélyi irodalom. *Nyugat*, 1935/7. 3.

osztásra csak egyszer került sor, s érdekesek a díj és az ellendíj közti az átfedések is.

Ezt követően hosszú cezúra következett. A díj egyik alapjául szolgáló ingatlan, a Sas utcai épület a háború alatt kigyulladt a gyújtóbombáktól, így a Baumgarten Alapítvány székhelye átmenetileg megszűnt létezni, s vele együtt Babits emlékszobája, beleértve könyvtárát, mely magában foglalta Tóth Árpád és Kosztolányi könyveit is. Basch Lóránt egy 1946-os levele szerint „a károk helyreállítása nem ró aránytalanul súlyos terhet az alapítványra”, továbbá remélte, hogy „az alapítvány rövidesen visszanyeri jövedelmének 60%-át”. 1946 szeptemberében az építkezés terén valóban előrejutottak, a szükséges anyagokat leszállították, próbálták a Sas utcai ház félemeletét „kiadni és újjáépíteni. A hirtelen beállott stabilizáció – [1946. augusztus 1-jén vezették be a forintot – Sz. Á.] – megakasztott minden építkezést.” Rendkívüli segélyeket osztottak, és szóba került, hogy a jövőben kizárólag fiatal tehetségeket segítsen az alapítvány. Ez többé-kevésbé így is lett, noha a „fiatal” jelző definíciójára nem került sor. Még egy előreívó elhatározás született, nevezetesen az, hogy az alapítvány a magyar szerzők idegen nyelven való megjelenését is támogatja.²³ A tanácsadó testület első ízben máj 17-én ülésezett, Schöpflin és Basch vezetésével. Elek Artúr helyzetének kilátástalansága miatt és a német megszállást követő félelmében öngyilkos lett, új taggal kellett kiegészíteni a testületet. Schöpflin Gellért Oszkárt javasolta a helyére, aki büszkén val-

²³ *Dokumentumok IV.*, 302.

lotta kommunistának magát, és kritizálta a testületben helyet foglaló „nem egy jobboldali író” jelenlétét.²⁴

A háború utáni első díjkiosztás 1946. január 18-án volt. A hatalmas infláció miatt a díjat törtaranyértékben adták ki. A díjakról hozott döntést Schöpflin Aladár hirdette ki.²⁵ Támadások ekkor is érték a határozatot. Beszédében ugyanis Basch Lóránt felemlítette, hogy „a reakciós és fasiszta kormányok”, élve vétőjogukkal, megakadályozták Kassák és Zelk kitüntetését.

A „demokratikus napilap”, a *Szabadság* tudósítása szerint „az alapítvány erkölcsi kötelezettsége továbbra is fennáll, azokkal szemben, akiket Hóman Bálinték terrorja száműzött a jutalmazottak közül”.²⁶ A névtelen cikk azután feltűnő örömmel köszöntötte a – moszkvai emigrációból hazatért – filozófus, Lukács díjazását, hiányolta viszont a „súlyos anyagi gondokkal küzdő” Nagy Lajos, a „beteg” Tersánszky, a „mindig mellőzött” Déry, a kolozsvári Nagy István, „az alapítvány által annak idején tapintatlanul megbántott” Fodor József s többek között Kovai Lőrinc jutalmazását. (Kovai a kommunista *Szabad Nép* munkatársa volt.) Majd felhozta Basch Lóránt „hajdani, nagy visszatevészt keltő nyilatkozatát, melyben József Attilát a »Medvetánc« című

kötetének megjelenése után még nem tartotta »méltónak« a nagydíjra.”²⁷ Ugyanekkor az újonnan létrejött írószövetségben – már 1946 januárjában! – „legtöbben a Baumgarten-díj kuratóriumának sürgős kicserélését követelték a haladó szellemű magyar írók érdekében”, egészen odáig menően, hogy a Magyar Írók Szövetségének „elnöki tanácsa” döntsön a jövőben a Baumgarten-díjakról.²⁸

Schöpflin Aladár ezekben az időkben kevesebbet volt személyesen is jelen. A háború utáni években kevesebb a közvetlen, tőle megjelent írás, nyilvános dokumentum, legfőképpen lektori jelentéseket találunk ezekből az évekből. A Baumgarten-ügyekben inkább Basch Lóránt járt el, az ő levelei vannak többségben az alapítvány történetét feldolgozó, és itt többször hivatkozott dokumentumgyűjteményben. Igaz, az ügyek többsége materiális természetű. Schöpflint megromlott egészsége, súlyos érszűkülete, kisebb agyérgörcsei, nagyot hallása is akadályozta. S mindemellett ott volt a mindenkit sújtó háború utáni szűkösség. Ekkori feladatairól, véleményalkotásairól levelezéséből van tudomásunk. 1946 szeptemberében – vidékről – Basch Lóránt levelére válaszol egyetértőleg. Ezek szerint Kálnoky Lászlót, Pilinszky Jánost és Ottlik Gézáat ajánlották a kurátorok figyelmébe, mint „támogatásra szorulókat”.²⁹ A támogatások indokai változatosak, a magyar írók nehéz helyzetét rögzítik.³⁰ (Még Schöpflin

²⁴ *Dokumentumok IV.*, 192.

²⁵ Díjazottak: 50 gramm törtaranyértékben Füst Milán, Gyergyai Albert, Lukács György és Török Sophie részesültek elismerésben, 20 gramm értékben Devecseri Gábor, Hegedűs Zoltán, Kádár Erzsébet és Pogány Ö. Gábor. Ekkor a Baumgarten Ferencet nagyra becsülő Lukács György tartott emlékbeszédet. Lukács György: Baumgarten Ferenc. In uó: *Új magyar kultúráért*. Szikra, Budapest, 1948. 207–211.

²⁶ Hóman Bálint 1932 és 1938, majd 1939 és 1942 között volt kultuszminiszter.

²⁷ *Dokumentumok IV.*, 214–215.

²⁸ *Független Magyarország*, 1946. január 21. 3. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok IV.*, 214–215.

²⁹ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 394.

³⁰ A jogvégezt Kálnoky László jöletti ügyekkel foglalkozó belügyminisztériumi tisztviselő volt 1940-től, ezt nem vette jó néven az új

felesége is folyamodik Basch Lóránt-hoz egyösszegű nagyobb kifizetésért, hogy üzelőt tudjanak venni.)³¹

1946 novemberében Schöpflin lakásán tartott ülést a tanácsadó testület, mégpedig az alapító oklevél átalakítása, megújítása kérdéséről. Erdély újbóli elvesztésével Molter Károly helyére Mátrai Lászlót, az Egyetemi Könyvtár főigazgatóját választották meg, de ennél fontosabb volt Schöpflinnek, hogy a korábbi „főfelügyeleti hatóság vétőjogát” kivette a szabályzatból. Annak idején a kuratórium ezt a paragrafust csak azért vette be az alapító oklevélbe, mert „az oklevél jóváhagyásának feltételét képezte [...] valahányszor az a kuratórium döntésével szemben gyakorolni kívánta. Különösen a »közrend« fogalma [...], valamint a nemzetellenesség ismérvének időnként változó megítélése teszi” aggályossá a vonatkozó paragrafust, illetve bekezdést. Schöpflin Aladár kifejtette, hogy „hite szerint igazi író nem lehet nemzetellenes”.³²

Az 1947-es díjkiosztó alkalmával a pénzügyek felelőse, Basch Lóránt mondott beszédet, nem pedig Schöpflin, az irodalmi kurátor. „Csak” a díjakat adta át Schöpflin, 10-10 ezer forintos nagydíjat kapott Déry Tibor, Kassák Lajos és Szabolcsi Bence, 3 ezer forintos jutalmat pedig Csorba Győző, Hajnal Anna, Faragó László, Kálnoky László, Pilinszky János és Trencsényi-Waldapfel Imre. A radikális *Haladás* című hetilap köszöntötte Pilinszkyt a díjazás alkalmából,

rendszer. Pilinszky „igen nehéz körülmények között él, keresete nincs, de nem tartozik azok közé, akik kérni tudnak és szölkak”, írja Basch.

³¹ Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei, 395.

³² Dokumentumok IV., 237–239.

s tudatta az olvasókkal, hogy Nemes Nagy Ágnes is a jelöltek között volt. „Nem tartjuk igazságtalannak sem a díjazottra, sem a díjazásból kimaradt költőre vonatkozó döntést, nagy örömmel és meglelégedéssel vesszük tudomásul, hogy a Baumgarten Alapítvány kuratóriuma felfigyelt a legfiatalabbakra is.”³³

Az 1947. november eleji tanácsadó testületi ülésen – itt felköszöntik a 75 éves Schöpflin Aladárt – a fennmaradt dokumentum szerint mindössze egyszer szólalt meg a főkurátor, javaslatokat nem fogalmazott meg, csak megemléltette, hogy Török Sándor a múltban egyszer nem kaphatta meg a díjat, és „méltányos volna, ha ehhez hozzájutna”.³⁴ Az ülés helyszíne Schöpflin Aladár lakása volt, nyilván, hogy kíméljék őt. A néhány héttel későbbi, november végi ülést ismét Schöpflin Aladár lakásán tartották meg. Ezen Keresztury Dezső jelezte, hogy tájékozódott, és Németh László elfogadná a jutalmazást. Schöpflin erre azt mondta: „visszaemlékezve azokra az ellentétekre, amelyek Németh László és az Alapítvány és különösen Babits Mihály között fennforogtak,³⁵ nem szívesen tenné a díjazást magáévá. Mindenesetre

³³ Dokumentumok IV., 268. Nemes Nagy Ágnes első kötete. Nemes Nagy Ágnes 1948-ban kapott Baumgarten-díjat. De kötete megjelenésekor – idézzük visszaemlékezését – „[m] eghallhattam még Schöpflin Aladár szájából a szédítő dicséret felső fokát, mert azt mondta, hogy Jó-ó. Ennél többet nem lehetett kapni a magyar irodalomban.” Kabdebó: A háborúnak vége lett. Kozmosz, Budapest, 1983. 85.

³⁴ Dokumentumok IV., 296–297.

³⁵ Németh László érintette Osvát és Babits viszonyát, Osvát állítólagos kellemetlenkedését, amikor Babitsól átvette a neki járó díjat, saját díjának elfogadását, amit írói pályája „legcsúnyább botlásának” tart. Németh László: Ember és szerep, Tanú-kiadás, Kecskemét, 1934. 151–152.

olvasni kívánna Németh László új regényét [az *Iszonyt*, amely a Nyugat kiadó gondozásában jelent meg 1947–48 fordulóján, korábban részletekben a *Válasz* közölte – Sz. Á.] és csak azután óhajtana nyilatkozni.”³⁶ A minőséghez ragaszkodó, az ellenérezéssel felülemelkedni képes álláspont Schöpfliné. Decemberben döntöttek a díjazottokról, de Schöpflin betegsége miatt nem volt jelen. Javaslatait Basch Lóránt terjesztette elő: meglátása szerint évdíjat kapjon Bölöni György, Vas István és Zelk Zoltán, illetve a negyedik helyen választani kell Devecseri Gábor és Weöres Sándor között. Jutalomban részesíteni javasolta Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Ivánt és nagyobb jutalomban Lányi Saroltát és Vajda Endrét. A díjakat 1948. január 18-án a szokásos napon adták át.

A díjkiosztás napján a kommunista *Szabad Népből* Keszi Imre³⁷ nevezte lényegében túlhaladottnak a Baumgarten Alapítvány működését, annak fényében, hogy rövidesen ki fogják osztani az első Kossuth-díjakat.³⁸ „A Baumgarten-díj feltételei és hagyományai, a formális és mind a politikai rendszertől, mind az állítólagos tömegízléstől független írói szabadság őrzése, ma már nemes, de idejüket múlt hagyományoknak hatnak”, írta Keszi. József Attila elismerésének hiányát súlyos mulasztásnak tartotta: „a magyar munkásmozgalom legnagyobb költőjének konok mellőzése

egyformán következménye volt e díj öncélúan irodalmi szellemének és a díjazás diktatórikus formájának”. Konklúziója egyértelműen fenyegetés: „[k]ívánatos volna, ha [...] a Kossuth-díj mihamarabb az őt megillető térre szorítaná vissza a Baumgarten-díj jelentőségét, és minthogy a Nyugat körüli urbánus polgári irodalom feledésbe borította a feudális szellemű Akadémiát, úgy haladja meg [...] a szabad népi demokrácia nagy ajándéka íróinak, a Kossuth-díj, a polgári irodalom szánalmasan szegényes, de nálunk még eddig legnagyobb jelentőségű irodalmi díját, a Baumgarten-díjat.”³⁹

A díjkiosztáson Schöpflin csak a díjazottak nevét olvasta föl, beszédet nem tartott. A díjkiosztó még megkapta a szokásos sajtónyilvánosságot, ezekben még nem tükröződött a közelgő, sőt már másutt érezhető irodalompolitikai változás. A kereszténydemokrata *Hazánk* hosszabb interjút kért Schöpflin Aladártól és Basch Lóránttól, Schöpflint mint a magyar irodalom „great old manjét” szólították meg. A díj történetéről kérdezték, majd pedig a jelenben betöltött szerepéről, irányáról. Az alapítvány „[h]elyzete megváltozott, iránya változatlan” – szögezte le Schöpflin.⁴⁰ Az adminisztratív ügyeket (banki utalás, pénzek esetleges nyugati valutában való kifizetése, ezek kijuttatása az ekkor Rómában ösztöndíjjal tartózkodó díjazottaknak, felügyelőbizottsági tagság stb.) és a díjazottakkal való levelezést Basch Lóránt intézte.

Mintha az alapítvány vezetői – vagy személyesen Schöpflin – nem

³⁶ *Dokumentumok IV.*, 304–306.

³⁷ Keszi Imre (1910–1974), kritikus, író, zene-tudós, műfordító. 1946 és 1949 között a *Szabad Nép* éles hangú kritikusa.

³⁸ Az MKP Politikai Bizottsága 1947 szeptemberében tett javaslatot a Kossuth-díj létrehozására. A törvényjavaslatot 1948. február 5-én tárgyalta az országgyűlés Ortutay Gyula VKM-miniszter előterjesztésében.

³⁹ Keszi Imre: Baumgarten-díj és Kossuth-díj. *Szabad Nép*, 1948. január 18. 8.

⁴⁰ *Dokumentumok V.*, 35–37.

éreztek volna olyan komolynak a fenyegetést, vagy nem akarták valóságnak elfogadni, amit tapasztaltak. De Schöpflin Aladárt a történések visszakényszerítették a küzdelembe. 1948. augusztus 31-én „Kedves Barátom” megszólítással, tegező formában fordult Révai Józsefhez, s mint ha egy Révai számára is új problémát exponálna, számolt be az alapítvány Sas utcai házának „közületi kezelésbe vételéről”. Az elvétel elrendelője – vélhetően formálisan – Vas Zoltán, a gazdasági főtanács egyik vezetője volt, de feltesszük, hogy a lépésről nemcsak tudott a kommunista vezetés, hanem egyenesen onnan indult a kezdeményezés. Nehezményezte Schöpflin, hogy Basch Lórántot, akin évtizedek óta nyugszik az alapítványi ügyintézés, ezáltal ki akarják kapcsolni az alapítvány működéséből. Schöpflin érvelése a gazdasági célszerűtlenségre összpontosított, amikor a következőket írta: „[a] közületi kezelés sokszoros költséggel járna”, azaz anyagilag nehezebb volna a díj alapjának megteremtése. Ez a levél nem szól az alapítvány felszámolási kísérletéről, Révait kéri, hogy szempontjaikat közvetítse Vas Zoltánnak. Határozottan fejezte ki Schöpflin személyes célját: „az alapítvány ügye hanyatló életem legfontosabb feladata. Működésének további folytatásáért teljes lelkeimmel felelősnek érzem magamat.”⁴¹ Az első fogalmazvány elkészítő formulája így hangzott: „meleg baráti szeretettel üdvözlő régi híved”. Ez az elküldött változatban szikárabban így hangzik: „őszinte tisztelőd és

híved”. Révai, válasza szerint, beszélt Vas Zoltánnal, aki megígérte, hogy „az épületet felszabadítja a közületi kezelésbe vétel alól”.⁴²

1948 novemberében a következő évi díjazások ügyében ismét Schöpflin Aladár lakásán ülésezett a tanácsadó testület. Néhány személycserére került sor, s a testületi tagok megtették javaslataikat.⁴³ Egy fordulóval később – külső helyszínen – konkrét javaslatokat is megfogalmazott a testület, Komlós Aladárt javasolta évdíjra, Thurzó Gábort és Sótér Istvánt hozta szóba nagyobb jutalomra, kisebb jutalomra Jánosy Istvánt terjesztette elő. A végleges döntés színhelye ismét Schöpflin lakása. Itt a viszonyok áthangolódására jellemző személyi döntés is születik: a kommunistákhoz húzó Gellért Oszkár a történész tanácsadói státusra Andics Erzsébetet⁴⁴ javasolta, amit a testület elfogadott. A testület döntése a díjazottakat illetően: 10 ezer forintos évdíjat adtak Németh Lászlónak az *Iszony* című regényéért,⁴⁵ valamint Ignotusnak, akit a közeli napokban vártak vissza amerikai emigrációjából. Ignotus díjazását anno már Babits is szorgalmazta, de mivel nem tartózkodott itthon, nem kaphatta meg az elismerést. Nyolcezer forintos díjat juttattak Trencsényi-Waldapfel Imrének és „Devecseri Gábor és Képes Géza közül annak, akit a tanácsadó testü-

⁴¹ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek. Budapest, 1948. aug. 31. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 403. A levelezéskötet közli a Gazdasági Főtanács levelét és egy válaszváltozatot is.

⁴² Révai József Schöpflin Aladárnak. Budapest, 1948. szeptember 10. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 405.

⁴³ Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1948. november 13-i üléséről. *Dokumentumok V.*, 75–77.

⁴⁴ Andics Erzsébet (1902–1986), történész, akadémikus. A vizsgált időszakban a kommunista Pártfőiskola vezetője volt.

⁴⁵ A regény a rövid időre feléledő Nyugat Kiadó gondozásában jelent meg 1947/48 fordulóján. *Dokumentumok V.*, 96–97.

let szavazással kijelöl”. A szavazás 4:1 arányban Devecseri Gábornak kedvezett. Az öt 4000 forintos Baumgarten-jutalomra Benjámín Lászlót, Szabó Magdát és Szigeti Józsefet jelölték. (A negyedik helyen Schöpflin cserét javasolt, Nagy Sándort⁴⁶ nem tartotta elég jó írónak, helyette Karinthy Ferencet jelölte, eredménytelenül.) A költők közül a testület Jánosz István, Rába György és Lakatos István teljesítményét tartotta jutalmazandónak. Irodalomtörténészként Kéry László – a felszabadult ország első irodalmi folyóiratának, a *Magyaroknak* a szerkesztője – kapott támogatást.⁴⁷ Bár Schöpflin korainak tartotta elismerését, elfogadta a kollektív döntést. Basch és Schöpflin is sokra értékelték Pilinszky költészetét. Pilinszky eljuttatta a kurátoroknak újabb versei gépiratát, s ők saját hatáskörben 2000 forintot szavaztak meg számára, Schöpflin ennél többet, ún. munkajutalmat is kilátásba helyezett, s megüzente, szívesen látja a költőt otthonában.⁴⁸

Az 1949-es díjosztásból sok sérelem származott. A minisztérium, illetve az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága átírta a névsort. Németh László helyére Szabó Pált tették, Szabó Magda helyére Nagy Sándort, továbbá díjat adtak Kuczka Péternek is.⁴⁹

⁴⁶ Nagy Sándor (1922–1990), újságíró, író. 1949-ben Kossuth-díjat kapott, 1952-ben Sztálin-díjat.

⁴⁷ Kéry László (1920–1992), szerkesztő, irodalomtörténész, műfordító, utóbb akadémikus.

⁴⁸ *Dokumentumok V.*, 95–96.

⁴⁹ Szabó Magda neve mint díjazotté meg is jelent a napilapokban. Néhány nappal az ünnepség előtt köszönőlevelet írt Basch Lórántnak, köteteket küldött a tanácsadó testület tagjainak „hálás” köszönettel. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 115, 142.

A történeteket Basch Lóránt „szégyenletes fejleményeknek” nevezte egy Schöpflinnek írt levelében, amelyet kivételessége okán hosszabban idézünk. Sok szemrehányást adreshszál benne közvetlenül Schöpflinnek. Nem pusztán arról volt szó, hogy a külső helyzet „kényszerű volt”, hanem arról is, hogy nem cselekedtek – írja Schöpflinnek – „együttesen», mint azt az alapító levél előírja, hanem külön utakon jártunk, illetve Te, kedves Aladár, álláspontodnak velem való közlése nélkül foglaltál állást úgy a Szabó Pál, mint a Kuczka esetben pozitív irányban, eltérve az én negatív álláspontomtól, mindkét esetben. [...] Én tájékozattalak mindig a nálam történekről, sőt, Fülepet is tájékoztattam. Rosszul esett, hogy a Te álláspontodat nemcsak, hogy előzetesen nem beszéltük át, de utólag sem Tőled tudtam meg; így én nem tudtam érvényesíteni azt az álláspontot, amely felfogásom szerint a körülmények között lehetséges és az alapítvány szempontjából helyesebb is lett volna. [...] Azt hiszem, lojalitásom ellen semmi kifogásod, mindig háttérben kívántam maradni, és mindenről híven beszámolni. Ez az oka múltkori felháborodásomnak; amit nagyon sajnálok, és különösen, hogy felizgattalak és idegen helyen átengedtem magam az indulataimnak, kérlek, felejtsd ezt el. Sajnos én magát az egész esetet soha nem fogom tudni elfelejteni. Az alapítvány presztízse kimondhatatlanul sokat vesztett. Vajon mit lehet ebből még helyrehozni a külvilág előtt? És nem érdemesebb-e meghalni, semmint a dicstelen életet folytatni? Mert arra nem vagyok hajlandó, hogy Baumgarten Ferenc nevét pártpolitika zászlajára tűzessem. A párt szempontjait a

legmesszebbmenőkben kívánom támogatni, de eszközül nem adom oda magamat. Ezzel az alapítvány értelmét és létjogosultságát vesztené.” A továbbiakban Basch értesüleseiről tájékoztatta Schöpflint, úgy tudta, hogy a parasztpárt fúrta meg Németh Lászlót, hogy a helyébe Szabó Pált hozhassák be. „Ha ilyesmi lehetséges, nem szabad Baumgarten-díjat kiadni.” S végül jelzi Schöpflinnek, hogy a mellékelt papírokból, ill. utalványból kiderül, hogy Szabó Pál „az MDP központjának tisztviselője, úgy mondják, jó fizetéssel”. S hogy ő, Basch Lóránt – feltehetően komoly malíciával írja – nem tartja szükségesnek külön kiértékelni. „Én most már nyugodtan nézek minden fejlemény elé. Lukács hazajöttéig úgyszemint történik semmi. Csak szeretném, ha Oszkár sem foglalkoznék ezzel az ügygel. Ő a párt embere, és így nem védheti meg, aminthogy nem is védte eddig meg az alapítványt, amelynek szabályait egyébként csak felületesen ismeri” – jegyzi meg keserűen.⁵⁰ Világosan nyílnak szét a frontok. Basch és Schöpflin egy oldalon, de az itt idézett levélből az tűnik elő, hogy alkalmilag talán Schöpflin is befolyásolhatóvá vált. (Utóbb a betegeskedő Schöpflin nagyothallása is szóba került, minthogy telefonon tárgyalt vele a felügyeleti hatóság képviselője.) Lukács Györgyben töretlen volt a bizalmuk, mint Basch írta Lukácsnak az 1949-es, a jutalmazottakat az utolsó pillanatban kicserélő jutalmazást követően: „látni tetszik, hogy mennyire hiányzott nekünk a kritikus napokban. Mi pedig Schöpflinnel

úgy láttuk, hogy a meg nem alkuvó Baumgarteni szellemet a jövőben csak akkor tudjuk érvényre juttatni, ha Ön bennünket részvételével támogat.”⁵¹ Ugyanekkori Bohuniczky Szeffi segélykérő (a fűtés hiányát felpanaszoló) levele, amiből viszont már az látszik, hogy a minisztérium vagy az irodalompolitikai közhangulat célulvú elvárásokat támaszt: „most egy nagyobb regényen dolgozom. Ha a mai kor követelményeit ez nem is éri el: bennem a hit, hogy író vagyok.”⁵² Bárány Tamás⁵³ is segélyért fordul az alapítványhoz, regényét Schöpflin is, Basch is olvasták, jó véleménnyel voltak róla, de a segélykeret kimerülése folytán csak fél év múltán tudtak pénzt juttatni számára.⁵⁴

1949-ben, a második díjosztó alkalomával Schöpflin Aladár a Kossuth-díj arany fokozata érdemrend II. osztályú [sic! – Sz. Á.] kitüntetésében részesült. Az alkalom is „második”, a fokozat is, amit a cifra elnevezés látványosan enyhített.⁵⁵ Schöpflin – ekkor már betegen – hálás volt az elismerésért. A *Független Magyarország* megszólaltatta, s ekkor ezeket a szavakat mondta, vagy adták a szájába: „Egyre világosabban látom,

⁵¹ Basch Lóránt Lukács Györgynek, 1949. február 9. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 138–139.

⁵² Bohuniczky Szeffi Basch Lórántnak, Budapest, 1949. február 15. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 141.

⁵³ Bárány Tamás (1922–2004), író. 1941 és 1945 között fővárosi tisztviselő volt, állását elvesztette. Szerkesztőként dolgozott a szociáldemokrata *Világosság*nál, az 1945 és 1947 között működött *Budapest*nél. Utóbb igen termékeny, szabadfoglalkozású író lett.

⁵⁴ Basch Lóránt Bárány Tamásnak, 1949. március 22. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 147.

⁵⁵ A díj értéke 20 ezer forint volt. Darvas–Klement–Terjék: *Kossuth-díjasok és Allami díjasok Almanachja*, 85.

⁵⁰ Basch Lóránt Schöpflin Aladárnak, 1949. január 20. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 408–409.

hogy az irány nem hajolhat el a magyar élet általános irányától, és mind irodalmilag, mind esztétikailag a szocialista realizmus felé kell mutatnia. Már fiatal koromban is a realista írók állottak legközelebb hozzám.” Az idézet első fele nem vall Schöpflinre, változatlan (!) személyi kapcsolatait sem jellemezhetjük ennek alapján. Hűséges maradt minden régi kortárshoz, élő szerzőhöz. Az utolsó mondatban lehet némi igazság, de inkább publicisztikus hatású, nem mély, átgondolt személyes vallomás. A ’realista’ fogalma reflektálatlan, nagyon általános is a szövegben. Az újhordas fiatalok álltak legközelebb hozzá, ugyanebben az interjúban mondja: „az ifjúság iránti jóindulat különben tartozásom nekem, mint a Baumgarten Alapítvány egyik kurátorának. Feljük tekintek nagy-nagy bizakodással”.⁵⁶

Az irodalmi tehetségről, az esztétikai minőségről szolt az interjú, ám két hét múltán ismét Révaihoz kellett fordulnia, mert ismét államosítani akarták a Sas utcai épületet, „amelynek földszintjét és félemeletét a maguk erejéből” építettek újjá, s a további emeletek helyreállítására is elkészítették a terveket. Leveléhez csatolta Basch Lóránt egzakt és egyértelmű hangú feljegyzését a ház és az alapítvány ügyéről. Basch nyilvánvalóvá tette, hogy „ezúttal tehát az alapítvány jövedelmének teljes megszűntéről és az alapítvány megsemmisüléséről van már szó, ami a *Baumgarten-díj* megszűntét involválná”. Ugyancsak hangsúlyozta a levél, hogy a végrendelet szerint „csak az

alapító által hagyott jövedelemből kerülhet sor a díjak kiosztására”, és hogy a jelenben a gazdasági és a kultúrpolitikai célok nem esnek egybe. Basch leszögezte, hogy az állami szubvenció ellentmondana a végrendeletnek.⁵⁷ Révai válaszelevele erős utalással felfedte a (kultúr)politikai szándékot. „[M]i volna a véleményed arról, ha a Baumgarten-díjat meghagynánk eredeti rendeltetésére – fiatal írók segélyezésére –, de megfosztanánk individualista jellegétől, és állami kezelésbe kerülne”.⁵⁸ Áruklodó az ’individualista’ jelző, ami nemsokára a korszak szitokszavává lett, és – láttuk – már 1946-ban megbélyegző szándékkal szerepelt Lukács György szóhasználatában is.⁵⁹ Révai levelére csak két hónap múltán válaszolt Schöpflin, aki szanatóriumban volt, eltiltva minden szellemi munkától. Révait közben népművelési miniszterré nevezték ki, ehhez gratulál levele első bekezdésében Schöpflin. Elgondolkodó tónusban, alaposan érvelve, de határozottan jelenti ki, hogy Baumgarten Ferenc „végrendelete az alapítvány autonómiájára van felépítve”, s hogy bár nem tud egyértelmű választ adni Révai kérdésére, a támpont a kezében a „végrendeletben kifejezett szándék”. Bízik Révaiban, aki „annyi jóindulatot” mutatott „az ügy iránt eddig is”, hogy nála „jó helyen van az ügy”.⁶⁰ A levélre érkező válaszról nincs tudomásunk. A fennmaradt

⁵⁷ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek, Budapest, 1949. április 8. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 152–154.

⁵⁸ Révai József Schöpflin Aladárnak, Budapest, 1949. április 20. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 155.

⁵⁹ Ld. az 1368. sz. lábjegyzetet.

⁶⁰ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek, Budapest, 1949. június 18. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 156–158.

⁵⁶ *Független Magyarország*, 1949. március 14. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 146.

Schöpflin–Basch-levelezésben már csak segélyezési ügyek (Csorba Győző, Kürti Pál, Rába György, Jánosy István, Thurzó Gábor, Dánielné Lengyel Anna, Galsai Pongrác, Kárpáti Aurél, Marconnay Tibor, Halmi Bódog, Molnár Kata, Török Sándor, Vidor Miklós, Hajnal Gábor, Nemes Nagy Ágnes, Fodor András, Tamási Áron) szerepelnek.

Rédey Tivadar mondta ki 1950. január 18-i keltezésű levelében, hogy mivel nem volt testületi ülés, nem volt díjkiosztó, „ezek után azt sejtem: *megszűnt* az alapítvány. Valóban ezt kell megtudnom? Ha ez történt, szeretném is megtudni, hogy a múltammal való kapcsolatok felbomlásának végtelen sorozatában ezt is számontarthatassam. Kérek tehát egy-két szónyi választ.”⁶¹ Válaszról nincs tudomásunk. 1950 pünkösdjén jelentették be a Baumgarten-díjat *felváltó* József Attila-díj megalapítását. A *Magyar Nemzetben* Parragi György⁶² visszamenőleg – a korszak ugyancsak erős megbélyegző fordulatával: ’reakciós’ – megtámadta a Baumgarten Alapítványt. Ezt írta vezércikkében: „[a] régi rendszerben a magyar államtól, reakciós kormányzattól részben független, de azért kisebb mértékben ugyancsak reakciós Baumgarten-díjakon felül semmiféle támogatásban nem részesültek az írók.”⁶³ Basch Lóránt és Schöpflin kö-

zösen tiltakoztak a főszerkesztőnél és kértek helyreigazítást, hiába.

1950. augusztus 8-án Schöpflin Aladár meghalt.⁶⁴ Halála az őt ismerők számára nem volt váratlan.⁶⁵ Gyászjelentését a névleg még létező Baumgarten Alapítvány készítette el. Augusztus 12-én temették el a Kerepesi temetőben. A dízsírhelyet – a nyugatosok közelében, de jó húsz méterrel távolabb – a főváros adományozta.⁶⁶ Temetése nem volt méltó jelentőségéhez, magán viselte az új korszak, a Rákosi-kor jegyeit.⁶⁷ A méltó megemlékező Illyés Gyula lehetett volna, akivel (társ)szerkesztők voltak Babis mellett, majd a *Magyar Csillag* kötelékében. Búcsúztathatták volna – ideális esetben, persze – fiatal felfedezettjei, az utolsó Baumgarten-díjasok, jutalmazottak, akik számára igazodási pont volt a véleménye.

Szabó Lőrincnek 1950. augusztus 15-én érkezett meg 2000 forint, az adományozó csekkszelvény szerint „beszerzésre”. A család felhívta Basch Lórántot, hogy megköszönje. Basch azt mondta, nem az ő érdeme, „szegény Schöpflin bácsi utolsó akaratára, cselekedete volt, halála előtt négy nappal. [...] Schöpflinnének azonnal írjon, én felhívom, és el is

⁶¹ Rédey Tivadar Basch Lórántnak, Bp., 1950. január 18. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 172–173.

⁶² A *Magyar Nemzet* főszerkesztője ekkor Mihályfi Ernő, újságíró, kispárti politikus, korábbi tájékoztatásügyi miniszter (1947) volt. Parragi György (1902–1963), újságíró, politikus, képviselő, tevékeny antifasiszta publicista, akit a német megszállás után Mauthausenba hurcoltak.

⁶³ (P. Gy.): A munkakedv és életkedv ünnepe. *Magyar Nemzet*, 1950. május 28. 1.

⁶⁴ Minden egyéb közölt dátum helytelen. Forrás: Schöpflin Aladár halotti anyakönyvi kivonata. A szerző birtokában.

⁶⁵ Schöpflin Gyula egészen 1949-ig kommunista maradt, káderként nevezték ki a Magyar Rádió műsorigazgatójának, majd Stockholmba követnek, megbízása kiterjedt Dániára és Norvégiára is. Rajk László 1949 májusi letartóztatása után családjával együtt az emigrációt választotta, s búcsúüvélben köszönt el édesapjától, tudva, hogy személyes találkozásra nem lesz már módjuk az életben.

⁶⁶ A parcella ma is rendezetlen a művészparcella többi részéhez képest.

⁶⁷ [Eltették Schöpflin Aladárt]. *Magyar Nemzet*, 1950. augusztus 13. 6.

megyek hozzá...”⁶⁸ Sík Sándor így írt Schöpflinről Basch Lórántnak: „Gyulai Pál után, azt lehet mondani, egyetlen kritikusunk volt, aki a leghatásosabban őrizte ellen a magyar írók [...] alkotásait. Éles értelem, finom érzék, a lényeg felismerése, világos előadásmód, a fejlődés bátor szolgálata annyira jellemezte őt, mint senki más kortársai közül.”⁶⁹

⁶⁸ Szabó Lőrincné Szabó Lőrincnek, 1950. augusztus 15. *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése II.* [1945–1957] Sajtó alá rend. Kabdebó Lóránt. Magvető, Budapest, 1993. 571.

⁶⁹ Sík Sándor levele Basch Lórántnak, 1950.

A Baumgarten Ferenc Alapítványt 1950. október 24-én a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. évi 2. sz. törvényerejű rendelete 1. §-a 'b' pontja megszüntette, ingó és ingatlan vagyonát az államkincstár tulajdonába adta. A vagyon egyszer s mindenkorra eltűnt. És hosszú időre eltűnt sok olyan esztétikai érték is, aminek elismertetésére Schöpflin Aladár mintegy fél évszázadot szánt.

augusztus 14. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 188–189.

Szerzőink könyvei

Lukács kötéltánca a filozófiai érvelés és a partizán elkötelezettség között*

Előszó

Az itt következő tanulmány Lukács György halálának ötvenedik évfordulójára készült, és az *Ästhetik, Marxismus, Ontologie* című, Lukács válogatott írásait tartalmazó kötet előszavaként, pontosabban annak első feleként jelent meg. Axel Honnethet világszerte a Frankfurter Iskola harmadik generációjának meghatározó alakjaként ismerik. 1983-ban lett Jürgen Habermas tanársegédje a frankfurter egyetemen, majd 1996-ban ő vette át Habermas katedráját, és 2015-ig az egyetem professzoraként dolgozott. Emellett 2001-től 2018-ig a Frankfurter Iskola székhelyeként szolgáló Társadalomkutatási Intézet vezetője is volt. Nyugdíjazása után, a 2017/18-as téli szemesztertől a New York-i Columbia Egyetem professzora. Honneth az „elismerés”-elmélet képviselőjeként vált ismert filozófussá: ez a fogalom megjelent a fiatal Hegelnél, majd a fiatal Habermasnál is, de Honneth egy átfogó kritikai társadalomelmélet bázisává próbálta tenni. (A szerzőtől magyarul négy könyv jelent meg: *Elismerés és megvetés*, Jelenkor Kiadó, 1998; *Harc az elismerésért*, L'Harmattan Kiadó, 2003; *Eldologiasodás*, in: *Replika*, 88. szám, 25–80. o.; *Szenvedés a meghatározatlanságtól*, Áron Kiadó, 2018.)

Lukács életműve és annak recepciója végigkísérte a Frankfurter Iskola egész történetét. 1923 februárjában alapították meg a frankfurter Társadalomkutatási Intézetet, amely néhány hónappal később megszervezte az Első Marxista Munkahetet, az egyik prominens vendég Lukács György volt. Erről a tanácskozásról azonban további részleteket nem tudunk. Lukács 1923-ban megjelent nagy könyvének (*Történelem és osztálytudat*) hatása érezhető Max Horkheimer (a Frankfurter Iskola „alapítójának”) a 30-as években született nagy programadó írásai-ban. Horkheimer próbál megállni az előtt a lukácsi ugrópont előtt, hogy a filozófiának forradalmi praxissá kell átalakulnia; s megpróbál megmaradni az elmélet keretei között. (Így teremtdőnek meg az alapjai annak, amit „kritikai elméletnek” nevez.) 1958-ban nagy vita robbant ki Adorno és Lukács között, méghozzá Lukács *Wider den missverstanden Realismus* című kötete kapcsán. (Magyar fordításban: *A kritikai realizmus jelentősége ma.*) Itt az irodalmi modernség témájában került sor kemény ütésváltásokra. Mindezzel együtt is azt lehet mondani, hogy a Frankfurter Iskola történetében lassú, de határozott Lukács-felejtés játszódott le.

E felejtést egy huszárvágással törtéte át Jürgen Habermas, aki *A kommunikatív cselekvés elmélete* című kétkötetes munkájának történeti fejezetében a Frankfurteri Iskola előfutárait Max Weberben és Lukácsban pillantotta meg. És azt próbálta bemutatni, hogy hogyan jutunk el a racionalizálódás elméletétől (Weber) az eldologiasodáson át (Lukács) az instrumentális ész kritikájáig (a Frankfurteri Iskola klasszikus koncepciója). Ez az út azonban szerinte zsákutca.

A Frankfurteri Iskola harmadik generációjának Lukács-értelmezésében is van valami újdonság, mégpedig a diákmozgalmak tapasztalatával való szembenézés. A diákmozgalmak vezetői „kapitalizmusról” beszéltek, és „elvtársnak” szólították egymást. De Honnethet nem a *Történelem és osztálytudat* kommunista frazeológiája érdekli, hanem inkább az ebben a műben rejlő kordiagnózis. Ez a diagnózis Simmel és Max Weber modernitáskonceptióit meghosszabbítva arra az eredményre jut, hogy a

„jelenlegi” társadalmak összes válságjelenségének alapja az, hogy az emberi lélek is holt dologgá alakul át. (E felismerés előzményei már a romantikában is megjelentek, majd a 19. század második felében a természettudományok és a szellemtudományok vitájában is felmerült, aztán a végső lökést a Taylor-rendszer kialakulása adta a számára.) Honneth ugyanakkor az eldologiasodás-elméletet (lehántva annak marxista elfogultságait) a saját elismerés-elmélete felé hosszabbítja meg.

Ez a mostani tanulmány történeti szempontból tekint rá a lukácsi életműre, és abban alapvető dilemmát rögzít (és visz végig), amely Lukács filozófiai érdeklődése és kommunista elfogultsága között húzódik. Ez a dilemma bár számos konkrét esetben ismert, de az általános működésének kimutatása hasznos tanulságokkal szolgálhat a magyarországi kutatások számára is.

Weiss János

Lukács György szinte egész életében egyszerre volt mindkettő: egyrészt határozott marxista, a kommunizmus pártfogója, másfelől filozófus, aki igényt tart gondolkodásának és munkásságának önálló elismerésére. Az első szerepkörben egy általa világtörténelmi jelentőségűnek tartott politikai mozgalom tagjait szólította meg, a második szerepkörben viszont mindazokat meg akarta győzni, akik – ahogy Hegel fogalmazott – csak az ész

szavára hallgatnak.¹ Ezt a két réteget azonban nem lehet szépen elválasztani az ő munkásságában: nem a meg-

* Megjelent: Georg Lukács: *Ästhetik, Marxismus, Ontologie. Ausgewählte Texte*, szerkesztette Rüdiger Dannemann és Axel Honneth, Suhrkamp Verlag, 2021. 7–23. o.

¹ G. W. F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften. Dritter Teil: Die Philosophie des Geistes*, Frankfurt am Main, 1970. (*Theorie-Werkausgabe*, Bd. 10) 349. o. A bírónak a „joggal szembeni objektív pártosságával” párhuzamos – Hegel szerint – a filozófiának az ésszel szembeni objektív pártossága.

tisztult lelkű ember álruhás hangján szólal meg, amikor a filozófiai nyilvánosságához intézi szavait, de nem is árulja el filozófiai érdeklődését és irányultságát, amikor gyakorlati-politikai szándékkal a harcostársaihoz fordul. Ez a kötélánc a filozófiai érvelés és a politikai szerepvállalás, az ész és a kommunista mozgalom melletti kiállás között Lukácsnak (mint Maurice Merleau-Ponty hatvanöt évvel ezelőtt megmutatta)² csak ritkán sikerült igazán, de amikor sikerült, akkor a publikációi alapvetően átrendezték a megfelelő területek vitáit. Lukács György azon kevés gondolkodók egyike, akik marxistaként filozófiatörténetet is írtak; munkássága nélkül az egész 20. századi szellemtörténet szégyenebb lenne.

Az első olyan könyvét, amellyel alaposan feldúlta a korabeli humán tudományok kitaposott ösvényeit, és valami igazán újat produkált, Lukács még az előtt írta, hogy belevetette volna magát a „dialektika kalandjába” (ahogy Merleau-Ponty mondta). Nem véletlen, hogy az alkotói munkásságának korai, marxizmus előtti szakaszából származó írásai ma az esztétikai kultúrakritika gyöngyszemeinek számítanak; ezek jellemzésére később ő maga alkotta meg a kritikai szándékú „romantikus antikapitalizmus” kifejezést.³ Ezek az írások gyakran már-már egzisz-

tencialista módon azt a témát járják körül, hogy milyen művészi stílus-eszközök alkalmasak arra, hogy az emberiséget kivezessék a jelen kulturális válságából.⁴ Természetesen Lukács is homályosan fogalmazott eleinte, ahogyan a század eleji kor-diagnosztikai szövegek általában. Többnyire nem lesz világos, hogy mit is kellene értenünk egy ilyen válság alatt; de a leginkább a közösségvesztés és az elszigetelődés kollektíven érzett (és nem empirikusan megfigyelhető) tendenciáit értették alatta, amelyeket általában a gyors iparosodásra, az urbanizációra és a kapitalista felgyorsulásra vezettek vissza. A fiatal Lukács írásai azonban az absztrakciós és finomsági szintjükkel, a módszertani differenciáltságukkal és a történeti horizontjukkal egyértelműen kiemelkedtek az akkoriban elterjedt kultúrakritikus irodalomból. Lukács nem annyira a kor nyomorúságán elmélkedett, inkább az érzékelt válság mélyére akart hatolni, és visszavezetni azt az emberi közösség-alkotás folyamataiban rejlő konfliktusokra. Az „élet” fogalmát választotta arra, amit a jelenben a felbomlás, szétporlás és az atomizálódás veszélye fenyeget; arra viszont, ami ennek az életnek értelmet adó

² Maurice Merleau-Ponty: *Die Abenteuer der Dialektik*, Frankfurt am Main, 1968. II. fejezet.

³ Georg Lukács: Vorwort (1962), in: uő: *Theorie des Romans*, Darmstadt und Neuwied, 1971. 13. o. Lásd ehhez Robert Sayre és Michael Löwy: Die (antikapitalistische) Romantik in der *Theorie des Romans*, in: *Lukács-Jahrbuch 2016*, Bielefeld, 2016. 145–162. o.) A szerzők Lukács önkritikájával szemben kidolgozzák a forradalmi romantika-konceptiójában rejlő értékes tartalmat.

⁴ A tanulmányok első fázisához lásd a következő kötet tanulmányait: Agnes Heller és mások: *Die Seele und das Leben. Studien zum frühen Lukács*, Frankfurt am Main, 1977.; Axel Honneth: *Eine Welt der Zerrissenheit. Zur untergründigen Aktualität von Lukács' Frühwerk*, in: uő: *Die zerrissene Welt des Sozialen. Sozialphilosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main, 1999. 9–24. o.; Rüdiger Dannemann: *Das Moment des Utopischen beim frühen Lukács*, in: uő: Maud Mezaud, Philipp Weber (szerk.): *Hundert Jahre „transzendente Obdachlosigkeit“*. Georg Lukács' „*Theorie des Romans*” neu gelesen, Bielefeld, 2018. 167–191. o.

tartást adhatna, és így ellensúlyozhatná a felbomlást, a „forma” fogalmát vette igénybe. Lukács korai szakaszának minden írása e két, Georg Simmel kultúrafilozófiájából származó fogalom feszültségében mozog. Újabb és újabb, többnyire esszéisztikus kísérletekben vizsgálja meg a különböző művészeti műfajokon és létmódokon belül a „forma” és az „élet” történetileg változó viszonyát, hogy ily módon választ találjon arra a kérdésre, hogy a jelenben milyen viszonyt kellene kialakítani közöttük. De bármilyen gazdag, eredeti és stilárisan kifinomult volt is ezeknek az első tanulmányoknak a többsége (elvégre ide tartozik *A lélek és a formák* című fontos esszégyűjtemény, valamint a disszertációból született, *A modern dráma fejlődéstörténete* című írás), a nagy dobás mégis *A regény elmélete* című értekezése volt.⁵ A fiatal szerző ezzel a tanulmányával, amely először egy folyóiratban jelent meg 1916-ban, a 20. század egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású irodalomelméleti dolgozatát produkálta; a strukturalizmus felé való fordulás előtt alig akadt olyan

⁵ Ezt még Adorno is elismeri a maga egyébként rendkívül kritikus esszéjében. Lásd Theodor W. Adorno: *Erpresste Versöhnung*. Zu Georg Lukács: „Wider den mißverstandenen Realismus”, in: uő: *Gesammelte Schriften*, 11. kötet, Frankfurt am Main, 1974. 251. o. Ugyanezen az oldalon ír Adorno arról, hogy a 20-as évektől a kommunista doktrínának behódoló Lukács „gondolati ereje nyilvánvalóan feldúlhatatlan”. A fiatal Lukács irodalomelméletének tovább-hatását Peter Szondi műve mutatja a legnyilvánvalóbban: *Theorie des modernen Dramas* (Frankfurt am Main, 1956). Ez a mű a maga kompozíciójában és a maga vizsgálódást vezető tézisében nagyon sokat köszönhet *A regény elméletének*, valamint *A modern dráma fejlődésének*. Lásd ehhez Hans-Christian Riechers: *Peter Szondi. Eine intellektuelle Biographie*, Frankfurt am Main, 2020. II. fejezet.

képviselője a témának, akire ne hatottak volna valamilyen módon az itt kifejtett gondolatok.

A dolgozat már az elméleti felépítését tekintve is nagy megdöbbenést kelthetett, mivel az akkor uralkodó hangulattal ellentétben Kant művészetfilozófiájától Hegel esztétikájához lépett vissza. Amíg néhány évvel korábban Lukács az esztétikai megalapozás első vázlataiban még a neokantianizmus felé orientálódott (azzal a kérdéssel, hogy mik a művészet lehetőségének feltételei), addig ezzel a munkájával alapvetően megváltoztatta a filozófiai kérdés irányát;⁶ Hegellel együtt most már azt állítja, hogy a művészet különböző műfajai egy korszak erkölcsi feltételeinek függvényében változtatják a formáikat, mert különben nem tudnák érzeki és adekvát módon kifejezni az adott kor „szellemét” és metafizikai szubsztanciáját. E történeti-filozófiai megalapozás bázisán Lukács új esztétikája (amelyben félreérthetetlenül megmarad az „élet” és a „forma” közötti feszültség) a hegeli terminológiát némileg módosítva, most az elbeszélő művészet kifejezetten modern műfajának kialakulástörténetét veszi górcső alá. Homérosz korában a társadalmi rend állítólag még erkölcsi „totalitást” alkotott, mert ekkor még az egyén otthon érezhette magát az intézményes struktúrákban, és így képes volt életének társadalmilag közvetített értelmet adni; és aztán az elbeszélő irodalom sorsát a felbomló

⁶ Tekintve, hogy ennek az eldologiasodás-tanulmánynak micsoda óriási hatása volt Adorno egész életművére, az mégiscsak furcsa, hogy ez a szöveg a tanulmányában („Erpresste Versöhnung”) csak egyetlen mondatot kap. Lásd i. m. 251. o.

görög kultúra tragédiáin és a közép-kor verses költeményein keresztül a modern regényig követi nyomon, amely szerinte a modern társadalom „hontalanná” vált tagjainak megfelelő kifejezési formája. Az ábrázolt folyamat kezdő- és végpontja, a görög magaskultúra és a kapitalista modernitás egy olyan történelmi utat hivatott kijelölni, amelyet Lukács – Hegellel ellentétben – civilizációs hanyatlásként jellemez, a társadalmi közösség-alkotás mértéke szerint. És ugyancsak Hegelhez kapcsolódva azt állítja, hogy a hanyatlástörténet egyes korszakai, mivel erkölcsi feltételeik annyira különbözőek, az irodalmi megjelenítés és az önmegértés egészen más eszközeit igénylik. Az irodalomtörténetnek ezzel a történetfilozófiai keretezésével Lukács már teljesen új területre lépett; korábban még soha nem történt kísérlet arra, hogy az irodalmi elbeszélési formák változását a társadalmak erkölcsi köhéziójának fokozatos kiáradásaként ábrázolják. Az így alkalmazott stratégia azonban csak akkor bizonyult különösen termékenynek és egyenesen forradalminak, amikor Lukács a regényt mint a kapitalista modernitásnak (amely a kialakult életvilágok lerombolására és az egyének elszigetelésére törekszik) megfelelő elbeszélési formát kezdte el elemezni. Egy párját ritkító általánosító bátorsággal a modern regény öt alaptípusát különbözteti meg, annak alapján, hogy azok milyen elbeszélői technikákkal oldják meg a társadalmi elszakítottság és elszigeteltség bemutatásának problémáját: Cervantes a maga groteszk hősével, *Don Quijoté*val megteremtette az absztrakt idealizmus irodalmi mo-

delljét, amelyben a hős erőtlenné vált eszményei szétesnek a zabolátlan, rezonancia nélküli valósággal szembesülve, Henrik Pontoppidan a *Szerencsés Péter* című művével az absztrakt idealizmuson belüli ellentípust teremt meg, mert nála a hős időközben eléggé illúziómentessé vált ahhoz, hogy tudja, hogy a társadalmi valóságban reménytelen a saját eszményeinek megvalósítására törekedni. Az *érzelmek iskolájá*nak kiábrándult romantikája képviseli a harmadik típust: ebben az esetben a hős annyira gazdag belső érzésekben és élményekben, hogy elkerülhetetlenül kudarcot kell valania abban a törekvésében, hogy ezeknek a társadalmi valóságban támaszt és formát adjon. A negyedik típus Goethe *Wilhelm Meister* című műve, amelyben a belső érzések és a társadalmi valóság összeegyeztethetetlenek egymással; és mégis szinte álomszerűen ismét eszünkbe jut, hogy mit jelenthet a társadalmilag kiteljesedett élet, a társadalmi szerepekbe való szubjektív belefeledkezés. Tolsztoj regényeiben Lukács végül egy ötödik típust vél azonosítani, amely sok csalódás után hagyja, hogy hősei vagy hős női megbékéljenek a polgári, konvencionális élet sivárságával, és eljussanak egyfajta melankolikus lelki békéhez. Azzal a javaslattal, hogy a regényt ezekben a különböző elbeszélési formákban egy sajátosan modern tapasztalat esztétikai tükörképeként kell értelmezni, *A regény elmélete* az irodalomtudósok szinte minden későbbi generációja számára modellé és inspirációs forrássá vált. Még akkor is, ha a származás és a szellemi függőség nyomai időközben elmosódtak, azt kell mondanunk, hogy

az elbeszélő formák és a társadalmi formációk nagyon szoros kapcsolatba hozása nagyon sokat köszönhet egy alig harmincéves, még csak tagogatózó fiatal magyar értelmiségi könyvének.

Mindössze öt-hat év telt el, és ez a fiatal értelmiségi már teljesen más emberré vált; de az az esszégyűjtemény, amelynek darabjain most hamarosan dolgozni kezd, már röviddel a megjelenése után mind hatástörténeti jelentőségében, mind filozófiai súlyában messze felül fogja múlni minden korábbi művét. Lukács időközben fokozatosan elszakadt a korai írásai számára oly meghatározó életfilozófiai nézeteitől, és egyre inkább a Hegeltől Marxig húzódó hagyományvonallal kezdett el foglalkozni; ráadásul az I. világháború lefolyása időközben erős kétségeket táplált benne a korábbi, politikailag meglehetősen mérsékelt irányultságával kapcsolatban. Azzal, hogy 1918-ban belépett a Magyar Kommunista Pártba, Lukács elismerte a korábbi elméleti és politikai határozatlanságát; s ettől kezdve meg volt győződve arról, hogy csak egy proletárforradalom tudja majd legyőzni azokat a gazdasági-társadalmi viszonyokat, amelyeket korábban a maga kultúrakritikai dolgozataiban írt le. Ez a szemléletváltás felszabadítóan hathatott Lukácsra, mert írásai most gyorsan elveszítik a kereső-kísérletező jellegüket; nyelvezetüket már nem az egzisztencialista pátoasz hordozza, és stílus eszközeik sem az esszéé. Ezzel kezdetét veszi az a hosszú, élete végéig tartó szakasz, amelyben Lukács azzal a problémával szembesül, hogy politikai pártállását össze kell egyeztetnie az

elméleti érvelés semlegességi diktátumával. A feszültséget, amelyet ez alatt értek, és amellyel Lukácsnak egész életében küszködnie kellett, talán a következőképpen lehet a legjobban jellemezni: a pártos, zárt érvelés lényege, hogy egy már azonos célok iránt elkötelezett közönséget próbálunk meggyőzni a saját téziseinkről és gondolatainkról, az általános címzettek felé irányuló érvelésben viszont egy többes számú, minden bizonnyal szkeptikusan gondolkodó olvasóközönséget kell meggyőznünk a saját álláspontunk helyességéről. Ahol Lukács az elsőt teszi, ott a szövegei a jelen számára meglehetősen irrelevánssá váltak, ahol viszont a másodikat vállalja, ott írásai továbbra is égető aktualitással bírnak. Ezek a nehézségek már egyértelműen kifejezésre jutottak a fent említett esszégyűjteményben, amelynek 1923-as megjelenésével Lukács a filozófiai világ szemeláttára véglegesen megpecsételte a maga kommunista fordulatát, vagy ahogy később ő maga nevezte, „az egyik osztálytól a vele szemben kifejezetten ellenséges osztályhoz való átmenetét”. Bár kommunista értelmiségiként már röviddel a világháború befejezése után előadások és esszék sorozatában jelentkezett, alighogy társadalmi tábort váltott, ezekben elsősorban a saját mozgalmának híveihez fordult; és közben nemcsak politikai-stratégiai kérdésekkel foglalkozott, hanem a proletár osztályharcban benne lévő etikai magatartás és erkölcsi felelősség problémáját is fölvetette. Mindenesetre ezzel az esszégyűjteménnyel, amelynek a *Történelem és osztálytudat* címet adta, úgy tűnt, hogy ismét egy olyan közönséghez

szól, amely nem a kommunista mozgalom elveire esküdött fel, hanem általánosan érdeklődik a jelen filozófiai kérdései iránt.⁷ Lukácsnak pedig az a szinte lehetetlen feladat jutott osztályrészül, hogy egy ilyen olvasóközönségnek bebizonyítsa, hogy a marxizmus tartalmazza a helyes választ mindazokra a kérdésekre, amelyek így vagy úgy a társadalom valamennyi tagját érintik.

A *Történelem és osztálytudat* című kötetben szereplő kilenc esszé közül azonban csak egy, messze a leghosszabb volt képes meggyőzni a filozófia iránt érdeklődő közönséget arról, hogy a marxista elmélet megfelelő megoldást tud kínálni minden átfogó jelentőségű problémára. Ez az esszé „Az eldologiasodás és a proletariátus tudata” címet viselte, így már a címében jelezte, hogy két nagyon különböző témát kell itt összebékíteni.⁸ Az „eldologiasodás” olyan kifejezés volt, amely, még ha a marxi filozó-

fia szelleméből származott is, a korabeli kultúrákritikában már régóta egy általános érvényű társadalmi tapasztalat leírására szolgált; a „proletariátus tudata” viszont egy olyan feladatra és problémára utalt, amely kimondottan a munkásmozgalomra jellemző, hiszen folyamatosan meg kellett győződnie címzettjei forradalmi beállítottságáról. Lukácsnak így meg kellett kísérelnie, hogy az „eldologiasodásnak” mint a személyiség fenyegető elvesztésének és a világtól való növekvő elidegenedésnek társadalmilag diffúz hangulatát oly módon értelmezze, ami az általános olvasóközönség számára is hihetővé teszi, hogy csak a munkásosztály rendelkezik olyan tudással és a hatalommal, amellyel az eldologiasodás jelenségei és tendenciái megszüntethetők. Bármi is legyen ma a véleményünk e két téma összekapcsolásának bravúrjáról, kétségtelen, hogy az erőfeszítések eredménye egy olyan esszé lett, amely hamarosan a 20. századi európai filozófia egyik kulcsszövegévé vált.

E szöveg tükrében persze kissé félrevezető esszéről beszélni; ha a terjedelmet és az elrendezést tekintjük, inkább egy önálló értekezésről van szó, amelynek az a feladata, hogy filozófiai alapot adjon a kötet jóval rövidebb, politikai-forradalomelméleti cikkeinek. Már a kötet rendhagyó felépítése is elárulja, hogy Lukács nagy dolgokat tart szem előtt: először az „eldologiasodás” jelenségét a kapitalista gazdasági rendszer viselkedési kényszereire vezeti vissza, majd a „polgári gondolkodás antinómiáit” egy ilyen viselkedési rendszer kiáramlásaként értelmezi, végül pedig a proletárforradalmat mint a fent leírt helyzetből való egyetlen kiutat

⁷ Georg Lukács: *Taktik und Ethik* (1919), in: GLW, 2. kötet, 43–78. o. Ez a tanulmány egyébként világossá teszi, hogy Lukács abban az időben milyen magas színvonalon vetette föl a kommunista osztályharc céljai melletti elköteleződésre vonatkozó kérdést, méghozzá egy morális, önmagával küzdő szubjektum szempontjából. Még akkor is, ha a megoldásával ma már nem tudunk egyetérteni, azt megállapíthatjuk, hogy a forradalmi morállal való ilyen szintű szembenézésre azóta nem került sor. De ezenkívül az is világos lesz, hogy Max Weber a „Politik als Beruf” című 1919-ben tartott előadásában (*Gesamtausgabe*, I/17. kötet, 35–88. o.) Lukács volt a politika moralizálására vonatkozó szkeptikus megmondócsók címzettje – mert számos meghatározás és gondolatmenet nála újra felbukkan.

⁸ Georg Lukács: *Die Verdinglichung und das Bewußtsein des Proletariats*, in: GLW, 2. kötet, 257–397. o. Ez a klasszikussá vált szöveg 2015-ben megjelent egy új kiadásban, amely figyelembe vette Lukácsnak az 1967-es előszó megírásakor tett megjegyzéseit, valamint korrigálta a nyomdahibákat. Lásd Lukács: *Die Verdinglichung und das Bewußtsein des Proletariats*, Bielefeld, 2015.

mutatja föl. Ha meg akarjuk magyarázni, hogy ez a bonyolult, részben zavaros, részben erősen spekulatív értekezés miért vált olyan nagy hatásúvá, és miért élvez akkora hírnevet napjainkban, akkor nem elég arra hivatkozni, hogy milyen óriási jelentősége van az úgynevezett „nyugati marxizmus” kialakulásában. Miközben tudjuk, hogy Adornónak alig egy sora, de Benjamin vagy a kritikai elmélet más képviselőinek is csak kevés szövege lenne egyáltalán elképzelhető Lukács eldologiasodásról szóló esszéjének ismerete nélkül, ez nem elégséges ahhoz, hogy megértsük hatását a legújabb kori filozófia és a bölcsészettudományok más, a marxizmustól távol eső áramlataira. A szöveg ma is élő magját a leginkább úgy közelíthetjük meg, ha megnézzük, hogy milyen ügyességgel és körültekintéssel redukálja a korszak legkülönbélebb viselkedési és gondolkodási módjait az „eldologiasodás” közös nevezőjére, hogy aztán szuggesztív módon a kapitalista árucserre kényszereit tegye felelőssé ezért a „rossz” világhállapotért. Ami a két részből álló érvelés első részét illeti, Lukács a totalizálás már-már hegeli értelemben vett totalizálása felé halad: a kor politikai, társadalmi és kulturális életének különböző, akár megfigyelhető, akár hermeneutikailag hozzáférhető jelenségeit egy és ugyanazon magatartásforma aspektusaiként értelmezi, amelynek alapvető vonása, hogy az összes (bármilyen jellegű) körülményt mindig a mennyiségileg mérhető és önkényesen manipulálható dolgok mintája szerint képzeli el. A gondolatmenet második részében Lukács éppen ellenkező utat jár be: abból a monokauzális téziszből indul ki,

hogy ezt az önmagát újjá teremtő világvizonyt annak a számító magatartásnak a társadalmi elterjedése okozza, amelyet az árucserre a kapitalista munka- és árupiacon kialakít magának. Lukács szerint ugyanis a természet, az ember és a lélek élete minden újraterejtésének csírája az áruban, ebben a „trükkös dologban” rejlik, amely tele van „teológiai furcsaságokkal”, ahogy Marx mondta.⁹ Összefoglalva: Lukács így a kapitalista életforma csábítóan egyszerű, ugyanakkor lenyűgözően koherens és finom patogenezisét dolgozta ki. Vagyis mindazt, amit ő elidegenítőnek, személytelennek, elvontnak és hidegen számítónak érzékelt, azt az eldologiasodás tézisének fényében a kapitalizmus gazdasági viszonyainak egyetlen okára vezette vissza.

Ezt az első, már igen terjedelmes fejezetet a könyvben egy még hosszabb fejezet követi, amelyben Lukács igen ambiciózus kísérletet tesz arra, hogy belső összefüggést állapítson meg az eldologiasodás korábban elemzett jelensége és a modern filozófia alapvető ellentmondása között. Ha Wittgenstein híres képét akar-nánk használni, azt mondhatnánk, hogy itt a modern gondolkodás „apóriáit” akarja megmagyarázni egy olyan fogalmi „hálóval”, amely a fogalmat mindaddig csapdába ejti, amíg a világhoz való pusztán megfigyelő és így eldologiasító jellegét állítjuk előtérbe. A fejezet sokkal érdekesebb és tartalmasabb, mint azt a másodlagos szakirodalomban való csekély figyelembevétel sugallja; az értelmezés során általában átsiklanak felette, mert túl erőltetettnek,

⁹ Karl Marx: *Das Kapital*, 1. kötet, 1971. (MEW), 85. o.

túl átláthatatlannak vagy egyszerűen túl merésznek tartják. Mégis egyáltalán nem nehéz felismerni Lukács érvelésében azt a pontot, ahol szoros kapcsolatba kerül a modern filozófia mai kritikái kísérleteivel; azt állítja ugyanis, hogy a modern gondolkodásban egy felismerhetetlen, elérhetetlen vagy irracionális maradékot kell feltételeznünk; ez minden valóságra igaz, amennyiben azt valami fixen adottnak, a racionális tevékenységgel mindig megváltoztathatatlanul megváltoztathatónak érzékeljük. Ellentétben az olyan szerzőkkel, mint John Dewey vagy John McDowell, akik hasonlóan kritizálták az „adottság mítoszát”,¹⁰ Lukács mintha azt mondaná, hogy nem fogalmi-intellektuális, hanem inkább egy munkálkodó, anyagot átalakító, sőt forradalmi tevékenységre van szükség ahhoz, hogy áttörjük a dolog látszatát. Az értekezés utolsó fejezete aztán világossá teszi, hogy számára nagyon fontos volt a társadalmi munkára való hivatkozás, mert minden eldologiasodás leküzdésére végül is a proletariátust, azaz a munkásosztályt választotta ki, mert számára a proletariátus nem csak az emberi történelem, hanem a valóság minden konstitúciójának kollektív alanya. Ha viszont Lukács e fejezetben előadott érveléséből levonjuk azt a történelemtudományilag túldramatizált, messianisztikus elképzelést, hogy ti. a munkásosztály egyszerre minden valóság alanya és tárgya, akkor visszamarad egy alapvetően életképes és filozófiatörténetileg is

termékeny alapgondolat. Abban a filozófiai diskurzusban, amely Kant után a körül a kérdés körül körözött, hogy miként lehet megszüntetni a megismerhetetlen „magában való dolog” problematikát előfeltevését, Lukács fejtegetései lenyűgöző tudással és alapossággal bizonyítják, hogy ez a probléma mindaddig nem oldható meg, amíg a szubjektum és a környezet viszonyát a pusztán passzív megfigyelés, a tények pusztán regisztrációjának mintája szerint képzeljük el.¹¹

A könyv utolsó fejezetében aztán Lukács bemutatja a már röviden érintett választ arra a kérdésre, hogy miként lehet végleg legyőzni az eldologiasodás társadalmi viszonyait. Az ezzel kapcsolatos fejtegetései arra az állításra futnak ki, hogy csak a munkásosztály szemszögéből lehet a valóságot a maga teljességében (az emberi nem természetátalakító tevékenységének termékeként) átlátni. Az érvelésben ennek a gondolatnak természetesen az a feladata, hogy a történelemtudományi szempontjából alátámassza a proletárforradalom szükségességét. Ha az eldologiasító magatartás, annak minden kulturális következményével együtt, végső soron a kapitalista áruterelésre épül – érvel Lukács –, akkor csak a gazdasági feltételek azonnali, forra-

¹⁰ John Dewey: *Die Suche nach Gewißheit. Eine Untersuchung zum Verhältnis von Erkenntnis und Handeln*, Frankfurt am Main, 1998; John McDowell: *Geist und Welt*, Frankfurt am Main, 2001.

¹¹ Ezt a filozófiai probléma-helyzetet Lukács az akkori idők neokantianus és neohegelianus vitáiból kiválóan ismerte. Lásd ehhez pl. az Emil Lask-nekrológót. Ez a nekrológ egyébként jól mutatja, hogy az eldologiasodás-fejezet középső részében szereplő irracionális-probléma milyen mély gyökerekkel rendelkezik már Lukács korai alkotó periódusában. Emil Lasknak a Lukácsra kifejett hatásáról lásd Konstantinos Kavoulakos: *Asthetizistische Kulturkritik und ethische Utopie. Georg Lukács' neukantianisches Frühwerk*, Berlin, 2014. 147–176. o.

dalmi átalakítása lenne képes egyszer s mindenkorra véget vetni a hamis világviszonyok kísértetének. Nyilvánvaló volt, hogy ez a megoldás meg fogja osztani az olvasókat: voltak, akik az eltérő politikai meggyőződésük ellenére egészen a modern filozófia kritikájáig tudták követni a gondolatmenetet, de itt kénytelenek voltak feladni az egyetértésüket; és voltak a kommunista táborhoz tartozók, akik ebben a tanulmányban a proletariátus forradalmi szerepének eddigi legsikeresebb igazolását látták.

Az eldologiasodás-esszé recepciójának ez a megosztottsága az évtizedek során nem változott jelentősen, azzal a megszorítással természetesen, hogy a kommunista mozgalom felbomlásával szükségképpen egyre szűkült a történetfilozófiai következtetések támogatóinak köre. Ugyanakkor azonban az idő múlásával egyre inkább felerősödött az a felismerés, hogy Lukácsnak nemcsak hangulatilag sikerült megütnie egy húrt, hanem tényszerűen is egy nagyon mélyen gyökerező problémára tapintott rá. Sőt, ő volt az első, aki az eldologiasodás kritikájával világossá tette, hogy a megfigyelő perspektívájához való ragaszkodás zsákutca a kortárs filozófia számára. Az ahhoz való ragaszkodása, hogy a megfigyelés paradigmájáról át kell térni a gyakorlati tevékenység paradigmájára, és ezzel együtt a gyakorlatot kell előtérbe helyezni a közvetlen észleléssel szemben, megnyitotta az utat egy alapvető filozófiai szemléletváltás előtt, amelyet csak röviddel később Martin Heidegger követett a „jelenvaló lét” elemzésével.¹²

Ezért ma már nem lehet meglepő, ha Lukács eldologiasodásról szóló értekezését egy kalap alá vesszük a 20. századi filozófia más nagy műveivel – annak ellenére, hogy Lukács itt ott hajlamos túl nagy teret engedni a kommunizmus iránti elfogultságainak. A könyve a marxizmuson belül a gyakorlat filozófiája felé való átorientálódáshoz vezetett; még akkor is, ha Lukács később a lehető leghatározottabban elhatárolódott tőle.

A *Történelem és osztálytudat* megjelenése után a filozófus és bölcsező Lukács hosszú ideig nem volt hallható a munkásmozgalmon és a pártjain kívül. A negyvenéves Lukács György, akit időközben Thomas Mann Naphta alakjában *A varázshegy* egyik főszereplőjeként ambivalens módon halhatatlanná tett, hosszú évekre visszavonult a kommunista ellenállásba (amelynek előbb Bécsből és Berlinből, majd a nemzetiszocializmus idején Moszkvából dolgozott). Ezekben az években, akárcsak a magyarországi Tanácsköztársaság idején, továbbra is a pártstratégia és a szervező, illetve a baloldali értelmiségi és a filozófus kettős szerepében tevékenykedett. De írásai most már a korábnál határozottabban elsősorban a hasonlóan gondolkodók közönségéhez szóltak – elméleti munkásságának vezérelve most már inkább a polémia és a párton belüli, és nem a pártok közötti érvelés lett. Bár a munkásságának ez a szaka-sza még mindig eredményez olvasásra érdemes tanulmányokat és

vö. uő: *Lukács und Heidegger. Nachgelassene Fragmente*, Neuwied és Darmstadt, 1975. Goldmann még egy sor más tanulmányt is írt Lukácsról, amelyek méltók a tanulmányozásra, in: uő: *Dialektische Untersuchungen*, Neuwied és Berlin, 1966.

¹² Ezt elsőként Lucien Goldmann látta meg,

monográfiákat; ezek elsősorban az irodalmi realizmusról és a marxista esztétika megalapozásáról szóltak, de egyiknek sem volt olyan átütő, sőt felforgató hatása, mint korábban *A regény elméletének* vagy *A történelem és az osztálytudatnak*. Lukácsnak a század második negyedében megjelent publikációi stílusukban és premisszáikban egyértelműen a dialektikus materializmus szókincséhez kötődtek, és így nem juthattak el egy szélesebb nemzetközi közönséghez.¹³ Lukácsnak azonban még itt is (ezekben a kérges és fásult írásokban) időnként sikerült a legfinomabb gondolatokat elhelyeznie – mintha a leleményes filozófust nem kellett volna elhallgattatnia önmagában. Jó példa erre a kommunista követőkhöz intézett „Régi kultúra és új kultúra” című előadása, amelyben a proletárkultúra jövőbeli nagyságának doktrinális megidézésekor hirtelen újra előkerül az „élet” és a „forma” régi antagonizmusa, amelynek segítségével meggyőzően vádolja a polgári kultúrát azért, mert kiüresedett és stagnáló formákat hoz létre. Van azonban egy meghökkenítő kivétel az alól a szabály alól, hogy Lukács írásai a század második negyedében a proletár álláspont megdönthetetlen igazságának zsargonja felé hajlanak; bár ez is a párt hivatalos doktrínájának van elkötelezve, mégis olyan gazdag újszerű meglátásokban, hogy szükségszerűen egy általános szemléletváltáshoz vezetett

¹³ Az 1954-es NDK-s kiadás keletkezésének történetéről tudósít az előszó: GLW, 8. kötet, 9–12. o. Az e mű megjelenítésével szembeni ellenállások részletekbe menő rekonstrukciójához lásd Wolfgang Harich: *An der ideologischen Front. Hegel zwischen Feuerbach und Marx*, Marburg, 2013.

a humán tudományokon belül. Ez a könyv *A fiatal Hegel*, amelyet Lukács még a moszkvai száműzetésében írt, de a világháború kitörése miatt csak 1948-ban tudott megjelenni.

Az a szellemi változás, amelyet *A fiatal Hegel* hamarosan elindított, nagy hatást gyakorolt a német idealizmus megítélésére a filozófiában és a szomszédos tudományágakban. Lukácsban már jóval a moszkvai tartózkodása előtt megérlelődött a gondolat, hogy közelebről is meg kellene vizsgálni a fiatal Hegel filozófiai fejlődését. Lukács Wilhelm Dilthey *Hegel ifjúkori története* című, 1922-ben megjelent könyvéről írt recenziójában már azt kifogásolta, hogy a tanulmányból számos érdeme mellett hiányoznak azok a konkrét-történelmi körülmények, amelyek közepette Hegel már *A szellem fenomenológiája* előtt utat tört magának a maga dialektikus módszere felé. Mintha Lukács ezt a hiányt akarta volna pótolni, ezért az 1930-as évek közepén Moszkvában nekilátott, hogy a legújabb eredmények és kutatások alapján megírja a saját történetét Hegel korai fejlődéséről. Ha visszatekintve megpróbáljuk elképzelni, milyen lehetett Lukács mindennapi munkásélete abban az időben, megdöbbentő fényben látjuk azokat az ellentmondásokat, amelyekbe ő maga időközben beegabalyodott, amikor egyszerre próbált a szellem és a párt oldalára állni: a nap egyik felében a kommunista párt ideológusa, aki „partizánnak” tekintette magát, aki a nemzetiszocializmus elleni harcban igyekezett elkerülni Sztálin zsarnokságának nyílt bírálását; a nap másik felében pedig a kutatómunkát folytató filozófus, aki a moszkvai levéltárakban

és könyvtárakban keresgélte, hogy minél pontosabban le tudja írni Hegel érlelődését. A két lélek belső harcának eredménye egy olyan könyv lett, amely sok tekintetben még mindig magán viseli a dogmatikus marxizmus bélyegét, de ugyanilyen mértékben új és meglepő aspektusokat is felszínre hoz a filozófus munkásságát illetően. A terjedelmes monográfia nemcsak jól megírt és jól érthető, amennyiben sikerül elkerülnie a szakzsargont, és nemcsak a Hegelnek Fichtétől és Schellingtől való fokozatos elszakadását írja le világosabban és érthetőbben, mint sok más kutató, hanem először dolgozza ki alaposan és részletesen, hogy a fiatal Hegelt milyen erőteljesen befolyásolta a korabeli politikai gazdaságtannal való foglalatosság. Ha mindezek mellett figyelembe vesszük a fiatal Hegel pozitív viszonyulását a francia forradalomhoz, akkor könnyen elképzelhető, hogy Lukács könyve micsoda hatással volt a német filozófusról akkoriban még uralkodó képre. A korai pályaképét tekintve alig maradt valami az attentizmusra és a konzervativizmusra hajlamos porosz államfilozófusból; ennek helyébe egy aktív, a saját korát mindig kíváncsian követő, politikai reformokra törekvő értelmiségi került. Az ezután megindult, javított forrásanyaggal dolgozó Hegel-kutatás összességében mindenképpen Lukácsot igazolta, bármennyire is korrigálta a megállapításait a részletekben.¹⁴

¹⁴ Vö. pl. Georg Lukács: Postscriptum 1957 zu: *Mein Weg zu Marx*, in: uő: *Schriften zur Ideologie und Politik*, Neuwied és Berlin, 1967. 646–657. o. Lukács sztálinizmushoz való viszonyáról lásd Michel Löwy, *Georg Lukács – From Romanticism to Bolshevism*,

Amikor a könyv tízéves késéssel végre megjelenhetett Zürichben, Lukács már három éve visszatért szülővárosába, Budapestre, ahol időközben – némi hezitálás után – életében először teljes jogú professzori állást vállalt. A mozgalmon belüli „partizán”-pozícióban ez idő alatt kevés változás következett be,¹⁵ kivéve, hogy a nemzetiszocializmus leverése után szabadabbnak érezte magát, hogy időnként megengedett magának némi szkepszist a sztálinizmussal és annak jövőbeli életképességével kapcsolatban. De még ez a közvetlenül a II. világháború vége utáni szakasz sem mentes az elméleti tévedésektől, amelyek a proletár osztályharc túlságosan vaskalapos értelmezéséből fakadtak. Ebben a tekintetben mélypontot jelentett az 1954-ben megjelent (de már a moszkvai száműzetésben megkoncipiált) *Az ész trónfosztása* című műve; ebben minden Hegel utáni filozófiai áramlatot, amely nem a történelmi materializmust követi, azzal vádolt meg, hogy a fasiszta gondolkodás előkészítésének irányába mutat; mégpedig és mindenekelőtt azért, mert a racionális észtől eltérő ismeretforrásokra támaszkodik. Mindaz, ami a fiatal Lukácsot egykor jellemezte, a finom érzék a polgári gondolkodás repedései iránt, az intellektualitás erejéhez, az értelem és az affektus közötti feszültség termékenysége-

London, 1979. V. fejezet.

¹⁵ A „partizán” fogalmával, amellyel a maga párton belüli helyzetét akarta leírni, Lukács megpróbálta összekötni egymással a pártosságot, az individuális meggyőződést a párttalálást és az etikai szubjektivitást; Lásd Georg Lukács: *Parteidichtung*, in: uő: *Schriften zur Ideologie und Politik*, i. k. 400. o.

hez való ragaszkodás, itt mintha elfelejtődött volna, és átadta volna a helyét a jó és a rossz éles és sarkos szembeállításának. De még ez a könyv is, bármennyire is áramvonalas volt, nem volt elég ahhoz, hogy lejárassa a gyanakvó szemű, polgári származású értelmiségit a pártvezetés előtt. Lukács 1956-ban nyíltan kifejezte szimpátiáját a demokratikus erők magyarországi felkelése iránt, amelyet a szovjet hadsereg gyorsan leverte – ez elég volt ahhoz, hogy a Központi Bizottság rövid deportálás után végleg kipenderítse a nem szeretett harcostársat párttagságából. Lukács számára ezzel egy hosszú szakasz kezdődött, amelyben egyetemi oktatói munkássága mellett esztétikai és filozófiai munkásságára koncentrálni lehetett. De sem a terjedelmes, többkötetes *Esztétika*, sem az élete utolsó éveiben írt *Ontológia* nem tudott – tudatosan elfogulatlan stílusa ellenére – olyan átütő, szélesebb újragondoláshoz vezető hatást elérni a marxista körökön kívül, mint a kezdetben említett három könyv. Hogy ez a csekély hatás annak következménye-e, hogy e kései művek túlságosan szorosan kötődnek az ortodox marxizmushoz, vagy pedig a sztálinizmusba belegabalyodott filozófussal szembeni mélyen gyökerező előítéletekre vezethető vissza, azt csak nagyobb időbeli

távlatból lehet majd eldönteni. De *A regény elméletének*, az értekezésnek az „eldologiasodásról” és *A fiatal Hegelnek* már elégségesnek kellene lennie ahhoz, hogy igazolja azt a kezdetben megfogalmazott tézisünket, miszerint Lukács Györggyel egy marxista gondolkodó meghatározó hatást gyakorolt a 20. századi szelemptörténetre.

A marxizmuson belül azonban ez a „marxista” teljesen másképp írt történelmet. A 20. század talán leghatékonyabb gondolkodási mozgalmának valószínűleg nincs más képviselője, aki nagyobb hatással lett volna annak fejlődésére és elméleti önszemléletére, mint Lukács György. Írásai, kezdve a kommunizmus melletti állásfoglalás erkölcsi dilemmáiról szóló korai cikkeitől, a *Történelem és osztálytudat* című esszégyűjteményen át a szocialista társadalmak reformjának szükségességéről szóló kései elemzésekig, a marxizmus elméleti történeti helyéről, történetfilozófiai előfeltételeiről és gyakorlati céljairól szóló felvilágosodás gyöngyszemei. Ma már nem lehet komolyan venni egyetlen olyan, ennek az elméleti hagyománynak elkötelezett kísérletet sem, amely ne kapcsolódna hangsúlyosan Lukács György elméleti erőfeszítéseire.

Fordította: Weiss János

Használati utasítás öngyilkosoknak

(A Szabadság Hét Köre csoport hagyatékából)

Az úgynevezett halottak napján e sorok szerzői a zuhogó eső elől menekülve, egy zord pinceborozóban rendezik szokásos ülésüket, és megpróbálják folytatni alig elkezdődött osztályozásukat az öngyilkosság helyszínrajzáról. Kint a szabadban, vagy valami zárt térben? És ha a szabadban, akkor hol? Víz mellett vagy netán sűrű erdőben? Mezőn vagy egy családi ház kertjében?

És mennyiben határozza meg a helyszín az elkövetés módját? Természeti környezetben történt-e a szuicídium, ha az illető egy búzaföldön átrobogó vonat elé vetette magát? Vagy ha éppenséggel kiugrott a száguldó szerelvényből egy szőlődomb kellős közepén? Vagy ha bent maradt a vonatban, és annak vécéjében végzett magával?

És mennyiben számíthatók be a mitikus vagy fiktív esetek? Sámson, Anna Karenina, Werther, Kirillov, Ippolit, Sztavrogin? Vagy a valós és egyben fiktív esetek, például Esther Greenwood figurája Sylvia Plath *Az üvegbura* című önéletrajzi regényében? Vagy a kettősök: Rómeó és Júlia, meg aztán ennek párja, a „falusi” Rómeó és Júlia Gottfried Kellertől? Kleist és Henriette Vogel? Arthur Koestler és a felesége, Cynthia? Az utánpótlás: Sylvia Plath utánpótlása Assia Wevill? Aki – ellentétben Sylviával – a saját kislányát is megölte? Vagy amikor Johannes R. Becher (az NDK későbbi himnuszának költője), aki 1910-ben leutánozta Kleisték szuicídiumát, de félresikerült, mert a kiválasztottját, a Franziska Fuß nevű nőt ugyan agyonlőtte, de ő maga már túlélte? És ha már: akkor mi a helyzet a sikertelen öngyilkosságokkal?

46

És így tovább?

A kérdések száma egyre nő.

De mielőtt legalább vázlatos megválaszolásukra sor kerülhetne, az Eduard inkognitós nevet választó zenerajongó engedélyt kér, hogy felolvassa egy állítólag friss álmának feljegyzését. E sorok szerzőinek egyike, a Sigismund álnevű férfi, aki a mai ülésen az elnöki tisztet tölti be, kissé vonakodva bár, de megadja az engedélyt.

Eduard tehát belekezd, de előtte nagyot kortyol a limonádéjából.

Megtalálom a holttestemet

„Amikor beléptem a lakásba, minden nagyon ismerősnek, ám ugyanakkor taszítóan idegennek tűnt. Késő délután volt, választékosabb megfogalmazásban: alkonyodott. Minden jel arra vallott, hogy ez a lakás most az »élmények váróterme« lesz számomra, ahogy Otto Weininger fogalmazott egykor.

* 2. rész.

Valami zene is szólt a lemezjátszóból. De az is lehet, hogy a falakból szűrődött elő. Opera? Vonósnégyes? Nem tudom. Majd még meg kell álmodnom – emlékszem, erre gondoltam azonnal. És valami olyasmit fogok majd vizionálni, hogy mind az öt utolsó Beethoven-vonósnégyes szólt, de egyidejűleg.

De ez nem álom volt.

És a nyomorúságos kis lakás egyetlen szobájában, amely – jobb híján, hiszen mást amúgy sem tehetett – dolgozó-, nappali és hálószobaként is működött, egy alak hevert a keskeny ágy különféle azonosíthatatlan (vagy éppenséggel szerfölött könnyen felismerhető) foltokkal pettyezett lepedőjén. Volt ott nem kevés vér is. Első ránézésre is világos volt, hogy a dögként ott elnyúló figura csuklójából ömlött ki, de semmiképpen sem az elmúlt percekben.

Hányingerrel küzdve, de mégis közelebb léptem. Igen, jól sejtettem. Én hevertem ott az ágynak csúfolt siralmas nyoszolyán.

Most mondjam azt, hogy meglepődtem? Hazugság lenne, vagyis nem mondom. Ez a bozontos, elhanyagolt szakáll, és az csimbókos hajzat, ez a magyarnak semmiképp sem nevezhető bajusz, ez a félrelökött szemüveg – és egyáltalán az összes kellék ahhoz az alakhoz tartozott, aki mind én voltam egykor; pontosabban: nem az Én, hanem alakmásom vagy legalábbis annak szánt, az önmagam teremtette kreatúrám, a félresikerült inkognitóm.

Akkor hát én haltam meg voltaképpen?

Magamat tapogatom most az elzsírosodott ágyon?

Vagy ha nem, akkor kicsodát?

Én veszem kézbe a rémes magyar konyakutánzatot tartalmazó poharat? És én nézegetem most a mellette és részben a padlóra kiszóródott maradék tablettákat? Véget érnek egyszer majd ezek az öntetszelgő kérdések?

Elfogott az undor. Hiszen ez a lakás éppolyan volt, mint az illető élete: zavaros, elég elhanyagolt, kissé mocskos, erősen tisztátalan, hebehurgyán berendezett, ha egyáltalán értelmesen használható e szó az egész felszerelésre: valami örökségből (feltehetően a nagyapáméból) leselejtezett, egykor nagyjából elegáns, választékos ízléssel kárpitozott karosszék, egy majdnem az egész szobát beborító, valamikor értékesnek számító, de azóta a különféle széklábak által többszörösen kilyuggatott perzsaszőnyeg, egy szecessziós-nak titulált kislámpa, egy legalább nyolcszemélyes ebédlőasztal, mely egyben íróasztalként funkcionált, rajta valami szerfölött régi, de még mindig remekül működő svéd írógép, a konyhában néhány tányér és teáscsésze a két világháborút látott, egykor 24 személyes herendi étkezésletből – a keresztény középosztály maradéka. És a mocskos ágyon én, ugyancsak ennek a rétegnek egyfajta örökre kudarcot vallott hulladéka.

Pár percre leültem a tűzfalra és valami utcarészletre néző egyetlen ablak elé, aztán felálltam, és elkezdtem keresni valami búcsúlevelet. De gyorsan elröhögtem magam, hiszen soha életemben nem terveztem, hogy hátrahagyok bármi ilyesmit, ha egyszer rászánom magam az elkerülhetetlennek tűnő tetre.

Ültem és ültem.

Egyetlen értelmes dolog kínálkozott: lefekszem, és alaposan kialszom magam. Bemáztam tehát önmagam döge mellé az ágyba, és a fejemre húztam a takarót.

Amikor másnap reggel felébredtem, nyomom sem volt az ágyban. Alvásom közben eltakarítottak tehát.

De meglehet, én magam takarítottam el magam.”

Kacsintgatás az utókorra

– Ennyi? Ennyi volt? – csap le a csendre az önmagát Mignon névre keresztelő Mignon, és amikor Eduard bólínt, vadul felrikolt: – De hát ez undorító! Egyszerűen gusztustalan!

– Nekem mondd? – veti oda Eduard. – Képzelheted, mit éreztem...

– De nem, nem erről van szó! Ennek semmi köze az érzésekhez! – csap az asztalra Mignon, és beleharap egy pogácsába. – Az egész szöveg, az egész megírás, a stílus! Az a hányinger! Maga soha nem álmodott ilyet, ez az egész csak amolyan öntetszelgő ráfogás. Maga, Eduard, sajnáztatja itt magát, és szerint...

– Egy pillanat – vágott közbe e sorok szerzői közül talán Thomas. – Miféle új stílus ez?! Ha jól rémlik, eddig tegeződtünk.

– Jajaja. Persze. Nem vagyok totál hülye. Csakhogy ez egyre kevésbé tetszik nekem. Mármint a tegeződés – jelenti ki Mignon. – Legalábbis a plenáris üléseken szerintem valami elidegenítőbb hangvétel kellene. Komolyítaná a dolgot. Az rendben van, hogy amúgy négyszemközt tegeződünk, bár engem kissé ilyenkor is zavar, mivel hát, talán Otiliát kivéve, jóval fiatalabb vagyok mindenkinél. Mignon néven, ha már egyszer ezt választottam, engem nem tegezhet senki.

48

– Van némi igaza a lánykának – kapcsolódik be a magát Stella néven szerepeltető, egykor állítólag művészettörténész hölgy. – Mignon túl fiatal, én meg túl öreg vagyok ahhoz, hogy tegezzenek. Nos, elnök úr?

– Részemről semmi kifogás – feleli Sigismund, és belekortyol a második fröccsébe. – Ha másnak sincs, akkor jöhet a magázódás, kedves Mignon, legalábbis az általam elnökölt üléseken. Nos tehát, most az új stílusban kérdelem: szeretné folytatni barátunk szerzeményének elemzését?

– Csatlakozom az előttem szólókhoz – szólal meg most az állítólagos Otilia. – Pusztán már azért is, mert hazánkban egyre kevésbé képesek az emberek magázódni. Még az Ön és a Maga közti különbséget sem észlelik. Csak annyit kérek, kedves, nálam nem sokkal fiatalabb Mignon, hogy kicsit kevesebb személyeskedéssel folytassa barátunk irományának kivesezését.

– Igen, ez jogos aggály – száll be Andreas, és belekortyol vodkájába, mivel a mostani ülésnek helyet adó vendéglátóipari egységben nem tartanak calvadost. – Mert hát hogy is szól a csoportunk neve? *A Szabadság Hét Köre*, nemdebár? Azaz ne korlátozzuk egymást, csak akkor, ha elkerülhetetlen.

– Jó, rendben. De ami a lényeg, az nem személyes. Mert ugyanis írásában Eduard amolyan rémesen fájdalmas dolognak állítja be a szabadon választott halált – mondja Mignon. – És közben sajnálja magát, vagyis nem érzem, hogy szabadon dönt. Kifelé kacsingat. A publikum felé.

– Ez nem teljesen igaz – mondja Sigismund. – Ha jól emlékszem, Eduard barátunk valami olyasmit is ír, hogy mikor érnek véget ezek „az öntetszelgő kérdések”? Vagyis a saját kérdései. Szóval kicsit kívülről, külső szemmel nézi önmagát. És nem csekély undorral.

– Persze, de ez csak amolyan ámitás. Önámítás. És megint öntetszelgés. Azzal tetszeleg magának, hogy eljåtssza, hogy nem tetszeleg magának. Vagy mi... – mondja Mignon. – És szerintem nem magának, hanem a képzeletbeli olvasóknak beszél. Nekik akar megfelelni. Vagyis... Bassza meg! Már magamat sem értem!

– Hadd segítsek, kedves Mignon! – kapcsolódott be ekkor a Thomas szerepében alakoskodó Thomas. – Nekem úgy rémlik, Diderot írt egyszer valamit az ilyesfajta kacsingatásról a túlvilágra. Vagyis az utókorra. De egyszerűen most nem jut eszembe, hol ír erről a jeles francia.

– A Falconet-hoz címzett levelében. Mégpedig 1766 februárjában – mondja a lehető legtermészetesebben Andreas. – Fejből idézem, de remélem, elég pontosan: „Legyen bár jelentéktelen nímand vagy zseni, de nincs ember a világon, aki képzeletében ne kísérte volna végig a saját temetési menetét. Az utókornak címzik mindazt, amit oly ékesszóló szidalmakkal ellene írnak. Az utókornak címzett sértések tömege annak a tiszteletnek a jele, amellyel iránta viseltetnek. Még akkor is adorálják, amikor szidják és gyalázzák.”

Az öngyilkosság izzó életigenlése

– Na, ez klassz! Ez a lényeg! – visít Mignon. – De van itt még valami...

– Még mindig? – nyög fel Eduard. – Akkor rendelek egy üveg pezsgőt...

– Na zsír, *merci bien*, abba én szívesen is belenyálnék – csettintett Mignon.

– Hát az aligha lesz francia... – suttojja maga elé Andreas. – Rémes ez a kocsma...

– Szóval a lényeg – folytatta Mignon –, hogy a *Megtalálom a holttestemet* című szöveg szomorú. Vagy inkább: olyan bénán tragikus. Nem derűsen életigenlő. Pedig szerintem a mi szándékunk nagyon is az. Basszus, én utálom a Csáth Gézát, mert gyilkos volt, nem csak öngyilkos, meg egy nőalázós szarházi, de kimásoltam magamnak, hogy mit írt egyszer valami orvosi cikkében – és felcsapva a laptopját már olvassa is –: „Az öngyilkosság a leghatalmasabb életvágy, a megalkuvást legkevésbé tűrő primér életösztön munkája. Mert mi lehet nagyobb bizonyítéka az élet mohó kívánásának, az optimumra való intranzigens törekvésnek, mint az, ha vagyónunkat vagy becsületünket, egészségünket vagy szerelmi boldogságunkat elvesztve, nem akarunk tovább élni? Ha nem elégszünk meg a relatív optimummal, amit a mostoha körülmények megengednek, hanem csak a legtöbbsel, az ideális optimummal vagyunk hajlandók beérni.” – Világos és tiszta, ugyebár? – „Az öngyilkosság valóban a legpregnansabb, legintenzívebb élés, életkívánás. A legizzóbb, legmohóbb élet.”

– Nem rossz – mondja halkán Ottilia. – De a végén azért Csáth is megszenvedett, amíg végre sikerül kiirtania magát a földről. Nem volt az diadalmenet, picikém.

– Jó, jó, de én akkor is azt mondom, hogy az én tettem életigenlő lesz. Én ezért csatlakoztam magukhoz. Derűsen akarok távozni. Minden önkéntes halál, ha valóban szabad, akkor a jövőbe kilótt nyílvevessző. Bocs, remélem, világos voltam.

– Persze, világos volt, kedves Mignon. És jól is hangzik – mondja Thomas, és belekortyol a pezsgőbe. – De azt ne felejtjük el, hogy ezeket a nyilatkat

a búcsúlevelek röptetik a jövőbe. És akkor Eduard írása már nem is olyan öntetszelgő, hanem inkább természetes.

– Igen. Tényleg felfogható egyfajta búcsúlevélnek is – mondja Andreas, finoman odabícent Mignonnak, és üdvözlésre emeli a poharát.

– De ez amolyan Ippolit-féle, kissé öntetszelgő búcsúlevél *A félkegyelmű*-ből, nem? Hogy is írta ez tüdőbeteg orosz csávó, aki golyót akar röpíteni a fejébe? „Az én nélkülözhetetlen magyarázatom.” Na hiszen! Ugyan kinek nélkülözhetetlen?!

– Igen, ez érdekes hozzászólás. És ne feledjék, hogy egyszer majd a búcsúlevelek osztályozását is el kell végeznünk – jelenti ki e sorok írójának egyike, a most elnöklő Sigismund. – Mindamellett Eduard írása nekem kissé egy később megírandó, lehetséges önéletrajz nagyon kezdeti próbálkozásának tűnik. Van Benvenuto Cellininek egy számomra mindig intésként ható mondata az önéletrajza elején: „Aki valamely érdemes vagy érdemesnek tetsző dolgot vitt végbe, annak, bármilyen rendű-rangú legyen is, ha szavahihető és jóra való ember, meg kellene írnia az emlékezéseit.” De, kedves Stella, maga bizonyára többet is tud mondani Cellini működéséről, nem is beszélve az autobiográfiájáról.

Az emberi arcok mocsara

– Tudnék, nem kérdés, de most inkább más jutott eszembe – mondja Stella halkán, de igen határozottan. – Témát váltok, ha megengedik – és amikor Sigismund biccent, belevág.

50

– Nem tudom, maguk észrevették-e – kezdte Stella –, hogy az utóbbi időben rettenetesen megcsúnyult városunkban az emberek arca. Valami egészen förtelmes képződmények vették át az uralmat a városunkban. Pattanásokkal, furunkulusokkal, mitesszerek százaival tarkított lebenyek, büdösen párálló bőrgolyóbisok. Dermedt pacalpörkölte, tályogos szalonnák. A nyak fölé fagyott paprikás krumplik, a koponyákon párálló töltött káposzták. A fogak lerombolt, üszkösödő kerítése. Néha úgy érzem, valami vészesen süppedékes ingoványba kerülök, amikor felszállok egy buszra, és belekerülök az emberi arcok vetőhálójába. Most is borzongok, ha felidézem ezt ebben a rémséges kocsmateremben, ahol a pincér ugyancsak szörnyű arcot hord a nyaka végén.

– Nem inkább az emberi tekintetektől iszonyodik, kedves asszonyom? – kérdi halkán Thomas.

– Igen, ez nagyon is lehetséges. Mert tény, hogy a legiszonyosabb nem is a biológiai bomlás, hanem az emberek tekintete, a szemükből kilángoló gyűlölet. Félek. Kilépek a lakásajtón, és máris rettegek.

– De mennyire igaz! – kapcsolódik be Mignon. – Még ki sem kell lépni az utcára. A szomszédok tekintetéből már a körfolyosón, vagy ahogy nagyanyám mondta, a „gangan” gyűlölet árad és megvetés. Teljesen egyértelmű, hogy a legszívesebben már ott a gangon darabokra tépnének, vagy az egyszerűség kedvéért simán áthajítanának a rozsdás vaskorlátan, hogy aztán a közös képviselő lakása előtt loccsanjon szét a fejem az udvar kövezetén. Nagyon bedurvult ez a város az elmúlt hetekben. De talán már hónapokban, sőt években.

– De képzelje el, kedves Mignon, ha mindez egy járvány alatt történne – kapcsolódott vissza a beszélgetésbe az állítólagos Thomas. – Vagyis amolyan határhelyzetben, ahogy a szépreményű egzisztencialisták mondták vala egykor. Hála istennek erről szó sincs. Nem élünk járványban, ennek egyszer s mindenkorra vége.

– Volt valami hungaro-pestis. Egy *wannabe* író próbálkozott egy ilyen rennyel — vágja oda Mignon. – Lapos süketelés.

– Hát lehet, de az tuti, hogy amikor felülök például egy villamosra, mintha az arcok mocsarába süppednék. Förtelmes mocsokként nyelnek magukba ezek a pofák – mondja Eduard inkognitója.

– Akkor hát? – kérdi Andreas. – Változtassunk ezen! Ahogy a David Hume, a filozófus mondja, az emberi képzelet tetszés szerint változtathatja meg a maga ideát és képzezeit. Élünk vele!!!

Nagy stégen a Balatonnál

Úgy képzelem e sorok inkognitós szerzőinek egyike, hogy a következő pillanatban immár nem a nyirkos pincekocsmában, hanem valami tó partján ülünk, késő tavasszal, talán egy Balaton-parti villa kertjében, vagy sokkal inkább egy privát horgásztanya hatalmas stégjén, amelyet két oldalról szépen megépített hálólükkék vesznek körül. Lassan alkonyodik, a hold vörösen tükröződik a vízen; az előttünk álló demizsonban balatonfüredi rizling; kortyolgatunk poharainkból, és itt folytatjuk tovább a beszélgetést, ezúttal már Eduard elnöklete alatt.

– De hol van Mignon? – kérdi Andreas.

És mintha csak erre várt volna, a lányka kilép az egyik hálószoza ajtaján, és bokáját verdeső harangszoknyájában, vörös selyemingében, magas sarkú papucsában tipegve elindul a társaság felé. Egy zsinóron a nyakába akasztva tábla lóg, és amint a közelükbe ér, e sorok szerzői már olvashatják is a rajta fekete betűkkel álló feliratot: ÉN.

– Nem rossz, nem rossz – kuncog Ottilia. – De mi a bánatot akar jelenteni?

– Amikor Bécsben laktam – kezdi Mignon –, volt egy szédült manus, aki nagyon nyomult rám, de sikertelenül persze, és amikor fel akart vágni a műveltségével, elmesélte, hogy valami Schnitzer vagy ki a bánat, írt egy novellát, de csak a hagyatékából adták ki, mert nem merte publikálni, amiben a főszereplő meglátja Bécsben a park előtt a táblát: *Park*. És erre...

Andreas közbeszólt: – Igen, ez Arthur Schnitzler novellája. Pontosabban ő a *Novelette* alcímmel látta el.

– Na, a lényeg – folytatja Mignon –, hogy a faszi ettől kezdve otthon is cédulákat ragaszt a dolgokra: *szekrény, szék, ágy*, stb. És a végén, amikor a felesége már kihívja az elmeorvost, azt látják, hogy ez a hivatalnok...

– Igen – szól közbe Thomas. – Amúgy valójában részlegvezető egy áruházban, és a neve Huber...

– Nem mindegy? Na jó, szóval amikor megérkezik az elmeorvos, ez a Huber kilép a szobájából, és mindenki azt látja, hogy a nyakába akasztva egy tábla lóg, ezzel a felirattal: ICH. Gondoltam, kipróbálok. Én vagyok ÉN. Most már biztosan tudom. Én és semmi más. Én egyenlő ÉN!

– Igen, szellemes novella – mondja Thomas. – De mindamellet nem sza-

bad túlságosan belebonyolódni az „Én”-be. Mert könnyen a Hegel-féle szépléleké válhat az ember, kedves Mignon.

– Na, erre kíváncsi vagyok – mondja Ottilia. - De milyen ez a széplélek?

– Hát Hegel valahogy úgy írja le – üti fel a fejét fröccséből Sigismund –, hogy „hiányzik neki a külsővé-válás ereje: hogy dologgá tegye magát, és a létet elviselje. Félt, hogy a cselekvés és a létezés által beszennyezi bensősége nagyszerűségét; és hogy megőrizze szíve tisztaságát, kerüli az érintkezést a valósággal, és lemond végső absztrakcióvá kiélezett személyes énjéről, és szubsztancialitást ad magának, vagyis gondolkodását létté változtatja át. De az üres tárgy, amit magának létrehoz, most megtölti az üresség tudatával, cselekvése nem más, mint puszta sóvárság, amely csak elvész, miközben a léttelen tárggyá lesz; s túlesve eme veszteségen és visszaesve magához, csak elveszettnek találja magát – a maga áttetsző tisztaságában ez a Széplélek most elhamvad magában, eltűnik, mint alaktalan pára, és szertefoszlik a puszta légtelenben.” Valahogy így hangzik.

– Igen, jól foglalta össze, kedves Sigismund, akitől ezennel, itt a vízparton átveszem az elnöki tisztséget – mondja Eduard, és ebbe nevezett Sigismund nagy örömmel egyezik bele, és azonnal a fröccsei felé fordul. – De van tovább is az elemzés, és talán erre utalt Thomas, mégpedig így szól: „A boldogtalan tudat fájdalma azokban a kemény szavakban fejeződik ki, hogy *isten meghalt*. Ez a tudat visszatérése az Én = Én éjszakájának mélységébe, amely már semmit nem különböztet meg és semmiről nem tud önmagán kívül.”

Hát ilyen ne legyen Mignon, és senki közülünk.

– Ezen könnyen segíthetünk – áll fel Andreas, odalép Mignonhoz, leakasztja a táblát a nyakából, megfordítja, ráír valamit, és a saját nyakába akasztja. És most ez látható a táblácskán: TE. Azzal meghajol, és calvadosos poharát Mignonra emeli: – Aki neked Én, az nekem Te vagy. És viszont.

Mignon tapsol, és elpirul.

Társias öngyilkosok. Élőképek

– Na, ez frappáns megoldás volt – értékeli Eduard. – És ezzel máris a ketős öngyilkosságoknál tartunk, igaz? Mint zenészeknek, nekem az operairodalomból erről azonnal Aida és Radames esete jut eszembe Verdi operájából. Ahogy ketten együtt önként meghalnak a sziklabarlangban.

– De a legszebbek egyike nyilván a már említett Arthur Koestler és a felesége, Cynthia Jefferies kettős öngyilkossága Londonban, 1983. március 1-jén – mondja Sigismund. – És ízlésesen előkészített is. A tett előtti délelőtt Cynthia elvitte Arthur imádott, tizenkét éves, David nevű kutyáját az állatorvoshoz, és felkérte a doktort, hogy altassa el végleg, miközben a házvezetőnőnek azt hazudta, hogy az ebet a barátainak ajándékozta. És amikor aztán március 3-án a házvezetőnő, Amelia Marino reggel megjött, hogy elvégezze a szokásos munkáját, a ház kapuján ezt a cédulát találta: „Kérem, ne jöjjön fel, hanem hívja a rendőrséget, és mondja meg nekik, hogy ők jöjjenek be.”

Odafent a nappaliban aztán a következő, szinte idilli kép fogadta a hivatalos személyeket: Koestler egy karosszékekben ült az ablak előtt, kezében üres konyakospohár. Tőle balra, a szófán Cynthia foglalt helyet, előttük az

asztalon félig üres borospoharak álltak, egy pohár méz és egy teljesen üres gyógyszeres üveg.

– Ez gyönyörű! – mondja Stella. – És szinte valóra váltja egy régi álomat. Hogy ugyanis fel kellene eleveníteni a 18. században olyannyira divatos élőképek hagyományát. Amikor híres festmények jeleneteit állítottak be valóságos, élő szereplőkkel. Képzeljék csak el, David képét, a *Szókratész halálát* a mi élőképes megvalósításunkban! Vagy Jean Andre Rixens 1874-es festményét a teljes aktként heverő Kleopátra haláláról!

– No de azért Zichy rézkarcát, a *Hidavatást* már nem lenne ilyen egyszerű megvalósítani élőképben... – veti oda szárazon Sigismund.

– Igen, van pár ilyen élőkép Goethe *Vonzások és választások* című könyvében is, és ezekben az egyik regényalak, mégpedig Ottilie játssza a főszerepet – susogja mosolyogva az a lány, aki inkognitójához az Ottilia nevet választotta.

– Nekem a nagy performance-tervem a következő volt még valamikor hajdanában – folytatja Stella. – Maguk már nem ismerhetik még a nevét sem, de volt egy rémes és elég zseniális irodalmárfigura az akkori köreinkben, aki 1961 júliusában, egy dög meleg napon lett öngyilkos. A barátainak azt hazudta, hogy vidékre utazik megírni valamit, de valójában otthon maradt, és altatókkal megmérgezte magát. Persze pár nap múlva már valami gyanús szag szivárgott ki az ajtaján, erre feltörték a lakást, és a rendőröket itt következő kép fogadta: Czibor az ágyon hevert már nagyjából hullaszappanosra felbomlott, öklendeztetően bűzlő állapotban, a teteme fölött, a falon pedig Derkovits híres Dózsa-metszetének a reprodukciója volt kiszögezve, a lázadó mellén a felirattal: „Büdös paraszt”. Na, gondoltam, ezt kellene élőképnek kiállítani. De persze akkor nulla esély volt az ilyesmire.

– Hát ez tényleg undormány – mondja Thomas. – És amolyan bosszú a túlélőkön. Koestleréknek ilyesmi meg se fordult a fejében.

Tapintatos kilépés

– Így igaz – mondja Andreas. – És a búcsúlevelük is példásan tapintatos. Engedjék meg, hogy a magam fordításában felolvassam.

„Annak, akit illet.

E feljegyzés célja, hogy egyértelműen kinyilvánítsa: gyógyszerek túladagolásával öngyilkosságot akarok elkövetni, bárki más tudta vagy közreműködése nélkül. A gyógyszereket legálisan szereztem be, és hosszú idő alatt gyűjtöttem őket össze.

Ha valaki öngyilkosságot szándékozik elkövetni, akkor olyan játékot kezdeményez, amelynek eredményét a játékos csak akkor ismeri meg, ha a kísérlet sikertelen marad, viszont nem ismeri meg, ha sikerrel jár. Ha a kísérletem sikertelen lesz, és fizikailag vagy mentálisan korlátolt állapotban, de túlélem, ugyanakkor nem lesz rá módom, hogy érzékeljem, mit tesznek velem, és arra sem, hogy kifejezzem kívánságaimat, ezennel azt kérem, hogy hagyjanak a saját otthonomban meghalni, ne élesszenek újra, és ne tartsanak mesterséges módon életben. Továbbá azt kérem, hogy feleségem, orvosom vagy valamelyik barátom a *habeas corpus* elvére hivatkozva aka-

dályozza meg, ha az otthonomból bármiféle kórházba akarnának szállítani.

Döntésem oka éppoly egyszerű, mint kényszerű: Parkinson-kóros vagyok, és a fehérvérűség egyik lassan ölő fajtájában szenvedek. Úgy érzem, eljött az idő, hogy megváltsam magam (*self-deliverance*), mielőtt képtelenné válnék a szükséges intézkedések megtételére.

Szeretném, ha barátaim tudnák, békés lelkiállapotban válok meg társaságtól, csekély reménnyel a személytelen túl-élésre (*de-personalised after-life*) túl az idő, a tér, az anyag és felfogóképességünk határain. Ez az óceáni érzés (*oceanic feeling*) gyakran segített a nehéz pillanatokban, miként most is, amikor e sorokat írom.

Ami mégis megnehezíti ezt az utolsó lépést, a fájdalom, amit tettem a túlélő barátaimnak, mindenekelőtt feleségemnek, Cynthia-nak okoz. Neki köszönhetem a viszonylagos békét és boldogságot, amelyet életem utolsó időszakában élveztem, mint előtte még soha.”

És aztán a végére még odabiggyeszti: „A fentiek 1982 júniusában íródtak, és azóta a feleségem úgy döntött, hogy harmincnégy év közös munka után nem tud szembenézni a halálom utáni élettel.”

– És erre következnek Cynthia sorai – mondta e sorok írói szerint állítólag Otilia. – Így szólnak: „Félek mind a haláltól, mind a haldoklástól (*the act of dying*). Szerettem volna befejezni a munkámat Arthurnak – ez a történet akkor kezdődött, amikor útjaink 1949-ben véletlenül keresztezték egymást. Azonban bizonyos belső erőforrások (*inner resources*) ellenére sem tudok Arthur nélkül élni.

54

A kettős öngyilkosság soha nem vonzott, de most Arthur gyógyíthatatlan betegségei olyan stádiumba jutottak, hogy mást nem tehetek.”

Fogócskázás a tóparton

– Szép ez a Koestler, de csak amolyan giccstelmiségi locsogás a Kleistékhez képest! – rikoltotta feltehetően Mignon, és felhajt egy komoly pohárnyi pezsgőt. – De ha meglesz végre az asylumunk, a mi saját menedékházunk, akkor persze megcsinálhatjuk a londoni élőképet is! Az összes élőképet! – kiáltja a lányka. – És beállíthatjuk Kleist és Henriette Vogel jelenetét is! Ahogy ott hevernek a Wannsee partján. Semmi sem múlja felül ezt a képet!

– Igen – kapcsolódik be most feltehetően Andreas. – Ne felejtjük, hogy tényleg önfeledt derúvel csinálták végig az egészet. A Stimming fogadó személyzete később azt tanúsította, hogy a haláluk előtti napon folyamatosan fogócskáztak és kacagtak. És kértek egy asztalt a tó partjához, hogy ott kávézhassanak. Jéghidegben, 1811. november 20-án. És nem kérdés – folytatja Andreas –, hogy Henriette levele, amelyet Christoph Ernst Friedrich Peguillen porosz hadügyi tanácsoshoz írt viháncoló és szinte pimaszka, miközben még férjéről, a jó Vogelről is gondoskodni igyekszik:

„Nagyon tisztelt barátom, az irántam mutatott mindig szerfölött hű barátságának most csodás próbát kell kiállnia, mert ugyanis mi ketten, nevezetesen az ismert Kleist és én, a Stimming fogadónál a Potsdam felé tartó úton fölöttébb gyámoltalan állapotban (*in einem sehr unbeholfenen Zustande*) vagyunk fellelhetőek, mert hát *lelőve* heverünk itt, és egy jóindulatú barát szí-

ves segélyére várunk, hogy törékeny hüvelyünket (*gebrechliche Hülle*) átadja a Föld erős várának. Próbáljon meg, legkedvesebb Peguilhenem, még ma este ide betoppanni, és mindent aszerint elrendezni, hogy az én jó Vozelem mindezek miatt a lehető legkevésbé rettenjen meg.

Adja át, hű barátom, az általam szívből szeretett nejének és lányának sokezernyi üdvözetem, miközben legyen meggyőződve arról, hogy az Ön és az Ön hozzátartozóinak szeretete és barátsága még életem utolsó pillanatában is a legnagyobb örömet okozza számomra.”

– Na, erre tényleg inni kell! – kiált fel Eduard, és elkezd szétöntögetni a maradék pezsgőt. – Csak nyugodtan, van még legalább négy üveg! De az ülésnek ezzel vége!

És ekkor Mignon, mintha készült volna erre a fellépésre, hirtelen benyúl az ingébe, előhúzza egy cédulát a melltartójából, odalép Andreas elé, és olvasni kezd:

„Én Henrikem, édesen zengőm, jácintágyásom, gyönyörtengerem, hajnal- és alkonyírom, eolhárfa, harmatom, békém szívárványa, dédelgetett gyermekem, szívem lüktetése, én örömöm a bánatban, én újjászületésem, én szabadságom, bilincsem, aranykelyhem, levegőm, forrásom, gondolatom, én drága bűnösöm, sóvárgott ittlétem és túllétem, szemem fénye, én legédebb terhem, legszebbik erényem, én büszkeségem, védelmezőm, én eszméletem, erdőm, fenségem, én kardom és pajzsom, nagy bátorságom, édenem, könnyeim, égi lajtorjám, Jánosom, Tassóm, lovagom, gyöngéd apródom, költőfejedelmem, kristályom, életem forrása, nyugalmam, szomorúfüzem, védelmező és gyámolító uram, reményem, állhatatosságom, álmaim, legkedvesebb csillagképem, hízelkedő cicám, erős váram, boldogságom, halálom, szívem bolondja, magányom, hajóm, szépséges völgyem, fizetségem, én saját Wertherem, Léthém, bölcsőm, füstölőm és mirhám, hangom, bíróm, szentségesem, kedves álmodozóm, epekedésem, lelke, idegem, aranytüköröm, rubinom, fuvolám, töviskoronám, ezer csodám, tanítóm és tanítványom, minden elgondoltnál és elgondolhatónál jobban szeretlek Téged.”

Aztán a papírt összegyűri, ledobja a földre, és hetykén Andreas szemébe néz: – Na, jössz?

És kopogós papucsában, suhogó szoknyájában elindul a hálókamrája felé.

Folytatása következik

Constance Chatterley

Lady Chatterley eloszlat egy félreértést

Az aggodást csak hagyja meg ma másnak,
uram, a centit dobja messze el!
Ön kellőképpen, úgymond, felszerelt.
Hogy szubkután vagy invazíve ásnak

a műszerükkel, mit se számít, más hat
más helyeken, de ön csak kezdje el,
ha padlizzán, ha pöttynyi kis szeder;
ha fél, hogy jobban örvendünk a fásnak:

a nyújtózásra kényszer útján rábírt,
kis zárwatermő zöld uborkaszár
is nyújthat viszketésre sürgős gyógyírt,

tehát legyen nyugodt, uram, habár...
de tényleg nem a méret az, mi számít:
a magabiztosság, mi vele jár.

56

Lady Chatterley festője

Most jelöljön meg!
Legyek én végül
a kiválasztott.
Our future is bright,
higgye el, kedves uram,
nekünk áll a zászló.
Fessen meg! Az leszek,
aki a képről visszanevet.
Pingáljon magáévá!
Most pedig írja, hogy örökké!
S az írás rajtam
tartson addig,
amíg tejfehér ajándéka
hasamra szárad.

Lady Chatterley a barlangban

Az eleje egyszerű. A vége az, amit
nem értek. A vér beáramlik, belső nyomás,
barlangos test. Látható, tapintható,
érzékszervvel bemérhető, konkretizálható,
íz, szag, miegymás. A kérdés nem ez.
Nem ez forgat tengelyük körül, alul,
felül, majd megint alul, izmot megfeszítve,
izzadt, mértani testeket tenyeremmel bejárva.
A szingularitás. Az felfoghatatlan. Maga
a pillanat, fodrozódó gépolaj-időben,
átfordulás, csupa határ, csupa, él,
csupa sík, aztán a semmiből, rázkódás,
hullámzás, mérhetetlenség. Egy pillanatig, soha
nem tovább, figyelemre érdemes, aztán megint
nehézkedés, csiszolódás, mechanika. Ezt a
pontot kutatom, tudományos igénnyel,
lepedőmet mosva, mosva, foltos lepedőmet,
összekent, egykor fehér, kísérletekbe belefoszlott,
szakadt lepedőmet. Nem adom fel. Nem feladható,
mert igazságként lehetetlen elfogadni mást,
mint ami azonos körülmények között
azonos eredménnyel megismételhető.

57

Lady Chatterley felkel az íróasztalától

Elég volt a versből. A történetekből is.
A formátlan keltészta-időből
önkényesen szagatni ki kört, szívecskét,
csillagot. A folyóba merítve
megőrizni egy vödörnyi vizet
a tenger sójától. Görcsösen
keresni értelmet a lehullott
és az ágon maradt levelek,
a holtak és élők folyton változó
mintázatában.
Fölállok az asztaltól.
Hogy viszkít iszom, vagy kilakkozom
a körmöm – ebben a helyzetben
egyformán helyénvaló.

Kiss Judit Ágnes

Levél a régihez

1.
Ma éjjel itt voltál megint,
mikor már nem hittem volna.
Azzal az arccoddal jöttél,
amit én fotóztam rólad
úgy tíz vagy tizenkét éve,
a tested karcsú és izmos
pont mint tizenhárom éve.
Azt mondtad, te az öcséd vagy
(bár nincs is öcséd, csak húgod),
te örökké fogsz szeretni,
nem hagysz el, mint az a másik.
Szorosan öleltük egymást.
Megjelent az anyád köztünk,
azt mondta indul a boltba,
azt mondtuk, ne menjen, majd mi,
nehogy a koronavírus...
Átvettem a banyatankot,
és arra gondoltam közben,
micsoda szimbólum így ez:
én húzom az anyád szatyrát.
Akkor bevallottad mégis,
te vagy az, hogy nincsen másik.
Elmondtad, hogy azért jöttél,
hogy most már meggyógyíts tényleg.
Azonnal rávágtam, jól van,
bár honnan tudnád, hogy fájok,
neked azt mutattam mindig,
hogy rögtön fel tudtam állni,
jóllehet azóta érzem,
hogy laposkúszásban élek.
Lett aztán gyerekem mástól,
neked is lett mással kettő,
azt mondtad, beszéljük végig,
akár egy terápiában
mindazt, mi elromlott köztünk.
Akkor szétfoslott az arcod,

s itt találtam magam újra
fekve a gyerekszobában –
ma se gyógyított meg senki.

2.
Valami buliban voltunk,
te egy korsóval kértél,
a pultnál fizettem,
vártalak, körülöttem
zaj, sötét, idegen emberek.
Aztán elindultam, hogy
megkeresselek, óvtam
a sört, ki ne lötyögjön,
jó lett volna hazamenni,
de mit szólsz, ha nem
találsz, se a sört,
és elvittem a verdát.

Pedig lehet, hogy te már
rég hazamentél közben,
vitted a verdát,
én meg kereslek mindhalálig
sötétben, zajban,
idegenek közt, kezemben
egy korsó langyos sörrel.

A szerelmes

A szerelmes súlyos beteg,
ön-és közveszélyes,
jobb, ha gyámság alá vetik.
Világa körbe fényes,

de másokat sötétbe ránt,
nem ismer Istent, se embert,
hiába írja égi ujj
bár vérrel a „remember”-t,

nem tudja, a bűne mi volt:
hogy mikor a falon átment,
csak úgy, út közben eltiport
egy virágzó cikláment.

A szerelmes mind arrogáns,
csak az öröme számít,
észre sem veszi, hogyha pár
ártatlan sorsot átírt.

Hullanak fejek, végtagok,
neki mosoly a száján,
megállítani nem lehet,
míg le nem dőlt a bálvány.

A szerelmes gyógyítható:
az idő menti meg végleg.
A gyógyulás a szenvedés.
(Tudom, hogy mit beszélek!)

Az eltiport virág halott,
a félresiklott sorsok
sem zökkenhetnek vissza már,
a szerelmes, mint a colstok,

úgy omlik össze. Kínjait
akaratlanul is szánod,
pedig elárult, elhagyott
családot és barátot.

Egy titkos sejtés visszatart,
hogy minden szálát elmess:
mindnyájunk közös múltja ő.
Hisz ki nem volt szerelmes?

Részletekre figyelve

Fátyol Viola munkái

Fájdalom ellen senki az ember.
Szabó T. Anna: Hangok a várakozásban

Fátyol Viola munkái az emberi kapcsolatok – de közülük leginkább a szeretet – mikrotörténelmi leírásai. A *Puszika sietek* sorozat szigorúan leíró jellegű; az anyai szeretet és gondoskodás tárgyi bizonyítékait (ételt, italt, virágokat, ajándékokat) leltározza.

A *Családrajz* sorozat képei felületes szemlélő számára hasonlóan dokumentaristának is tűnhetnek, pedig kiszámított kompozíciókról van szó. A beállítások segítségével a klasszikus ikonográfia elemei is megjeleníthetők, még ha csak idézőjelek között is: glóriák jelennek meg hógolyókból, nyújtott tésztábol vagy akár csak a lekapart tapéta foltjaiból, megidézve a németalföldi reneszánsz festészet technikáját, amivel a szentek és a mindennapi élet világát közelítették egymáshoz. A képek tudatosan játszanak rá a klasszikus ikonográfiára. Az *En fiam* sorozat egyik képén egy alumínium kerti épület előtti puszi alakul át a *Visitatio* jelenetévé, Szűz Mária és Szent Erzsébet találkozásának bemutatásává. A ruhák is jelentéssel telítődnek, a menyasszonyi ruha családi emlék, a művész anyja viselte esküvőjén, így önmagán túlmutatóvá, egy magánmitológia magánereklyéjévé válik.

A *Ha van szíved, neked is fáj, amit velem tettél* az egyik leghosszabb és legkomplexebb az életműben. Fátyol Viola és egy vámospércsi népdalkör tagjainak kapcsolatát meséli el kottákon, feljegyzéseken és elkapott pillanatokon, beállított portrékon keresztül. Házasság, özvegyors, elköltözött gyerekek, magány, barátság, öröm. Az érzelmek széles skálája, a múlt fájdalmai és tanulságai egyszerre jelennek meg a sorozatban.

Ezzel szemben a *204* című legújabb sorozat egyetlen témáról, az anyaságról szól. A mű különlegesen megterhelő időszakot jelenít meg: a vártnál korábban született gyermek a koraszülött intenzív részlegre került, ahol nem szoptatva, hanem mesterségesen, gyomorszondán keresztül lehet csak táplálni. Az anyáknak steril körülmények között le kell fejniük a tejet, majd meghatározott protokoll szerint csomagolni és az inkubátor tetejére helyezni. A mű ennek a kórházban töltött harmincnégy napnak a szürreális lenyomata. A korábbi képekkel ellentétben itt montázsokat látunk: egymás mellé helyezett tejesüvegekből építkező additív-monoton tablókát és szürreális montázsokat. Az üveget tartó kéz, a gyerek vagy az anya maga is kivágásra kerül, helyüket tükröződő felületek, foltok vagy éppen elcsúszott beállítású képek veszik át. Egy olyan trauma emlékei, amelynek a túléléséhez csak a szeretet adhatott elég erőt.

Gárdonyi László

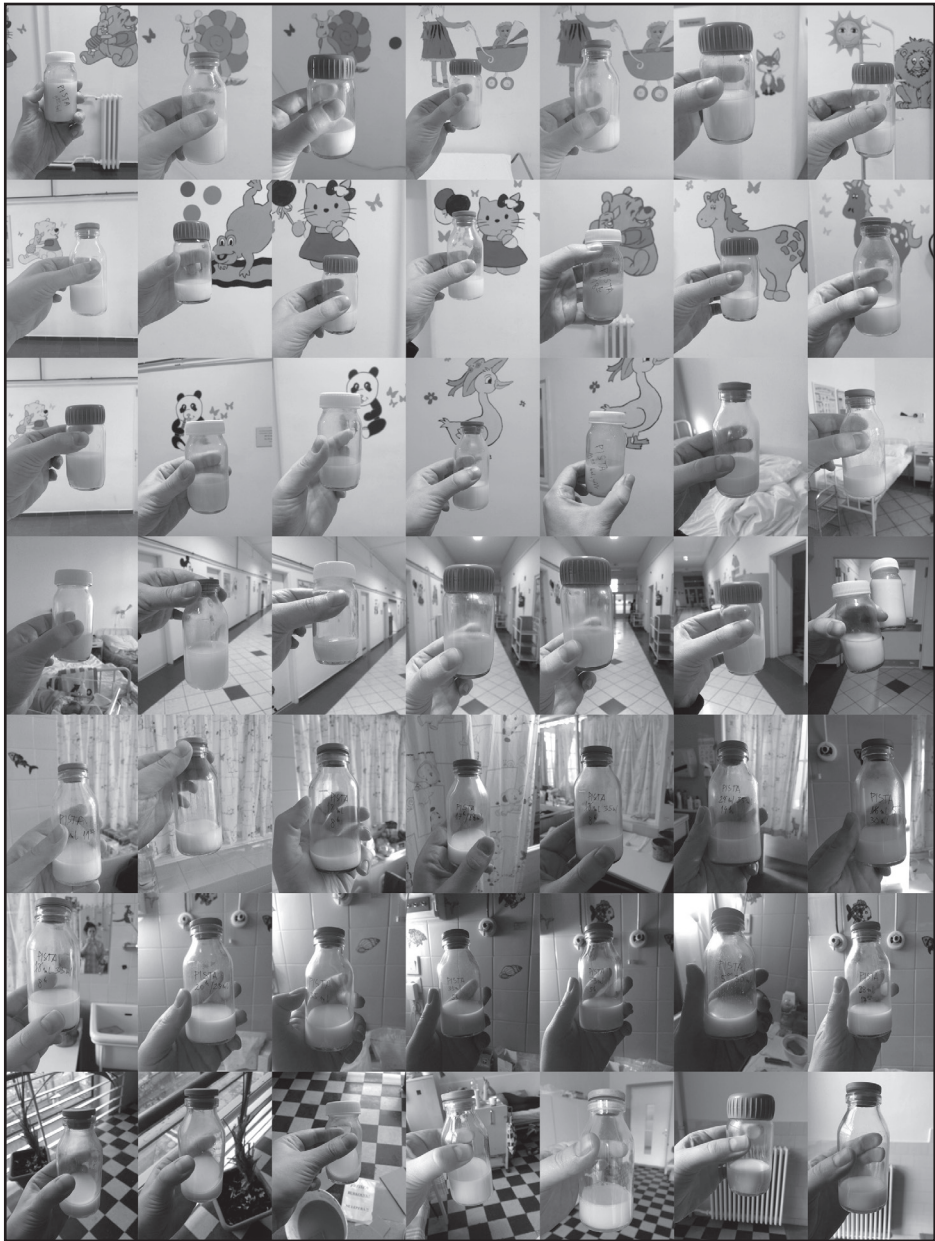

Fátyol Viola: Ha van szíved, neked is fáj, amit velem tettél / Erzsike medencéje

62

Fátyol Viola: Ha van szíved, neked is fáj, amit velem tettél / Meghajlás

Fátyol Viola: név nélkül

Fátyol Viola: Ha van szíved, neked is fáj, amit velem tettél / Üvegház

64

Fátyol Viola: név nélkül

Jobboldali jelölt a baloldali szavazók élén?

Bodnár Zoltánnal, Horn Gáborral, Somogyi Zoltánnal és Vásárhelyi Máriával beszélget Szénási Sándor*

66

P. Szücs Julianna Kedves barátaim, régi és új Fapados Szalon-látogatók. Mai beszélgetésünk során a téma az lesz, hogy az előválasztás után milyen eséllyel szerepelhet a közös ellenzék a választáson. Három szociológus és egy közgazdász-jogász vendégünk tisztelt meg bennünket. Mind a négyen politizáló közéleti személyiségek, a szó átvitt értelmében coming outoltak akkor, amikor a két forduló között ketten a későbbi győztes Márki-Zay Péter mellett tették le a voksukat, ketten pedig a másik jelölt, Dobrev Klára mellett álltak ki. Sebeket kaptak a két forduló között, de ezt már nem érdemes vakargatni tovább. Melyek tehát az esélyek? Bodnár Zoltán mondta a legutóbbi kerekasztal-beszélgetésben, hogy van két menünk, az A menü, hogy összefog az ellenzék, meg a B menü, hogy a Fidesz nyer, és majd négy év múlva esetleg à la carte-ot lehet rendelni. Átadom a szót moderátorunknak.

Szénási Sándor Úgy teszek, mint-ha nem tudnám, mert az olvasók meg a jelenlévők sem biztosan tudják, ki a márki-zayista és ki a dobrevista közöttetek.

Vásárhelyi Mária Én voltam az úgymond dobrevista.

Horn Gábor Biztosra vettem, hogy Márki-Zay nyerni fog. Más kérdés, hogy ki kinek drukkolt. Magam nem tartozom azok közé, akik azt gondolták, hogy jó lett volna az országnak, hogyha Dobrev Klára nyer. Ebben nyilván nem értünk egyet, de részemről ez nem egy személyes szimpátia. Hozzáteszem: életemben két mondatot váltottam Márki-Zay Péterrel. Egy adott helyzetben nagyon mást gondoltunk arról, hogy mi lenne jó, ez tény. De túljutottunk rajta.

Szénási Mindenkit arra kérek, röviden mondja el, hogy milyen pillanatképet lát az ellenzékéről maga előtt, és azon a képen mi tetszik neki, és mi nem.

Somogyi Zoltán Amikor azt kérdezted, hogy ki itt a márki-zayista, azért nem jelentkeztem, mert régóta nem vagyok semmiféle ista. Jó ideje kialakult a saját értékrendszerem, ez pedig egy liberális-konzervatív értékvilág, ebből az aspektusból figyelem az eseményeket, és próbálok megfejtetni a körülöttünk lévő dolgokat. E szempontból tökéletesen megfelelt számomra az ellenzéki előválasztás eredménye. Eleve helyesen tette a baloldal, hogy kinyitotta egy

* A Fapados Szalon beszélgetésére 2021. november 8-án került sor a Benczúr utcai Szakszervezetek Házában. A résztvevők: Vásárhelyi Mária szociológus, Bodnár Zoltán jogász, bankár, Horn Gábor közgazdász, Somogyi Zoltán szociológus.

szélesebb kör felé a megmérettetés lehetőségét, és Márky-Zay is, hogy ebbe beleállt. Az előválasztás elején azt sem lehetett tudni, mert a szervezők bizonytalanok voltak, hogy az amerikai előválasztási modellekből melyikhez lesz hasonló a magyar. A republikánus modellben csak a saját politikai oldal szavazhat, a demokrata modellben a republikánusok is átszavazhatnak. Ez kétféle megközelítés. Az utóbbi jobban keresi már az előválasztáson a választ arra, hogy melyik jelölt hozhatja a legerősebb konszenzust. A második fordulóban azt láttam, hogy nálunk is ez történik: egy, a baloldali politikai kultúrától távolabb eső konzervatív szereplő szerezte meg a legtöbb szavazatot. A földindulást az okozta, hogy olyan új szavazók érkeztek be mindkét fordulóban, akik nem gondolták volna, hogy ezen az előválasztáson szavazni fognak, csak láttak egy jelöltet Márki-Zay Péter személyében, akire azt mondták, hogy na, támogassuk, mert meglátták benne annak az esélyét, hogy mégiscsak leváltható az Orbán-kormány a 2022-es választáson. De azt se felejtjük el, a dolog ennyiben csálóka, hogy Márki-Zay Péter hiába a megválasztott miniszterelnök-jelölt, jelen pillanatban – pártalapról vizsgálva – a leggyengébb tagja ennek az oldálnak, mert nincs mögötte úgy politikai támogatás, hogy mondjuk a parlamentben ne buktathassák meg két perc alatt. Ebből a szempontból a pártok erősebb helyzetben vannak. Ő még csak egy arc, akit odaraknak ellenzéki pozícióból Orbán Viktor ellenfelének. Márki-Zaynak még meg kell teremtenie azt a stabil parlamenti támogatást, ami jelenleg nincs meg a háta mögött. Ideje van

rá, mert most mindenki nyugodt. Legnagyobb ellenfele, a DK is elégedett, mert nagyon sok jelöltje van, esélyes, hogy nagy frakciót alkosson, de igazából mindegyik politikai erő el tudja ezt mondani – a szocialisták, a Momentum és a többiek is nyugodtan várhatják a választást. Harmonikusnak nevezhető a helyzet, amely lehetőséget ad az ellenzéknek arra, hogy egységesen, egymást támogatva menjen neki a választásnak. Ráadásul a 106 körzetben az ellenzéknek egy-egy saját jelöltje van, 106 olyan szereplő, akinek a pártok közötti béke az érdeke, és ez optimistává teszi azokat, akik az ellenzék győzelmét szeretnék látni 2022-ben.

Vásárhelyi Nem hiszem, hogy van itt a teremben olyan, aki nálam jobban szeretné, hogy ez a kormány eltűnjön. Másrészt én valóban kiírtam a Facebook-oldalamra, hogy Dobrev Klárát támogatom. Föl is soroltam az érveimet. Eddig még nem csináltam ilyet, hogy nyilvánosan bevalljam, de folyamatosan azt éreztem – legalábbis a saját buborékomban –, ciki elmondani, hogy Dobrev Klárát támogatom. Ezért vállaltam nyilvánosan, hogy egy ilyen döntést hoztam, attól függetlenül, hogy én is elgondolkodtam azon az érven, hogy Dobrev Klárával nem lehet nyerni. Lehet, hogy nem lehet nyerni, de az is lehet, hogy lehet vele nyerni. Dobrev Klára elutasíthatósága április és szeptember között 44 százalékról 18 százalékra csökkent, ami azért eléggé jelentős. Ezért gondolom, hogy jövő ápriliséig még sok minden megtörténhet. Márki-Zay Pétert egyébként régebben ismerem, mint bárki itt a teremben, mert az első kampányában, amikor Hódme-

zóvásárhelyen először polgármester lett, segítettem neki a kampányzáró megszervezésében. Végül megmondom őszintén, hogy nekem összességében mindegy, hogy jobboldali vagy baloldali miniszterelnöke lesz az országnak persze jobban szeretném, ha baloldali, számomra csak az a fontos, hogy demokrata legyen. Nekem megfelel egy jobboldali demokrata is. A problémám az, hogy sok szempontból veszélyes döntésnek tartom Márki-Zay Péter megválasztását, és pedíg azért, mert nagyon keveset tudunk róla. Most föl tudnék tenni húsz olyan kérdést vele vagy a Mindenki Magyarországa Mozgalmával kapcsolatban, amire senki nem tudna válaszolni. Ezért tartom a megválasztását kicsit kamikaze vállalkozásnak. Azt is nehéz ügynek tartom, hogy – miként Somogyi Zoltán mondta – most fog maga mögé pártot szervezni. Amikor már megszületett az összefogás.

Somogyi Nem mondtam pártot. Politikai támogatottságot kell szereznie, az nem ugyanaz.

Vásárhelyi Igen, de ez nem tud máshogy megvalósulni a parlamenti demokráciában, csak párttal.

Somogyi Úgy is megvalósulhat például, hogy a Jobbik és a Momentum mögé áll.

Vásárhelyi Bizonyos dolgokban nyilván mögé áll, de a parlamenti politikát mégiscsak pártok csinálják, a döntéseket pártok hozzák. Egyébként ő sem titkolta, hogy szeretne magának önálló frakciót. Ez elkerülhetetlenül új osztozkodáshoz fog vezetni. A lényeg, hogy ha Márki-Zay

Péter lesz a miniszterelnök-jelölt, és miért ne ő lenne, rá fogok szavazni, de nagyon sok aknát látok ezen az úton. Veszélybe sodorhatja az együttműködést.

Bodnár Zoltán Az eredeti kérdés az volt, hogy most hogyan érzik magukat az ellenzéki pártok, és mi történik a házuk táján. Fogalmunk sincs, és ez jól van így. Annak, aminek most kell jönnie, nem az utcán és a nagy nyilvánosság előtt kell megtörténnie, hanem a tárgyalóasztalnál. Ehhez a pártok fegyelmezetten tartják magukat. De ha már a többiek kitértek rá, én is beszámolok a coming outomról. Nem azt mondtam, hogy Dobrev Klárát kell megválasztani miniszterelnök-jelöltnek, hanem az első forduló végén, amikor Karácsony és Márki-Zay nekilátott az egészen furcsa attrakciónak, és teljes gőzzel beálltak a gyurcsányozós, DK-ellenes narratívába – Karácsony azt mondta, hogy a DK-sok csak revansot akarnak venni, és nem rendszert váltani, Márki-Zay is javában gyurcsányozott, dobrevezett –, jeleztem, hogy veszélyes vizekre eveztek a fiúk. Gyurcsány és Dobrev elviselik, két rutinos versenyzőről van szó, komoly emberek, tudják, hogy a politikába nagyon sok minden belefér, nem boldogok ugyan tőle, de ennél sokkal nagyobb a tétje ennek a játéknak. Nem lehet elvadítani egy egész választóközösséget, a szimpatizánsok nagy körét, nyolcszázezer–egymillió embert, ki mennyit mond a DK támogatói körének. S nem lehet büntetlenül sértegetni őket, mert nélkülük nincs rendszerváltás. Azt mondjuk lehet feltételezni, hogy Márki-Zay hoz majd új szavazókat

a bizonytalanok meg a Fideszből kiábrándultak köréből, ez kell ahhoz, hogy az Orbán-rezsim eltakarítható legyen. De ha szétveri az ellenzéki összefogást, ami nagy nehezen összeállt, az gond. És hát őszintén szólva, személyi képességeit tekintve Dobrev Klára ebből a mezőnyből egészen magasan kiemelkedett – megjegyzem, régóta ismerem, annak idején nálam írta a szakdolgozatát. Szóval őt tartottam messze a legjobb képességekkel rendelkező és a feladatra legalkalmasabb személynek a jelentkezők közül. De nem is ez az érdekes, hanem az, hogy ezzel szemben viszont Márki-Zay Péter olyan személyiségjegyekkel rendelkezik, amelyeket én személy szerint meglehetősen veszélyesnek, kockázatosnak, aggályosnak tartok, és azt gondolom, ebből még nagyon sok probléma keletkezhet. Ha csak az ellenzéki pártok az egyeztetések idején ki nem jelölik azokat a kereteket, amelyek az ő mozgáskörét jelentik.

Horn Nem akarok abba belemenni, hogy ki milyen képességeket mutatott fel, a politikában viszonylag egyszerű, hogy kiről mit gondolnak. Ez a választáson kiderül.

Bodnár Nem, a mellékelt ábra azt mutatja, hogy ez éppen nem derül ki.

Horn Veled ellentétben én nem látom egyáltalán ezt a fantasztikus politikusi képességet Dobrevnél. Hozzám nem írt dolgozatot, de dolgoztam vele együtt hosszú időn át. Egy választás után különben is mindegy, megvolt a szavazás, a kérdés eldőlt. Az előválasztás bebizonyította, hogy ez egy működőképes modell. Az ellenzéknek az elmúlt tizenegy év tör-

ténetében először nyár elejétől október végéig sikerült a kezébe vennie a kommunikáció meghatározását, saját témákkal rukkolt ki, uralta a terepet, ezt elképesztően fontosnak tartom. Az is lényeges, hogy a vere-séghez szokott politikai elit visszakapta a hitét. Itt ugyanis 106 egyéni győztesünk is van. Ők akár elhihetik azt is, hogy nyerhetnek, ez létkérdés ebben a történetben. De mintha nagyon gyorsan elfelejtenék a szereplők, hogy ez a tematizálás milyen fontos volt. Mintha visszasüppednénk abba a szokásos mederbe, hogy Orbán Viktor mond valamit, és akkor megpróbálunk rá reflektálni. Itt egyébként komoly probléma van, de ez Dobrevnél is így lenne; egyikük sincs benn a magyar parlamentben, miközben a parlament minden borzalmával és nehézségével együtt mégiscsak az a hely, ahol meg lehet jelenni a politikai kommunikációs térben. Márki-Zay abban az értelemben jelent többletet, amit többen megfogalmaztunk, hogy a választást a bizonytalanok fogják eldönteni. Körülbelül két, egyenként két és fél milliós kormánypárti és ellenzéki tábor áll egymással szemben. A végén az ellenzéki érzelműek ugyanúgy fognak tenni, ahogy Vásárhelyi Mária vagy én, az ellenzék jelöltjére fogunk szavazni, mert ez az együttműködést, ezt a megállapodást nem a pártok kényszerítették ki, hanem az ellenzéki szavazók. Az ellenzéki szavazók húek lesznek ehhez a kényszerű megállapodáshoz. Biztos vagyok abban, hogy a jelentős számú DK-s szavazó lehet, hogy nem olyan jókedvűen, de el fog menni, és szavazni fog Márki-Zayra még akkor is, hogyha neki Márki-Zay nem tetszik annyira, mint Dobrev. A problémát

azonban abban látom, hogy a résztvevők nincsenek összecsiszolódva. A pártok az elmúlt másfél-két évben megtanultak egymással beszélni, megtanulták egymás szagát elviselni. Van tapasztalatom benne, ez nem olyan egyszerű. Valamennyire működött ez a kémia, és most belépett a térbe egy külső ember. Idő kell, hogy megtörténjen az összecsiszolódás, de idő, az nincs. Ezzel együtt azt is gondolom, hogy Márki-Zay aki úgy nyert, hogy az első és a második forduló között végbement egy jelentős szavazócsere – a remény lehetőségét adta vissza olyanoknak, akik eddig ebben nem bíztak. Arról győzte meg a választókat, hogy lehet nyerni, és ezért elmentek és szavaztak, és belépett a választói mezőbe az új, fiatalabb generáció. Mi el fogunk menni, és tudjuk, hogy kire szavazunk. Márki-Zay vonzhat mást is ebbe a történetbe, ami óriási lehetőség. Ezt én így fogom fel.

Somogyi Részt vettem a *Mandiner* által szervezett vitán, ami azért kicsit meg is lepett, mert sok év után hívtak meg a fideszes oldalról vitatkozni. Abban állapotunk meg, hogy élőben közvetítik, aztán az lett belőle, hogy majd egy nap múlva kirakják a vitát, ez sem történt meg, de se baj. A vitát a kormánypárti alapítvány egyetemének a színhelyén rendezték. Voltak ott *Mandiner*-előfizetők meg egyetemisták elég sokan, úgy is mentem oda, hogy vendégségbe jöttem, ilyenkor az ember először megdicséri a vendéglátót, és csak utána eszi ki a konyháját. Mondtam egy igen udvariasat, amelyet komolyan is gondolok, természetesen arról, hogy a kormánypártok nem küldtek rá fideszes választókat az előválasz-

tásra, pedig ellenzékből milyen nagy félelem volt ezzel kapcsolatban, majd megfogalmaztam a kormányzattal kapcsolatos kritikáimat is. Eltelt egy óra, másfél a beszélgetésből, vége lett, indultam haza, amikor rohantak utánam egyetemisták, valamit kérdezni akartak. De nem ez volt az érdekes, hanem az, hogy mindegyiken Márki-Zayt támogató kék szalag volt, ami teljesen meglepett. Mint kiderült, ott, a kormánypártok alapítványi egyetemén az egyetemisták egy nagy része hordja a kék szalagot. Ez jelzésértékű, valami történik a fiatalok lelkében. Amikor megkérdeztem őket, hogy mindez miért, akkor a legfontosabb, amit válaszoltak, hogy nem szeretik az ellenzéket, de sokkal kevésbé szeretik ehhez képest a kormányt. Azaz teljesen elégük van a kormányból, de nem szeretik annyira az ellenzéket sem. És most látnak egy figurát, Márki-Zayt, aki ezzel az érzéssel szinkronban megfogalmaz valamit számukra. Ami pedig Dobrev Klárát illeti: sokkal jobb, mint Gyurcsány Ferenc. Gyurcsány leszálló ágban volt a DK-val a legutóbbi országgyűlési választáson, amikor is Dobrev Klára négy mandátumot hozott a DK-nak az egy évvel utána bekövetkezett EP-választáson. Dobrev kiváló minőségű politikus, nagyon jól szerepelt az előválasztáson is. De nem tudta megnyerni, és ez jelzés, hogy van egy nagyon erőteljes probléma a DK-val, aminek közepontjában igazából Gyurcsány áll. Úgy tűnik, hogy ő nem tud kijönni a gödörből. Dobrev Klára esetében pedig úgy tűnik, hogy ki tudna jönni, de ez a választás még nem volt elég-séges ehhez. Dobrev Klárát beárnyékolja Gyurcsány Ferenc korlátozott

népszerűsége. Azt gondolom, hogy Dobrev kiválóan érvelt a kampányvitákban is. Talán egyetlen nagy hibát követett el a végső vitán, amikor folyamatosan lepétezte ellenfelét, így Péter, úgy Péter, ezt meg azt másképp csinálják a politikusok, mint te gondold. Ennek körülbelül az volt az üzenete, hogy te kívülről jössz, mi viszont tudjuk, mert mi vagyunk a politikusok. Te nem tudhatod, hogy kell ezt csinálni, Péter, mert te ehhez nem értesz. Na most ez még több szavazót terelt be Márki-Zay mögé, mert átalakult az egész előválasztás egy olyan protestszavazássá, melynek lényege, hogy elégünk volt azokból a politikai erőkből, amelyek 2010-ben a nyakunkba hozták a Fideszt, és a nyakunkon is tartják Orbánékat. Ezt a folyamatot Dobrev nem vette észre, és csak erősítette magával szemben, Márki-Zay javára. Egyébként, visszatérve az itteni vitában egy gondolatra: nem kedvelem az olyat, hogy tudnék tizennégy olyan dolgot mondani, ami rossz Márki-Zay Péterre nézve, de nem tudjuk, hogy mik ezek. Én is tudnék a Dobrev-kampánnyal kapcsolatban olyat mondani, amit a Dobrev-pártiak valószínűleg nem vettek észre. De én mondom konkrétumokat ehhez. Az egyik közeli családtagom akkor döntötte el, hogy Márki-Zay Péterre szavaz, amikor megkapta a DK-kampányanyagát, hogy a budaiak ne szavazzák meg a saját jelöltjüket, jöjjenek most már a pestiek meg a többiek. Ez egy Budára targetált kampány volt, igen érthetetlenül, valószínűleg rosszul beállítva. Mit gondolhatott a DK? Hogy ez működni fog a budai polgárok esetében? Vagy egy másik, amikor Dobrev egy az egyben belemondta a másik képébe,

hogy hazudsz, Péter. Ezeket észre kell venni a Dobrev-pártiaknak is, és elfogadniuk, hogy kampány volt, keményen beszéltek egymással a felek, ahogy ez történik bárhol máshol is a világban, ahol előválasztást rendeznek. Úgyhogy ne mondjuk már azt, hogy csak Márki-Zay Péter mondott csúnyákat. A DK olyan keményen lépett fel vele szemben, ami egy választási kampányban természetes, a mindennapokban nem lenne az. Ha ellenem személyesen így lépnének fel, biztosan megsértődnék.

Vásárhelyi Alapvetően nem a kampányban elhangzottakra gondoltam, amikor azt mondtam, hogy több zavarba ejtő dolgot tudnék említeni Márki-Zayval kapcsolatban. Ilyenekre gondoltam: ki tudja például megmondani, hogy a Mindenki Magyarországa nevű mozgalomnak hány tagja van, miből és hogyan gazdálkodik? E mozgalomra azért volnék kíváncsi, mert szeretném tudni, kivel állok szemben. De a honlapjukról az égvilágon semmit nem lehet megtudni. Tudjuk például, hogy Márki-Zay elkötelezetten és rokonszenvesen harcol a korrupció ellen. Azért állok értetlenül a dolog előtt, mert erről a honlapjukon az égvilágon semmit nem lehet megtudni. De mondom, az se derül ki, hogy van-e tagdíj, mennyi a tagdíj, mennyi bevételük volt, ezt hogy költötték el; tökéletesen hiányzik az átláthatóság a Mindenki Magyarországa Mozgalom közönsége számára. Amikor megalakult a mozgalom, én is támogattam, de nagyon sok általam tisztelt ember is odaállt Márki-Zay Péter mozgalma mögé. Kaltenbach Jenőt, Mellár Tamást, Bod Péter Ákost, Hadházy Ákost említem. Ezek a személyisé-

gek aztán szép lassan mind eltűntek az MMM környékéről. Ennek csak lehet valami oka. Ha megnézzük az elnökséget, egyetlenegy nevet sem találunk ott közülük, de arra sem emlékszem, hogy olyan nagyon kiálltak volna nyilvánosan a mozgalomért. Azt sem tudjuk, hogy mik ezek a Kossuth-körök, amelyeket létrehozta. Azt még lehet látni, hogy mennyi van az országban, de hogy ezek hogy működnek, nem mondja meg senki

De beszéljünk arról is, mire kell törekedni az előttünk álló hat hónapban. Az ellenzéki együttműködés integráló szerepét meg kell őrizni, a pártoknak együtt kell működni, hogy a nyilvánosság számára az látszódjön, hogy tényleg közösen harcolnak a célért. Ha esetleg megnyerik a választást, akkor a legfontosabb a kormányzóképeség megteremtése. Ha nyernek, olyan helyzetben nyernek, amikor nemcsak az lesz a probléma, hogy a Fidesz által finanszírozott B közép föl fogja gyújtani a fővárost, hanem az is, hogy lényegében mindent kiprivatizáltak, szóval majdnem kezelhetetlen lesz a helyzet. Én nem látom Márki-Zay Péterben azt a felkészültséget, azt a tapasztalatot, hogy egy ilyen, hangsúlyozom, majdnem lehetetlen helyzetben ezt kezelni tudja. Engem például aggodalommal tölt el az is, hogy tulajdonképpen Márki-Zay Péternek, amióta megnyerte az előválasztást, egyetlen látványos nyilvános megnyilvánulása az volt, hogy nekiugrott a két-farkú kutya pártnak. Ez miért volt olyan fontos? Kovács Gergő elmondta, őket senki nem kereste meg, hogy egyeztessenek, ehelyett Márki-Zay Péter följajánlott nekik egy képviselői helyet, ami már önmagában is

megalázó. Ez mondjuk nem az integrációs szerepfelfogás bizonyítéka.

Szénási Jussunk azon túl, hogy ki integrál kit. Az alapvető probléma, hogy van egy ember, aki úgy tűnik, sokkal népszerűbb azon a körön túl, mint amit az eddigi ellenzék képviselt, ennek következtében döntő szerepe lehet, csak éppen nem áll mögötte pártszervezet. A kérdés, hogy az a civil mozgalom, ami mögötte felsorakozott, mire képes.

Bodnár Beszéljünk egy félreértésről is. Már elhangzott, hogy Márki-Zaynak akkora a népszerűsége, amilyen az egész ellenzéknek nincs. De nem erről van szó, az előválasztás ennél azért strukturáltabb képet mutat. Szó nincs arról, hogy itt az ellenzék le lett volna váltva. Döntő mozzanat volt, hogy a Momentum rögtön legelsőként egyértelműen odaállt Márki-Zay mögé, ezzel sikerült mobilizálnia a jelentős fiatal generáció tagjait, akik az öregeket, az ismerteket, beleértve Dobrev Klárát is, köszönik szépen, nem kérik, inkább jöjjen valami fiatal. Nem nagyon tudják, hogy Márki-Zay Péter kicsoda, nem is foglalkoznak vele. Tele van a hócipőjük a régi ellenzéki pártokkal, ez az egyik választói réteg jellemzője. A másikat azok adják, akik kifejezetten racionális számítás alapján igen sokan vannak az esélyek mérlegelése alapján azt gondolták, hogy Dobrev Klára lehet bármilyen okos meg ügyes, olyan stigma van rajta Gyurcsány okán, és olyan nagy támadási felületet adhat egy választási kampányban a Fidesznek, ami a győzelem esélyét jelentős mértékben rontja. És miután az elsődleges cél az, hogy '22-ben

nyerjen az ellenzék, akkor Márki-Zayra kell szavazni, akinél ezek a terhek nem adóttak. Ezt igazolja, hogy a szocik meg a jobbikosok, akik az első körben ide-oda szavazgattak, a második fordulóban döntő részben Márki-Zayra adták a voksukat. Szóval nem valami csodáról van itt szó. Ami pedig az integrációs törekvéseket illeti, bocsánat, de mea culpával tartozom Horn Gábornak. Nagy ellenzője voltam az előválasztásnak, magának a gondolatnak is. Most hamut szórok a fejemre, és visszakozom. Olyan mobilizációs hatása volt a kampánynak, és olyan tisztító hatása a 106 egyéni körzetben, ami valószínűleg semmilyen más módon nem lett volna elérhető. És akkor, ha már negatívum, a két fiú civakodása az első forduló után a legtöbb pusztítást éppen ebben az emelkedettségben, reményteliségben, büszkén válaltságban okozta, mert az emberek ott álltak az utcán, és mindenki láthatta, hogy igen, azért állok itt, mert utálok ezt a rohadt rezsimit, és arra akarok szavazni, hogy ezek eltűnjenek innen, legyen rendszerváltás. És már nem baj, hogyha a szomszédnak ez nem tetszik. Szóval ennek az ethoszát ásták alá vagy erodálták, ami valószínűleg nem dráma, és vissza lehet építeni, de sok munkába telik.

Horn Szerintem a két fiú „civakodása” éppenséggel növelte az előválasztáson való részvételi hajlamot. Az jött át belőle, hogy van tétje a vitának. Karácsony szerepe is érdekes. Azt vette észre kívülről, amit mi is láttunk: ő lefelé megy, ellenfele pedig fölfelé araszol. Felmérte, hogy ezzel ő nem tud mit kezdeni. Ha elegánsan talpon marad, kapott volna három és fél százalékot. Akkor tény-

leg politikai hullaként kezelnék. Most viszont ő a királycsináló. Karácsony új szerepet talált magának. Ha ezt nézzük, akkor nem kell félni a vitától. Politika lett belőle. Nincs igaza Bodnár Zoltánnak abban, hogy a Momentum megmozgatott egy nagy választói réteget, ez nem sikerült neki korábban sem. Előre menekültek, amikor beálltak Márki-Zay mögé. Ez is politikai tett. Rájöttek, hogy van keresnivalójuk. A fiatalokat nem a Momentum, hanem az az érzet mozgatta meg, ami arra épült, hogy valami történhet a politikai elittel szemben. Szerintem a kis kék szalag is ennek az elitellenességnek a szimbóluma.

Szénási Túl kéne lépniünk a tegnapon, hiszen adott az új helyzet, van egy ember, aki megnyerte a miniszterelnökjelölt-választást, de nincs mögötte erő. Vannak párterők, amelyeknek a jelöltje nem nyerte meg. Kezdeniük kell egymással valamit.

Somogyi Hogyne lenne mögötte erő, Zoli, választók állnak mögötte. Ez elég fontos dolog. Nagyon furcsa az a megállapítás, hogy a pártokhoz képest akar valamit. Nyilván, hiszen politikus, politikai erővel rendelkezik. Nézzünk már rá az egész helyzetre, vizsgáljuk meg, hogy mi történt. Volt egy olyan előválasztás, amelyben a szavazók kiszórták a vállalhatatlan és az általuk nem esélyesnek tartott jelölteket. Próbáljuk megérezni vagy megérteni azt, hogy a választások megnyeréséhez választók kelljenek. Inkább legyünk boldogok, tök jó ez az egész, ahogy így van, minden kockázatával együtt. Hogyha most fordítva lenne, Dobrev Klárával szemben hány

kockázatot tudnánk mondani? Hogy ez is megtörténhet vele, az is megtörténhet a kampányban, például itt van körünkben a Gyurcsány-film főszereplője, aki a másik főszereplővel... (*Hann Endrére mutat*)

Szénási Tapsoljuk meg! (taps)

Somogyi ...a másik főszereplővel, Dobrev Klárával felforgatták az országot, és tönkretettek mindent, ami létezik. Elnézést Banditól, poén akart lenni, de azért annyira nem poén, hogy a Fidesz arra készült, Dobrev Klára nyeri az előválasztást, és megvolt a stratégia a tavaszi választásokig azzal, hogyan fogják tönkreverni a Dobrev-kampányt. Most itt állnak, és látszik, hogy nem tudnak mit kezdeni a helyzettel, még mindig gyurcsányoznak, de már kínjukban bejelentették, hogy lesz Elkxrtuk 2., gondolom, abban Márki-Zay Péter majd valami közvéleménykutató-segédként szerepel, vagy mit tudom én miként. Nem tudnak mit kezdeni a helyzettel, tehát ezért ünnep az ellenzékiek számára a választás. Minden alkalommal, amikor fideszesekkel vitatkozom, fölteszem azt a kérdést, hogy és a ti előválasztásokat? Ha annyira biztosan tudjuk, hogy Orbán Viktor a legjobb, akkor miért nem mer elindulni bárkivel szemben? És a 106 egyéni jelölt? Ha valami kínos, nem az, hogy Karácsony Gergely meg Márki-Zay Péter három nap alatt hogyan rendezte el, hogy melyikük menjen tovább. Szerintem sokkal kínosabb az, hogy az egyik helyen egy legitim módon megválasztott jelölt, a másik helyen meg Orbán Viktornak a kandidatja ül, aki várja, hogy a főnök kimondja, tessék, te vagy a jelölt,

te fogod vinni a választást a körzetben. Ezért van óriási lehetősége az ellenzéknek. Mert a verseny erőssé tesz, és most van egy miniszterelnök-jelölt és 106 egyéni jelölt, akik megnyertek egy versenyt. Lehetne ennek örülni is.

Bodnár Az az érzésem, hogy mi két teljesen külön beszélgetésben vagyunk. Ha az a beszélgetés tárgya, hogy örülünk annak, hogy van végre közös miniszterelnök-jelölt, és a hat ellenzéki párt összefog, sokan támogatják, és remélhetőleg arra is van esély, hogy bizonytalanokat és kiábrándult fideszeseket megszólítsunk '22-re, akkor most wellcome, tessék akkor egy ilyen beszélgetésre hívni, arra is szívesen eljövök. A másik beszélgetés az, ami arra vonatkozik, hogy vannak-e problémák vagy kérdések. Lassan kezdem kínosan érezni magam, hogy aggályaim vannak az eredményt illetően. Pontosabban nem az eredményt illetően, mert mellesleg nem Márki-Zay Péterre fogunk szavazni, hanem a közös listára, aminek listavezetőjét Márki-Zay Péternek fogják hívni. De kezdem kellemetlenül érezni magam amiatt, hogyha az ember kérdéseket mer föltenni, vagy aggályokat megfogalmazni, hogy van itt azért gond ezzel a miniszterelnök-jelölttel, sok problémát okoz, és ezeket a problémákat valami módon kezelni kell. Hát ez azért eléggé furcsa állapot.

Horn Szerintem bárki lenne a miniszterelnök-jelölt, sok probléma lenne, és azokat a problémákat mind kezelni kellene. Én egyébként karácsonyista voltam, azért szurkoltam, hogy Gergő legyen a közös jelölt, és hát ezernyi problémát tudok,

nem is tizennégyet, hanem sokkal többet, amit jelentett volna, ha Karácsony nyeri az előválasztást, amire egyébként volt esélye. Látszott, hogy a Dobrevnek nincs tartaléka ahhoz, hogy megnyerje a választást. Lássunk tisztán, a Gyurcsány-jelenséggel nemcsak a Fidesznek van baja, hanem a magyar ellenzéki szavazók egy részének is. Tehát ez szerintem fölmérhető volt nagyjából. Az, hogy itten rafinált forgatókönyvek készültek volna a Fidesz titkos ördögkonyhájában, szerintem kacsa, nincs ilyen, mert ott ugyanazt a rögtönzést látom, mint amit a másik oldalon nagyon gyakran, hibát hibára halmozva végzik ők is a dolgukat. Arról kellene beszélnünk, hogy mik a lehetőségek. Attól, hogy fölborultak az ellenzéki oldalon is előre tervezett forgatókönyvek, most inkább segít. Egyszerűen a lehetőségét teremti meg annak, hogy ne az történjen, ami mindig történik. Ne legyen annyira unalmas, ne legyen annyira érdektelen, ne legyen annyira szokványos ez az egész történet, és ez szerintem a reményét adja annak, hogy lehet nyerni.

Szénási Jó, vigyük tovább, hogy mi az, amire gondoltok? Tehát mi az, ami történhet ebben a váratlan, ismeretlen helyzetben? Mire lehet számítani? Van egy konfliktus, egy alapkonzfliktus, mi lesz vele? Bocsnát, tudom, hogy a haragotokat magamra vonom, de forgunk ugyanabban a helyzetben, elmondjuk újra és újra a múltat. De van egy helyzet, amit meg kellene oldani, és ezek most csöndben vannak, ami azt jelenti, hogy nagyon jó, hogy tárgyalnak valamiről, és ez lehet termékeny csönd is. Mindenestre ha ezen a helyzeten nem jutnak

túl, nem oldják meg valamiképpen, akkor baj lesz.

Vásárhelyi Nem érzem olyan megnyugtatónak a csendet, mert úgy gondolom, hogy teljesen visszaszüljed vagy -süpped az egész ellenzéki közönség az apátiába. Érttem én, hogy lecsengett a választás, de valahogyan fenn kellene tartani az érdeklődést. De pillanatnyilag nincsenek jelen, nem beszélnek a Pegasus-botrányról és másról sem. Lényegében pillanatok alatt napirendre tért fölötte a közvélemény, és most is ezt érzem, hogy nem sikerül fenntartani az érdeklődést. Most úgy érzem, hogy benutság van, és hát annyira nem sok ez az öt hónap, ami hátra van, hogy ezt megengedhetnének maguknak.

Szénási Kérdezzük meg közönségünket, hogyan oldanák meg ezeket a konfliktusokat? Tessék parancsolni!

Kertész Lilla Hogy őszinte legyenek, van, akinek igazat adok, van, akinek nem. Én is végigéltem, végigizgultam az előválasztást, és nagyon kiakadtam a két úr vitájától. Számomra szörnyű volt. Én szégyelltem magam, hogy ez a két ember mit művel. De lehet, hogy mégsem tett rosszat az előválasztásnak. Nem tudjuk eldönteni, hogy jártunk volna jobban, de én nem szeretem azt, hogyha valaki összevissza beszél. Na most bevallom, hogy valamikor régen nekem is Márki-Zay Péter volt az egyéni jelöltem. Én is jelöltem volna pontosan azért, merthogy ő jobboldali, meg hét gyereke van, de ez azért kevés ahhoz, hogy valaki miniszterelnök-jelölt legyen.

(Közbeszólások: „Ha nyolc lenne! Az

már lehet, hogy elég!”) Sokáig arra gondoltam, hogy valóban meg tudja nyerni a választást, mert ez egy jobb oldali ország, akár tetszik, akár nem, ez van. De ahogy telt az idő, és az előválasztás haladt a maga útján, egyre szörnyűbb dolgokat mondott, és állandóan fikázta Dobrevet és Gyurcsányt. De hát az nem választás, hogy embereket gyalázok, arra vagyok kíváncsi, hogy mit szeretnének csinálni és hogy szeretnék csinálni. És ő állandóan szidott mindenkit, és most se tetszik, amit csinál például a kutyapárttal. De hogy fogja akkor összefogni az ellenzéket? Rá fogunk szavazni, ez nyilvánvaló, de mi lesz ebből?

Mihályi Péter Én is azzal kezdem, amivel Bodnár Zoltán, hogy mea culpa, mert nekem is nagyon rossz véleményem van az előválasztásról. [Horn] Gáborral sokat beszélgettünk, és a meccs mai állása szerint igaza volt, de hangsúlyozom, hogy a meccs mai állása szerint. Nem az az eredmény született, amit bárki várt, és ezt az eredményt abból a szempontból tartom nagyon rossznak, és nem is Márki-Zay személye kapcsán, hanem amiről ti is beszéltek: kik és milyen megfontolásból szavaztak Márki-Zayra? Többen említettétek az elitelleneséget. Nagy kérdés, hogy ennek mekkora a társadalmi kockázata. Zoli, te azzal kezdted, hogy milyen jó, hogy a politikusok most a sötét szobákban tárgyalnak. Én ezzel teljesen egyetértek, de akkor nem lehet elitellenesnek lenni. Már volt egy ilyen párt, amelyik megpróbálta, hogy Legyen Más a Politika. Nem sikerült neki. Az a kérdésem, hogy ez az elitellenesség, mint ve-

zérfonal, ki fog-e tartani, és elegendő szavazót hoz-e.

Somogyi Az elitellenesség ennél cizelláltabb ügy. Itt arról van szó, hogy nagyon szeretnék, hogy ez a kormány menjen, csak nem látják a biztosítékát a jelenlegi ellenzékben. Ez egy kicsit más, és Márki-Zay sem klasszikusan elitellenes politikus, hanem valahogy a kettő között mozog. Nem mondanám elitellenesnek, mert elfogadott egy csomó pártos politikai játékszabályt, meg együtt is működik a pártokkal, de nem azt mondja, hogy most akkor itt besoroltok mögém, és én nem tárgyalok veletek, hanem keresi a tárgyalási pontokban a megegyezés lehetőségét.

Bodnár Ennek nem sok jele van.

Somogyi Egyetértünk abban, hogy amióta megnyerte a választást, nagy a csönd. De azért van csend, mert hogy valószínűleg két dolog történik. Egyrészt ő sem számított erre a helyzetre, tehát nem így készült, hogy megnyeri, másrészt meg azzal, hogy megnyerte, rájött arra, hogy egy teljesen más státuszt, pozíciót kell kialakítania úgy, hogy nincsenek megfelelő emberei, nincs megfelelő háttere. Civil közegeből jön, városi polgármester. Hogyha elitellenes lenne, akkor azt nem így próbálná tisztázni, hogy tárgyalni kezdenek a felek.

Szénási Mihályi Péter nem azt mondta, hogy ő az elitellenes, hanem hogy a szavazóik azok.

Somogyi Az elitellenesség amúgy tud az első választáson segíteni. Az a tapasztalatunk az elitellenes poli-

tikusoknál, hogy viszonylag gyorsan betagozódnak az elitbe, és a második választáson ezt az ütőkártyát nem használják.

Bodnár Tegyük egy kis korrekciót a történelmi hűség kedvéért. Szóval eltelt néhány nap, amire Márki-Zay megértette azt, ha megértette, hogy nem a tévében, nem a rádióban és nem a nagygyűlésen üzenetünk a szövetséges pártjainknak, akikkel együtt megyünk, és akikkel a közös listáján én fogok az élen állni, hanem leülünk, és beszélgetünk. Tehát a kényszerítőzésnek és a nyilvánosság útján történő üzenetetésnek nem most van itt az ideje.

Somogyi A választások éjszakája után mondj olyat, amikor üzengett.

Bodnár Volt az Új Néppártot behozom, a roma civilek az első nem tudom hány helyen, a kutyapártnak ígérek egy helyet...

Somogyi ...a kutyapártot vegyük ki ebből, mert a kutyapárttal nyilván nem megállapodni akar, hanem megverni, de a többire térjünk ki: ugye, neked nem kell mondanom, hogy milyen egy üzleti tárgyalás, te már voltál üzleti tárgyalási helyzetben nemegyszer. Tehát az történt, hogy a nyilvánosság előtt, mert neki a nyilvánosságban van az ereje, a választói ugyanis ott vannak, bekér valamit, amire odamegy utána a pártos tárgyalásra, és nem feltétlenül azt fogja elhozni, amit kért, mert a pártok is kérnek valamit, és a két álláspont között fognak valahol megállapodni. Szerintem ez tárgyalási technika...

Bodnár Akkor tehát nem más a politika.

Somogyi De miért? Nem értem. A választásokig kemény volt Gyurcsánnyal is, sok mindenki mással is, utána már azt hangsúlyozta, hogy mindenkire szükség van, és elmondta, hogy mit szeretne ebben a helyzetben elérni magának úgy, hogy végigtárgyalja mindezt a pártokkal.

Bodnár Meg azt is elmondja, hogy nem szeretné, hogyha Gyurcsány az első ötben ott lenne... Szóval folyik az üzenetés. Ha ebből visszavesz, és megéri, hogy nem az utcán, hanem a tárgyalóasztalnál lehet diskurálni ezekről, akkor egyszerűbb lesz az élet vagy hatékonyabb az együttműködés.

Vásárhelyi Nem vitatom, hogy van egy nagyon erős elitellenes hangulat, és nyilván ez sokakat mozgósított. Nem tudom a kérdésemre a választ, de az mégiscsak még magyarázatra szorul, hogy a 18 és 25 év közötti fiatalok tömegesen elmennek szavazni egy olyan emberre, akinek a valódi értékei lényegében gyökeresen különböznek mindattól, ami a fiatalság számára fontos. Tehát gyilkosságnak tartja az abortuszt, mélyen vallásos egy kifejezetten vallástalan országban, és sikert ér el vele egy különösen vallástalan generációnál. Rejtély. A nemzeti elkötelezettség esetleg bejöhethet a fiataloknak, elfogadom, de itt nemcsak az elitellenesség működött, hanem valami más is, amire nem tudjuk a választ. Mert azt azért elismerhetjük, hogy a Márki-Zay Péter által vallott értékek senkitől nem állnak távolabb, mint azoktól a 18–25 éves

fiataloktól, akik egyébként soha nem mennek el választani, abszolút nem érdeklí őket a politika, legfeljebb az, hogy rosszul érzik magukat az országban.

Sziklai János Szeretnék erre válaszolni. Én azt vettem észre megdöbbenve, hogy a baráti köröm 99 százaléka, illetve a baráti köröm nem huszonéves, hanem inkább negyvenes gyerekei kivétel nélkül Márki-Zayra szavaztak, beleértve a fiamat is. Nem azért, mert szeretik Márki-Zayt, s nem azért, mert ők is az abortusz ellen vannak, és nem is azért, mert ezeket a különböző, néha már-már szélsőjobboldali lözungokat, amelyeket Márki-Zaytól hallottunk, hanem azért, mert ezek a fiatalok mellékesen egyáltalán nem elitellenesek, mert szinte mindenki, akiről beszélek, az elit gyermeke, vagy ő maga is vezető pozícióban dolgozik itt, ott és amott. Ezek a fiatalok papírral, ceruzával, hegyesre faragott ceruzával számolgattak, és mindegyik azt mondta nekem, „nem érted meg, hogy csak Márki-Zaynak van lehetősége megnyerni jövőre a választást?”. Mind azt mondták, kiszámolták, hogy csak Márki-Zay mögé lehet felsorakozni, mert neki van esélye megverni Orbánt. Nem azért szavaznak rá, mert tetszik, amit mond, hanem azt mondták, hogy meg kell nyerni a választást, és az ő álláspontjuk szerint, hangsúlyozom, papírral, ceruzával számolva, szerintük Márki-Zay igenis tud győzni.

Váradi Júlia Ne haragudjatok, de én azt gondolom, hogy itt óriási félreértésben vagyunk. Olyan érzésem van, mintha elfelejtettétek vol-

na, hogy megtörtént az előválasztás. Arról beszélünk, hogy ki lenne jó miniszterelnök-jelöltnek. Van értelme erről vitatkozni? Már bocsássatok meg. Egyrészt hallottuk az érvelést, hogy miért szavaztak Márki-Zayra ézszerúségi okokból oly sokan. Ha szabad nagyon szubjektívan elmondanom, én Dobrev Klárát sokkal jobb miniszterelnöknek tartanám a jövőben, mint Márki-Zay Pétert, mégis azt gondolom, hogy Orbán Viktornál Márki-Zay Péter is sokkal jobb miniszterelnök lenne. Tehát evidens, hogy aki egy kicsit is próbált számolni, és mivel Karácsony Gergelyről tudjuk, hogy kiválóan ismeri a kutatási eredményeket, tudja, hogyan kell azokat olvasni, pontosan tudta, hogyha ott marad, akkor Márki-Zayra nem lehet majd megfelelő módon szavazni, tehát a megoldás az, hogy visszalép. De ez kit érdekel ma már? Hát örüljünk neki, hogy ennyi ember szavazott, és mindannyian mosolyogva adták le a voksukat. Ott álltunk a hidegben, szavazóellenőr vagy mi voltam, egy hangos szó nem hangzott el, nem volt veszekedés, hogy miért kell sorba állni, miért megy olyan lassan a szavazás. Mindenki mosolyogva, örömmel jött, és jókedvűen írta be a szavazatát az X helyére. Tehát beszéljünk már arról, a fene egye meg, hogy minek kéne most majd lennie. Nem arról, hogy a Márki-Zay mit mondjon és kinek, és hogyan beszéljen a kutyapárt Kovács Gergőjével, hanem egy kicsit arról, hogy nekünk mi a dolgunk, hogy most azok a választók, akik hajlandók voltak egy csomó mindent ezért az ügyért megtenni, milyen irányban próbálják meg támogatni, segíteni azt, hogy tavasszal, '22-ben ezt az egész rohadt bandát a francba

el lehessen kergetni. Már bocsánat, kicsit begurultam.

Szénási Csak eljutunk arra a pontra, hogy beszélünk a jelenről meg kicsit a jövőről?

Horn Visszatérve az eredeti kérdésre, igenis benne volt az előválasztásban a nagyon erőteljes elitellenesség. Ha másképp fogalmazok, akkor az ellenzéki politikával szembeni borzasztó elégedetlenség, és ez teljesen az egész társaságra érvényes: menjetek a fenébe, nem hisszük el nektek, hogy le tudjátok győzni Orbánt, bebizonyítottátok, hogy eddig már kétszer, '14-ben és '18-ban sem tudtátok megoldani a feladatot, most is látjuk, hogy alkalmatlanok vagytok, ugyanazok vagytok, nem tudjátok megoldani. Ezért maradtak otthon egy csomóan, mert-hogy azt gondolták, hogy úgysem tudjátok megcsinálni, és mentek el mások. Mi ez, ha nem elitellenesség? A másik, hogy eljött a sötét szobák ideje. Nem így gondolom. Ha valamit ki tud kényszeríteni a Márki-Zay-jelenség, hogy előttünk történjenek a megállapodások. Borzasztóan izgalmas és jó volt szerintem mindkét miniszterelnök-jelölti vitában, hogy nyilvánosság előtt asztalra kerültek a kérdések. És nemcsak szakmapolitikai kérdések, hanem valódi politikai, tétre menő kérdések. Szerintem most sem okoz semmi problémát, ha ez előttünk zajlik. Mindenki abban érdekelt, hogy az összefogás működjön. Ha bárki fölbontja ezt a nagyon sérülékeny megállapodást, annak vége. Az politikai hullá. Ez igaz Márki-Zayra, Gyurcsányra, Molnár Zsoltra is. Fontosnak tartom, hogy lefolyjanak a szakmapoli-

tikai viták, mert itt azért félre lettek söpörve olyan alapvető kérdések, hogy azért itt egy baloldali liberális szavazótömbnek kell most szembenéznie azzal, hogy megválasztott az ellenzék élére egy nem egy ilyen embert. Arra, hogy a fiatalok miért támogatnak egy ennyire konzervatív, nem progresszív figurát, egyszerű a válasz: azért, mert a többiekben nem bíznak, benne pedig bíznak. Azt gondolják, hogy ez a pacák le tudja győzni Orbánt? Nem. Szerintem ennél többet gondolnak. Ez önmagában nem elég. Azt gondolják, hogy ez a faszi másképp beszél, másképp csinálja, másképp tudja csinálni, más az ajánlata, és ez az, ami működőképessé teszi ezt a rendszert. Nekem nagyon tetszik, amikor Márki-Zay azt mondja, jó lenne itt már nem ígéretetni, a fene egye meg, újabb és újabb dolgokat, de tudom, hogy azért közben ott ülnek vagy állnak mellette a többiek, akik éppen elígérték újabb háromezer milliárdot fejenként. Akkor most hogyan lehet ezt a problémát megoldani? Lehet-e Márki-Zayból egy szociálisan érzékenyebb figurát produkálni? Láthatóan ő maga nem az, miközben azt gondolom, hogy erre nagy szükség lenne, hogy olyan legyen Orbán kihívója, aki szociálisan sokkal-sokkal érzékenyebb, mint a miniszterelnök-jelölt.

Vásárhelyi Még annyit szeretnék a jövővel kapcsolatban mondani, hogy ha győz az ellenzék 2022-ben, elképesztően nehéz feladata lesz, az elkövetkezendő hat hónapnak mégiscsak arról kellene szólnia, hogy felkészülnek arra, hogy a gyakorlatban hogy fog megtörténni. Hogy egy példát említsek, ha az úgynevezett

közszolgálati médiát a választás megnyerése utáni első napon nem tudják visszafoglalni, tehát nincsen egy konyhakész tervük arról, hogy hogyan lesz az övék, akkor egy hónapon belül megbuknak. Mert hogyha semmi más nem történik, csak reggeltől estig nyomja a Fidesz a megszokott propagandát, és mutatják a lángba borult fővárost meg a borzalmakat, akkor hamar véget ér a játék. Pontosan kidolgozott, komplett stratégiai tervek kellene arra, hogy mi fog történni.

Kardos Julianna Rövid leszek. Azt szeretném mondani, hogy a jelen és a jövő áprilisi helyzet között feltétlenül el kell intézni, hogy legyen a húszezer választási biztos, ugyanis ezt a választást tényleg meg kell nyerni. Már voltam választási biztos, tudom, hogy becsúsznak hibák, nem is feltétlenül szándékosan. Azt kell elérni, hogy a legkisebb faluban is ott legyen a két ellenzéki választási biztos. Ez például egy olyan feladat, amivel lehet tematizálni is, amire föl lehet készülni, ami sokkal könnyebbé teszi azt a nagyon nehéz helyzetet, ami jön, ha ne adj' isten nyerünk azáltal, hogy nagyobb lesz a többség. És minél nagyobb a többség, annál több ereje van a jelenlegi ellenzéknek.

Szénási Elő kell állni a kormány-programmal, amelyben egy jobboldali miniszterelnök-jelöltre kell szabni a baloldali liberális programot. De hát erre már nagyon kevés idejük maradt, és nem tűnik úgy, mintha ez megtörténne, pedig megígérték.

Somogyi A Fideszhez képest már most több a programjuk. Ami-

kor egymással szembe fognak nézni, mit fog a Fidesz mondani? Azt, hogy folytatjuk? Ennél nem lesz nehéz valami jobbat vagy többet produkálni. Mostanában azon dolgozom, hogy mi az, amivel nyerni lehet. Ott vannak azok a billegő körzetek, amelyeket ha megnyer az ellenzék, akkor jó eséllyel megnyerte a választást, hiszen a neki álló stabil körzeteket akkor nyilván viszi, hogyha a billegőt el tudja hozni, mert akkor olyan a politikai hangulat az országban. Ehhez az is kell, hogy rendezzék például a kutyapárt helyzetét. Látszik, hogy a kutyapárt részéről is megvan az a fajta elköteleződés, hogy azokon a helyeken, ahol fontos, hogy a kutyapárt ne induljon, ott ne is induljon el a kutyapárt. Azaz: 71 körzetben kell kötelezően indulni ahhoz, hogy valaki országos listát tudjon állítani. 106 körzet van, mondjuk a 106-ból 71 simán megvan úgy, hogy a 25-30 billegő körzetben a kutyapárt nem indít jelöltet, és ez megoldja a kutyapárt és az egyesült ellenzék problémáját is. Ezt akkor ki lehetne ezzel pipálni. A második, hogy van-e pártok részéről elköteleződés arra, hogy a billegő körzetekben egységesen lépjenek fel. Úgy hallom, ez is rendben van, tudnak koncentrálni a 25-30 billegő körzetre. Az ellenzéki oldalon is van arra pénz, hogy kampányolni tudjanak, ezt is kipipálnám. És akkor az utolsó: annyira helyes, hogy Vásárhelyi Mária elsőként a közszolgálati vagy az állami médiát említette, hogy azt már másnap be kell szántani, mert különben vége, és nincs esély. Ha Majtényi barátunkat, az Eötvös Károly Intézet vezető jogtudósát kérdezzük, aki itt ül velünk, ő lehet, hogy a 32. helyre

helyezné az állami médiát, mert van itt egyéb más probléma is, amit meg kellene oldani. Például a Költségvetési Tanács megvétózhatja a költségvetést, és akkor elméletileg új választásokat kell kiírni. Ott a legfőbb ügyész, a számvevőszék elnökének és más kétharmados közméltóságnak a helyzete, hányat említsek, amibe belebukhat az új kormány, hogyha nem tud velük kapcsolatban megállapodni jövődöbéli ellenzékével. A választást meg lehet nyerni, számomra az az érdekes kérdés, amikor tényleg nem a nyilvánosság előtt megérkezik az akkor már ellenzéki erő ajánlata a kormánynak. Szerintem ez meg fog történni, mégpedig úgy, hogy jó, rendben van, ti minket innen el akartok söpörni, mi meg birtokoljuk a közhatalom jókora részét. Mi lenne, hogyha meg lenne a mi magunk kis paktuma, visszaadjuk nektek a kormányzás lehetőségét, ti meg békén hagytok minket. Arra mit fog válaszolni az az új kormány, amelyik érkezik ellenzéki oldalról és kormányozni szeretne? Ha eljutunk oda, majd erre tessenek figyelni, hogy ezt hogy oldják meg úgy, hogy elkerüljék a szellemi polgárháború és egy óriási politikai konfliktus kitörését. Mi van, ha azt mondja az új hatalom, hogy neki megéri megkötni a kompromisszumait Orbán Viktorral, a családjával és a barátaival annak érdekében, hogy rendesen kormányozni tudja az országot, mert lehet, hogy ez a választóknak jó.

Szénási És az elfogadható ajánlat lesz? Úgy értem, hogy lehet vele élni?

Bodnár Ha szabad egy gondolatot a jobboldali miniszterelnök-jelölti és

a liberális, baloldali, szociálisan érzékeny ellenzéki pártok dichotómiájáról. Ez egy érdektelen kérdés. Nem a miniszterelnök-jelöltnek lesz programja. A hat ellenzéki pártnak lesz közös programja, a kormánynak lesz programja. Nem a miniszterelnöknek lesz kormánya, hanem a koalíciós pártoknak lesz kormányuk. Közös program lesz, amit nem a miniszterelnök-jelölt ír, hanem a hat párt megállapodásából fog megszületni. *(valaki tapsol)*

Horn Nagyon jó a taps, de te is tudod pontosan, hogy nincs így. Tehát a taps helyes, helyénvaló, csak szeretném jelezni, hogy nem csak Magyarországon, ahol nagyon erőteljes a miniszterelnök legitimációja, hanem a világon szinte mindenütt. Lehet mondani, hogy listára szavazunk, ahol a miniszterelnök-jelölt ennek a listának az első embere, de ez nem így lesz.

Bodnár Ez nem így szokott lenni, de most így lesz.

Horn Lehet, hogy te ezt szeretnéd, de az a helyzet, hogy Magyarországon a miniszterelnök felhatalmazása nagyon-nagyon erős, ennek megfelelően, hogyha, mondjuk, az történné, hogy Márki-Zay Péterrel szembemenne a hat frakcióból egy, másfél, mondjuk, és leszavazná, amiről közösen megállapodnak, abban a pillanatban összeomlana ez az egész. Tehát itt ilyen típusú mozgástér nincs. Ezért nincs igaza egyáltalán Gyurcsánynak, aki a vereség után első indulatában megpendítette, nem kimondva Márki-Zay nevét, hogy majd mi döntünk ám, abban a kérdésben, hogy ki lesz a minisz-

terelnők, mert ha megválasztják Márki-Zayt és másnap nekiront akár egy, akár több frakció, abban a pillanatban összeomlik ez az egész történet, és kezdődhet előlről minden. És ez senkinek nem érdeke. Tehát az integráció közös érdek, elemi kényszer. Lehet fölháborodni, hogy milyen csúnyán bántak egymással a fiúk ebben az egy hétben, na de hát kérem szépen, az itt egy lovagi torna volt, amit láttunk. Ami az elkövetkező időszakban lesz, az valami elképesztő. Azt, ha kibírja valaki, az mindent kibír. Láthatták, hogy mekkora kő gördült le Karácsony szívéből, amikor kiderült, hogy ezt nem neki kell végigcsinálni. Márki-Zay kívülről jött, nehezebben lehet rajta fogást találni, ez segít valamelyest, tehát én azt gondolom, hogy célszerű mindannyiunknak tudomásul venni, hogy azért ez a történet Márki-Zayról fog szólni.

Vásárhelyi Fölkaptam a fejem arra, „hogy ha megegyeznek a Fidesszel”. Ugy gondolom, hogy ez ennek az országnak a végét jelentené. Tehát ha ezt Orbánék következmények nélkül meg fogják úszni, ami itt az elmúlt tíz évben történt, akkor okkal és joggal fogja azt gondolni az emberek többsége, hogy teljesen reménytelen. Itt ugyanis bűncselekmények sora történt, az ország kifosztása, a demokrácia szétverése, a keleti diktatúráknak való behódolás. 2002-ben sem szabadott volna árkot temetni, hanem igenis, felelősségre kellett volna azokat vonni, akik effektíve bűncselekményt követtek el. Én most ezerszer inkább úgy gondolom, hogy ha ezt következmények nélkül meg lehet úszni, akkor tényleg lehúzhatjuk a rolót. Akkor nem

marad remény egy új köztársaság felépítésére.

Somogyi Tudtam, amikor ki mondtam, hogy szenvedélyes válaszok születnek rá. Sokan fognak erre reagálni szerintem több oldalról, mert még nem tudjuk, hogy mit lehet egy ilyen helyzetben tenni.

***Szénási** Még egy kérdés a végén. Van-e itt dolga a magyar értelmiségnek, annak, amelyik a legutóbbi években – persze mindig tisztelet a kivételnek – visszahúzódott a politizálástól, kicsit szinte már a nyolcvanas évekre jellemző módon. Azt hiszem, Szilágyi Ákos írta akkor, hogy a a nyolcvanas évek magyar értelmiségije barlanglakó lett. Néha értek ilyesmit a mai világban is.*

Horn Szerintem azért ez nem egészen így van, mert épp az utóbbi időben hallottunk komoly értelmiségi megszólalásokat, amelyek ennek az ellenkezőjét igazolják, gondolok itt Herendi Gábortól kezdve meghatározó személyiségekre, akik sokkal szélesebb körben szólítanak meg embereket, mint amit a hagyományos, szűkebb belvárosi értelmiség.

***Szénási** Elmondta, mennyire bántja, hogy korábban nem szólalt meg.*

Horn Itt áttört a gát, és ez szerintem többek között az előválasztás következménye. Bebizonyosodott, hogy ennek van értelme, hogy ez nem fölösleges, van rá fogadókészség. Kezdi elhinni a magyar társadalom, és ez az értelmiség egy részére is igaz, hogy nem biztos, hogy ennek örökké így kell maradnia, amit látunk, és ez jelentős előrelépés. Többen jól gon-

dolják, hogy Orbán sorsa nemcsak a hazai szavazók, hanem a nemzetközi környezet kezében is van. Tehát az, hogy itt mi fog történni az elkövetkező időszakban a világgazdaságban, mi történik az Európai Unióban, hogyan reagál erre az Egyesült Államok, mennyire engedheti meg magának az egész nyugati közösség ezt a fajta nagyon erőteljes keleti elkötelezettséget, hol vannak ennek a határai, meddig tart ki a lengyel-magyar barátsági szerződés, hol vannak ennek, mert láthatóan vannak, komoly buktatói, például az orosz kapcsolat, hogy csak egyet mondjak. Tehát ez szerintem nagymértékben befolyásolni fogja a magyar választást. A másik, ami befolyásolni fogja, az az ellenzék, és ebben lehetünk elégedetlenek, mert amilyen tisztességesen és böcsületesen és erőforrást nem kímélve részt vett az ellenzék az előválasztáson, azóta nem teljesíti azt a feladatát, amit előtte sem tudott sajnós. Elengedik a témákat. Hadházy Ákos nem ezt teszi, buldogként összeharap valamit, és viszi, viszi, és az működik is. Azt nem tudom, ő mennyire működik, de az ügyei működnek. Közös kampánystábnak is lennie kellene. Azt mondaná, te erre mérsz, te meg arra mérsz, teneked most az a dolgod, hogy bizonyítsd be, ami itt járványkezelési ügyben történik, az egy nemzetáruló program. Orbánék ugyanis azt gondolják, hadd haljon meg még néhány ezer ember, nem számít, túl leszünk rajta. Ezt nem mondta ki még ellenzéki politikus. Végig kell a kampányt csinálni munkamegosztásban, közösen gondolkozva, egységes arcualattal. Fontos kihívásoknak nem tesz eleget az ellenzéki pártok szövetsége márki-zaystul, mindenestül, amit

sürgősen meg kellene lépni. Ebben lehet mindenkinek akár értelmiségiként is szerepe, hogy belekényszerítse őket, hogy elmondja, igenis, ezt végig kell csinálni, csak így lehet nyerni. Ha ezt nem csinálják végig, akkor ez megint egy kisebb kudarc, mint eddig, de végeredményében ugyanolyan kudarc lesz.

Majtényi László Ha demokraták vagyunk, akkor azon vitatkozni órákon keresztül, hogy Dobrev Klára mennyivel lett volna jobb miniszterelnök-jelölt, nincs értelme, mert közben volt egy választás, amit mi akartunk. Nem vitatom, hogy Dobrev Klára jobb miniszterelnök-jelölt lenne, de akkor vegyük elő Bajnait is, aki szintén valószínűleg nagyon jó miniszterelnök-jelölt lenne, de hát el sem indult. Ami történt, és ami fantasztikus, csodálatos és amiért én a föld fölött lebegtem heteken keresztül, az, hogy a Fidesz rettenetes mocsárvilága, a posvány, a politikanélküliség évtizede után egyik pillanatról a másikra megszületett a politika, a közügyek nyilvános vitatása, a közügyekről való nyilvános párbeszéd, a közügyekről való döntés. El nem tudtam volna képzelni azt, hogy Márki-Zay meg fogja nyerni ezt a választást. Nem azért, mert nekem Márki-Zay az égvilágon bármit jelentene. Hát boldog voltam, hogy történnek a dolgok és nem a Fapados Szalon dönti el, hogy ki legyen a miniszterelnök. Tehát erről szerintem tényleg nincs értelme beszélgetni. Megtörtént. Az, hogy 2010-ben a Fidesz kétharmadot nyerhetett, kaphatott, azért a baloldali politikai csoport, amelyik addig hatalmon volt, súlyos felelősséggel tartozik. Az, hogy

kétszer újból kétharmada lehetett a Fidesznek, azért azokat a politikusokat – akik között kiváló, tehetséges emberek vannak – kollektíven fantasztikus felelősség terheli, és hogy ekkora pusztítást lehetett ebben az országban végezni, azért ezek az emberek felelnek. Tehát ez nem egészen ugyanaz az elitelenség, függetlenül attól, hogy Márki-Zay összevissza beszél. Mint az, amikor azt mondta, hogy az igazi Soros-bérenc a Fidesz. Ez tényleg óvodás beszéd. Tehát ha a Fidesz Soros-bérencezi a Majtényit meg a nem tudom én kit, akkor én meg azt mondom, hogy ők a Soros-bérencsek. Ezek gyerekes dolgok. A másik, hogy a választás másnapján a közszolgálati médiát meg kell szerezni. Hm. 2019-ben az ellenzék az önkormányzati választással egy brutális méretű, elképesztő helyi sajtóportfóliót megkapott, ami az ölébe hullott. Olyan helyen, mint Érd, egy hatalmas sajtóholding volt mindig az önkormányzat kezében. Ezt csak azért mondom, hogy ne Miskolcot mondjam vagy Debrecent. Érden van Érd Televízió, Érd újság, van online médiája is az önkormányzatnak. Egy vezérigazgató áll az élén. Ha 2019-ben fogalma lett volna az ellenzéknek arról, hogy mi a sajtószabadság súlya egy országban, és fogalma lett volna arról, hogy milyen kincs hullik az ölébe, akkor ma ebben a pillanatban egészen más helyzetben lennénk. A Szabad Városok Szövetsége egy szóvirág, semmit nem csináltak. Ez nem felelősség? Dehogynem! A sajtószabadság sokkal egyszerűbben működik, mint gondoljuk. Kedvenc példám az, hogy a '19-es választás után Baján győzött az ellenzék, momentu-

mos polgármester lett a polgármester, és a bajai újságban a kampány során photoshapos eltorzított, undorító képeket közöltek az ellenzéki jelöltekről, majd amikor ismertté vált a választási eredmény, a volt főszerkesztő békejobbot nyújtott az új hatalomnak, és hitet tett a sajtószabadság mellett. Meg is erősítették a pozíciójában.

Ejtsünk még szót Joe Biden győzelméről. Nagyjából mindenki tudja, hogy a fehér középosztály tekintetében Trump több mint 60 százalékot elvitt a szavazatokból. Biden győzelméhez a latinók, az ázsiaiak, az afroamerikaiak és az LMBTQ, tehát a szexuális kisebbségek szavazatai kellettek. Ma Magyarországon egy rasszizmusra hajlamos kormány van uralmon. Ehhez képest a majdnem egymilliós magyarországi roma közösség nem megy el szavazni, és azok a romák, akik mégis elmennek, 90 százalékban a rasszista kormányra adják a voksukat. Az ellenzéki politikusok erre azt mondják, hogyha a romákat megszólítanák, akkor Északkelet-Magyarországon nem kapnának szavazatokat. Ez egyszerűen merő tehetségtelenség, mert nem igaz, hogy az előítéletes magyar állampolgároknak nem lehetne olyan üzenetet eljuttatni, amely arról szól, hogy milyen előnyök származnak nektek abból, hogyha romákat integrálnak a magyar társadalomba. Például el lehet nekik magyarázni, hogyha azt állítjátok, a közbiztonság és a roma szegénység között van kapcsolat, akkor gondolkozzunk el azon, hogy ezt hogy lehet javítani.

P. Szűcs Elérkezett a köszönet ideje. Célunkat elértük, beszélünk a

múltról, és van egy jövőképünk. Ami volt, ismerjük, de hogy mi lesz, arról természetesen fogalmunk sincs. Ilyenkor Vitányi Iván azt szokta mondani, hogy „fogalmam sincs, mi történik, de meg tudom magyarázni”. Más nem is tudunk tenni. Ez annál is inkább jó lesz, hiszen semmi más nem tudunk tenni, a Fapados nincs abban a helyzetben, hogy miniszterelnököt válasszon, de azt esetleg föl tudja vázolni, hogy helyzetképet adjon. Jövő áprilisban majd

vissza lehet lapozni, és meg lehet nézni most, novemberben itt tartotunk. Én is tele vagyok szorongással, már az itt elhangzottak miatt is, és amiatt, hogy valamennyiünknek kognitív disszonanciája volt: más szeretnénk, mint amit a rossz sejtelmünk adott esetben sugall. Időnként füttyörészünk a sötétben azért, hogy ne féljünk annyira. Akárhogy is van, e pillanatban itt tartunk, és utólag majd mindent meg tudunk magyarázni.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Hónapló

Dalos György

PCR

Budapest–Bécs, 2021. november 14.

Ugye, emlékszünk még a híres Majakovszkij-versre, amelyben a költő arról beszél, miként fogadja a nyugati útlevelkezelő a huszadik század derekán a különböző országok útleveleit. „Ha feltűnik a brit passzus, például, / mindenki elfogódva tekint rá. A lengyelre bámul, mint borjú az újkapura / és szinte kérdi: mi ez a fura / földrajzi csodabogár itt? / Arcán se öröm, se bosszúság, / meg se biccenti tökfejét, / úgy veszi át a dán passzusát, / a norvégekéét, meg a svédekéét.” Hanem a sarló-kalapácsos szovjet úti okmány úgy tartja kezében, mint „a bombát, / mint csörgőkígyót, húsz fullánkösát, rondát”, s bizony legszívesebben elevenen megnyúznák a költőt, ha nem passzusa mögött nem állna a szilárd és kikezdehetetlen szovjethatalom. Összegezve: „Ezt széles sebeből kihúzni jó! / Nincs ennél ötöm nagyobb: / Olvassátok, irigyeljete: én a Szovjetunió / polgára vagyok!”

86

Ezt a dicshimnuszot másként, mint üres propagandát, nemigen lehetett olvasni annak, aki tudta, milyen kevés szovjetpolgárnak jutott a húszas évek végén osztályrészül a szerencse, hogy széles zsebéből büszkén húzhassa elő „vörösbőrű szovjet útlevelét”. Ma már az irodalomtörténészek szorgos munkája nyomán tudjuk, hogy Majakovszkij a kötelező agitprop mellett saját keserves kalandját is becsempészte a költeménybe. Egy párizsi látogatása során beleszeretett Tatjana Jakovlevába, egy emigráns orosz család sarjába. S minthogy a gyengéd érzelmek a GPU fülébe jutottak, a következő kiutazási engedélyt a szerelem következményeitől tartva elsőre elutasították. Nagyon magas szintű jóállás kellett ahhoz, hogy a „nyet” – a költő életében utoljára – „da”-vá változhasson. Majakovszkij verssel fizetett a *Komszomolszkaja Pravda* hasábjain. Kéretik most ebből a szempontból olvasni a halhatatlan sorokat: „Ezt széles zsebemből kihúzni jó! / Nincs ennél öröm nagyobb!”

Így voltam most a PCR-teszttel, amelyhez a bécsi könyvvásáron való szereplésemet kötötték. Figyelmeztettek arra, hogy az eredménynek az utolsó 48 órában kell elkészülnie, és kétszeri oltás esetén is kötelező. Feliratkoztam tehát interneten az egyik pénzes tesztelőállomásra, ami nem volt könnyű dolog, mert a mostani technikai eszközökön folytatandó kommunikáció számomra megannyi érettségivel ér fel – ezt már az előválasztásokon és némely repülő- és pesti színházjegyek megrendelésekor is tapasztaltam. Most úgy éreztem, hogy sikeresen oldottam meg a problémát, nyomtatóm azonban Pesten nem lévén, át kellett másolnom a fájlt egy külső tárolóra. Ez a munka önmagában húsz percbe került. Azonnal elnyargaltam a másolóba,

kinyomtattam a jelentkezést, és fél óra múlva a Szófia utcában sikeresen elvégezték az orr- és toroktesztet, amelyet legott készpénzben kifizettem. Innen azzal az ígérettel távoztam haza, hogy estére mailen olvashatom az eredményt. Ehelyett másnap reggel kaptam egy értesítést, mi szerint elfelejtettem kitölteni egy mellékletet, s anélkül nem adhatnak igazolást. Minden kezdődött előlről: megkerestem a kitöltendő űrlapot, mintegy tizen-nyolc kérdésre kellett válaszolnom, többek között arra, mikor kaptam az első oltást. Erre bizony nem emlékeztem, és e tekintetben okostelefonom sem volt okosabb nálam – a „CovPass” alkalmazás csak a második alkalmat rögzítette. Isten bocsássa meg bűnömet, de az első kelezést képzeletemre támaszkodva adtam meg. Elhitték, és pár perc múlva jött is a mail, mely szerint a teszt negatív eredménnyel zárult. Ezt most már játszi könnyedséggel raktam a steakre, és a másolóban már régi ismerősként fogadtak. Ettől kezdve szabaddá vált az út Bécsbe. Ott pedig a szállodafoglaláshoz, a rendezvény színhelyéhez és a májgombóclevessel és Tafelspitzcel csábító étteremhez egyaránt be kellett mutatnom mindkét okmányt, s csak harmadikként húztam elő széles zsebemből a személyazonosító igazolványt, amely tanúsította, hogy oltottként és teszteltként egyaránt („olvassátok, irigyeljétek!”) Magyarország polgára vagyok. Ekkor jutott eszembe a Majakovszkij-vers, és kicsit bántott, hogy országom koronás címere és ezüstösen beaplikált térképe nyomán az osztrák közegek se elfogódottságot, se közönyt, se csodálkozást, de még csak labanc világnézeti ellenszenvet sem mutattak.

*

87

Nem tudom levenni a szemem ezekről a szerencsétlen flótásokról, akiket valamilyen ügynökség felcsalt az Isztambul–Minszk vagy Dubaj–Minszk járatra, majd Lukasenka hatóságai nekinyomják a belorusz–lengyel, belorusz–észt és belorusz–litván határnak, hogy onnan fenyegezzék új migráns-áradatként az Európai Uniót. Mostanság hibrid háborúnak nevezik ezt a fajta eljárást, ám tekintetbe véve a földrajzi helyzetet, nem sok hiányzik hozzá, hogy a határvillongásból igazi csetepaté legyen. Igencsak valószínűsíthető, hogy csendestársként Putyin is részt vesz a dologban, noha álságosan arra biztatja a Nyugatot, hogy tárgyaljanak Minszkkal. Közben Amerika óva inti Oroszországot, nehogy második Ukrajnát hozzon vagy hozasson létre belorusz szövetségesével. Ez a mostani katasztrófa, akárcsak a 2014-es krími, az akkori osztozkodás kései következménye. A válófelek ugyanis jelképes értelemben aknamezőket, békés demokratikus fejlődésre alkalmatlan, önálló államiságban semmiféle gyakorlattal nem rendelkező félszovjet utódállamokat hagyományoztak egymásra. A volt balti szovjetköztársaságokon kívül az unió valamennyi tagállama vagy Moszkva befolyási övezetéhez tartozik, vagy onnan akar kikerülni.

A helyszín: Belavezsje, egyike a kevés megmaradt európai őserdőknél, Belorussziához tartozó része Brezsnyev kedvelt vadászterülete volt, majd 1991 december elején az orosz Jelcin, az ukrán Kravcsuk és a belorusz Suskevics az itteni rezervátum kastélyában döntötték el – Gorbacsovot, az államfőt megkerülve – a Szovjetunió feloszlását. Ennek az őserdőnek sáros-csa-

takos talaján próbálja megvetni a lábát az három-négyezer menekült, akiknek sorsáról szinte lehetetlen észszerű, reális és még kevésbé emberséges döntést hozni. Ha Lengyelország bebocsátja őket, újabb hullámra s egyben belpolitikai tiltakozásra számíthat, ha átengedni őket Németországba, az ottani bonyolult – Merkel utáni – viszonyokba szól bele, ha pedig visszaküldi őket eredeti tartózkodási helyükre, akkor egyértelműen háborús helyzetnek szolgáltatja ki a menekülteket. Ráadásul itt nem erős, felnőtt férfiakra van, mint amilyenek például Marokkóban testi épségüket veszélyeztetve másznak át a hatméteres NATO-drótkerítésen, hanem egész családokról, aggastyánokról, nőkről és kisgyerekekről. A hadi helyzet miatt nem jutnak el hozzájuk a segélyszervezetek, legfeljebb a helyi lakosság visz neki hébe-hóba kenyeret, tejet, gyógy- és kötszert.

Persze akadnak német emberi jogi intézmények, amelyek szót emelnek az érdekükben, de az az igazság, hogy a 2015-ös tömeges menekülthullám óta a társadalom befogadókészsége érezhetően csökkent. Legfeljebb a political correctness igyekszik barátságosabb hangot megütni az újonnan bevándorlókkal szemben. Régebben „Flüchtling”-nek titulálták őket, az osztrákok inkább „Asylant”-nak – mindkét szónak van német lebecsülő melléklengése, a „ling” és az „ant” végződés talán nem olyan megvető hangsúlyú, mint a „migráncs”, de a türelmesebbek inkább a „Geflüchtete” vagy az „Asylsuchende” kifejezést használják. E humánus lelkeket viszont a bevándorlás heves ellenzői illetik a „Gutmensch” (= jóember) kifejezéssel, amely persze Goethe nyelvén még nem annyira goromba, mint a „migránssimogató”. Annyi bizonyos, hogy a nyelvhasználat kettéválása mögött a magatartás differenciálódik. Az EU meghasonlásának a menekültválság természetesen nem oka – tömeges bevándorlás a földrész fénykorában is volt, ám a hidegháború idején a kommunizmussal szemben meghirdetett alapértékek, a keleti, majd a déli nyitással leértékelődtek. De Gaulle-lal, Adenauerrel, Schumann-nal lehetett Európát csinálni, de Orbánnal, Kaczyńskivel, Babišsal bajosan.

*

Azt hiszem, nem fogom megnézni az Elkxrtuk című filmalkotást. Legalábbis megvárom, amíg egy ügyes pótforgatáson Gyurcsány figuráját Márki-Zay Péterre dolgozzák át. Van is viszonylag olcsó tippem. Orbán kihívóját eredetileg egygyermekes bolsevik apaként ábrázolnák, aki esténként az *Internacionálét* dúdolja magában. Felkeresi őt maga Soros (aki a jelen változatban nem is szerepel!), és rábeszéli, hogy egyrészt vállaljon még hat gyereket, másrészt katolizáljon, képezze át magát jobboldalivá, és ámítsa azzal a majdani ellenzéket, hogy tizenöt év múlva győzni fog a választáson. A kampány utolsó napján viszont jelentse be, hogy valójában baloldali. Ezzel a fogással megosztja az akkori ellenzéket és biztosítja a Fidesz negyedik választási győzelmét. Cserébe a Fidesz örökre kivonul Hódmezővásárhelyről. Vigyázni kell azonban az operatőrnek és a maszkmesternek, hogy MZP még véletlenül se legyen rokonszenves figura. Mintaként javaslom a *Feltámadott a tenger* című filmet (1953) amelyben Jellasicsot Szakáts Miklós alakításában az akkortájt árulóként szidalmazott Görgey Artúrként maszkírozták.

Ugrás előtt

Akinek két hazája van, annak egy sincs, és ez azokra is igaz, akik egy országon belül költöznek ide-oda két otthon között. Mi most úgy vagyunk – kényszerűségből, az iskolák kötelező, de egyre nehezebben indokolható nyitvatartása miatt – számkivetett budapestiek, hogy közben visszavágyunk a boldog karanténidőszak vidéki békességébe, ami bizonyára bután hangzik, de talán csak azoknak, akiknek nem volt lehetőségük valamely csöndes kistelepülésen átvészelni a Covid (eddig) legsúlyosabb hónapjait.

Budapest megváltozott, amíg távol voltunk. Hogy előnyére vagy hátrányára, az még nem világos, egyelőre csak az ismeretlen aromáit ízlelgetjük. Nekem sokszor úgy tűnik, hogy türelmetlenebb lett, de lehet, hogy csak a ránk ragadt vidékiséghez képest. Mindenesetre feltűnő, hogy minden buszra jut valaki, aki nem hajlandó rendesen magára húzni a maszkot, és hogy mind megsértődik, ha figyelmeztetik rá. Mindegyik, kivétel nélkül, mintha már magukban készülnének rá, dulás-fulás közben összevágogatva a visszavágás verbális fegyvereit, hogy kéznél legyenek, ha kell. Átlagosan tehát negyven-ötven fővárosira mindenképpen jut legalább egy, aki semmilyen körülmények között nem hajlandó betartani a szabályokat, ellenben a józan ésszel, a joggal és a többséggel szemben is kész megvédeni az autonómiáját, kerül, amibe kerül. Könnyen lehet persze, hogy a közép-dunántúli végeken is hasonló a helyzet, csak éppen ott hónapok is eltelnek, amíg nemhogy negyven-ötven, de legalább négy-öt emberrel találkozunk; sokkal nehezebb összehasonlítani.

Budapestet varázstalanította kissé a járvány. Nem Karácsony Gergely és a dugók miatt. Az elmúlt tíz évből négyet a Bécsi úton, kettőt a Corvin negyedben, további négyet az Oktogonnál dolgoztam (vagy legalábbis hivatalosan ott volt a munkahelyem); közben kiépült a fonódó villamos, átépült a 4-es, 6-os villamos vonala, a parlamenti látogatóközpont építése miatt egy darabig zárva volt a rakpart, lecserélték a 3-as metró szerelvényeit, majd elkezdték felújítani a metróvonalat – egyszerűen volt részem mindenben, és őszintén, politikai elfogultság nélkül mondom, hogy a Tarlós- és a Karácsony-éra között az egyetlen különbség, hogy az utóbbiban, részben az ismétlődő karanténhullámok, részben a fölfestett új sávok miatt, könnyebb kerékpározni. Akik könnyes szemmel, meghatódva gondolnak vissza a Tarlós-időszakra, azoknak szívesen megmutatom a karvastagságú repedéseket a 4-es, 6-os „húsz évre készült” különleges(en drága) betonágyában, azokkal a pontokkal együtt, ahol hetente vagy havonta reped el a villamossín, és örömmel meghallgatom a magyarázatukat, hogy ha az előző polgármestertől alkatilag távol állt a korrupció, mint mondják, akkor mégis mi a magyarázata, hogy új, energiatakarékos 21. századi metrókocsik helyett a hatvanas években megtervezett, a kocsik közötti átjárást nem biztosító, ezért

fokozottan balesetveszélyes, ma már a fejlett világban sehol nem gyártott technológiájú orosz vonatokat vettünk, ráadásul kifejezetten magas áron. És még csak nem is azt állítom, hogy Karácsony hivatalba lépésével minden jobb lett – csak azt, hogy néhány városi helyszínnek (a Duna-partnak mindenekelőtt) esélye lett jobbá lenni.

Ötvenkét éve kisebb-nagyobb megszakításokkal Budapesten (is) élőként nem vagyok elkényeztetve, a kicsinek is tudok örülni. Annak például, hogy a XII. kerületben – igaz, a törzsekre szögezett fénymásolt papírokkal; de valahogy el kel kezdeni – legalább megpróbálják elmagyarázni, hogy miért vágnak ki tömegével látszólag teljesen egészséges fákat. Némelyik esetében nyilvánvalóan kamu az indoklás, néhol igaznak tűnik, de az mindenképpen előrelépés, hogy már ők is úgy érzik: kommunikációra vannak kötelezve velünk a hivatalukból adódóan, és ha pusztításba kezdenek, akkor előzetes magyarázattal tartoznak.

Érdeklődéssel figyelem a környéken a két fideszes expendable előkampányát is. Fürjes Balázs, a kerületi jelölt például 7+1 olyan ígérettel próbálkozik, amelyek közül legalább 6 ellentétes azzal, amit az Orbán-kormány csinál. A legszebb rögtön az első: „Védjük meg Buda zöldjét!”; őszintén drukkolok, a közelünkben ugyanis lassan minden zöldterületet letarolnak Tiborcz és tettestársai különféle lakóparkprojektek részeként. Többször jeleztem már Fürjesnek, a képviselőjelölti Facebook-oldalára is felírtam, hogy várom a bátor fellépést, és szívesen ellátom őt információkkal, ház- és helyrajzi számokkal, ha esetleg még nem értesült az építkezésekről, de egyelőre nem jelentkezett; talán majd a kampányhajrában. De nagyon tetszik, az is, hogy „21. századi kórházat a budaiaknak!” (A Kút völgyiben vagy a Jánosban járt már vajon? Ki is itt a polgármester emberemlékezet óta? És ki kormányoz immár tizenkettedik éve?) A másik nagyszerű versenyző a szomszédos agglomerációban próbálkozó Menczer Tamás, aki ugyan csak gimnazista volt 2006-ban, mégis elárasztotta az internetet a nagy októberi szocialista ellenforradalommal kapcsolatos emlékeivel, nem elfelejtve minden alkalommal megjegyezni, hogy az ő politikai ébredése bizony oda datálódik (ha így van, akkor eléggé elhúzódhatott a folyamat, hiszen az első politikai ténykedése a Szijjártó-féle külügyi tárca sajtófőnöki posztjának elcsúszása volt 2015-ben, a Fideszbe pedig csak 2020-ban lépett be, ami majdnem olyan parádés ütemérzékre vall, mint Martonyi János 1988-as MSZMP-s antréja).

Amikor néha mégis lejutunk vidékre, meglepve tapasztaljuk azt a csendes beletörődést, amivel az emberek a legújabb eladott tópartrészlet elvesztését vagy a soron következő korrupciós minibotrányt fogadják. Odalenn minden olyan belterjes (mondhatni, háztáji), személyesen ismerjük a megvesztegetőket és a megvesztegetetteket is, orbáni szóhasználattal a mi kutyánk kölykei, azzal a különbséggel, hogy mi maradtunk, ahol voltunk, nekik meg kacsalábon forgó villáik nőttek ki a szemközti hegyen a NER évei alatt. Az itteni – ne szépítsük – tolvajok mind rendes emberek: vasárnap a többségük ott ül a templomban, jóban vannak a plébánossal, lehet tőlük kombájnt kölcsönözni vagy testre szabott önkormányzati döntést rendelni; kinek mire van éppen szüksége. Mindennek ára van, persze, valószínűleg annak a

pénzesőnek is, ami az elmúlt években a templomunkra hullott – majd figyelni fogom tavasszal, hogy a papunk tudja-e, kinek tartozik köszönettel az égi áldásért (régi bútor darab már, hallgatom őt egy ideje, ha a korábbi választások tapasztalataiból lehetséges következtetni, akkor nincs ok az aggodalomra: tudni fogja). Ahhoz képest, hogy a tó, ami a vidéki életünk epicentruma, leginkább egy olyan kádhoz hasonlít, amelyből kihúzták a dugót, tényleg feltűnő a nyugalom. A helyi fertő (szigorúan kis f-fel) általában úgy néz ki, mint egy mocsár a Hortobágy közepén, most viszont leginkább a kiszáradt pusztára hasonlít, víz ugyanis nyár óta nincs benne. Még egy-két hasonló év, és nem lesz a tóban sem, ami egyfelől tragédia, másfelől viszont megdöbentő lesz majd látni azt a töméntelen mennyiségű betont, amit minden más megfontolástól függetlenül, kizárólag az ellopható pénzre koncentrálni beletöltenek. Azt mondják, akik látták, hogy tanulságos az Aral is – nemsokára lesz majd nekünk saját mementónk, alig félórányi autóútra Budapesttől, szeretettel a klímaváltozástól, örök (?) emlékül.

Hogy van-e remény valamiféle ébredésre, azt 2021 késő őszen szinte lehetetlen megmondani. Apró biztató jelek (hamu alatt izzó parazsak) azért akadnak: például az előválasztás mindkét fordulójában hosszasan kellett sorban állnom a helyi szavazósátor előtt egy olyan sokaságban, amelyben – rácáfolva az egyébként tényleg látványos apátiára – szinte tapintható volt az elmúlt években a rendszerrel szemben felgyülemlett feszültség. Az indulatnak immár személyes célpontja is van a település korábban független, egy ideje viszont (talán a bizonyítási vágy miatt) a legvadabb ösfideszeseknél is fideszesebb polgármester személyében, aki újabban olyan ötletekkel borzolja a kedélyeket, hogy például a nyaralók vigyék haza a szemetüket – ennek megkönnyítése végett össze is szedette a kukákat a tópartról; mondjuk, idén nyaralók sem nagyon jöttek, ami a félig kiszáradt, halpusztulásokkal és algásodással sújtott tavat látva tulajdonképpen érthető, szemet viszont így is van elég, csak nem a kukákban.

Mindezzel együtt tényleg nehéz megjósolni, mennyi babér teremhet arrafelé 2022-ben a Fidesznek. A kormánypárt olyan sűrű szövésű hűbéri rendszert épített ki a tó körül (is), amelyben nagyon sok ember – elsősorban a helyi gazdasági elit és annak közvetlen kiszolgálói – számára jelenthet egzisztenciális kockázatot a hatalomváltás, függetlenül attól, hogy egyébként milyen politikai iránnyal szimpatizálnának. Valahogy úgy egyébként, mint 1990-ben. Akkor nem sikerült igazán jól, két szék – vagyis a relatíve vidám barakk-szocializmus és a jól működő nyugati társadalmak – között rövid úton a pad alatt találtuk magunkat, de ebből még nem következik, hogy a mostani kísérlet is kudarcra van ítélve. Tartok tőle, hogy nekem ez lesz az utolsó rendszerváltásom – harminc év múlva, ha még élek, valószínűleg a mostaninál is sokkal kisebb lesz bennem a politika iránti bizalom. Egyszóval most vagy soha: rajtam nem fog múlni, én felkészültem az ugrásra.

A tanácstalan postás

Leemelem a könyvespolcra Thomas Bernhard *Régi mesterek* című regényét, hogy némileg gyógyítsam a kishitúségemet. „Az emberek látják vagy érzik persze, ahogyan az állam egyre alantasabb és aljasabb, de semmit sem tesznek ellene”, olvasom. Százával akadnak ilyesféle fejezetek Bernhard életművében. Ausztria egy nagy pöcegödör! Az állam élén tömeggyilkosok állnak! Aljasság mindenfelé! Az ember már ki sem mer lépni az utcára, írta Bernhard, aki mégis kiérdemelte a legmagasabb osztrák állami díjat. A díj átvételekor pedig ironikusan beszélt a díjról és a díj adományozójáról, az osztrák államról. A szerbiai rózsaszínű ködben Bernhardot olvasva eláll a lélegzetem. Mintha nem egy bolygón élnénk. Ilyesmit Kelet-Közép-Európában lehetetlen leírni, a kisebbségben pedig tabunak számít. Nem is az állapot háborít fel, hanem az a cinikus közéleti apátia, amely szó nélkül elfogadja. Persze, ennek is van magyarázata. Elképzelem, hogy milyen jelzőkkel illetnék azt a magyar író, aki ilyesmit merészelve leírni.

92

Van ebben némi tapasztalatom, hiszen találkoztam az érthetetlen vádakkal, holott nem is merészkedtem bernhardi mondatok leírására. Ellenkezőleg, a *Himnusz* csodáját ábrázoltam. A *Temetetlen múltunk* című regényemben az 1914-ben született és a királyi Jugoszláviában nevelkedett apámról írtam, aki egyszerű kétkezi munkás volt: fuvaros. Elemi iskolát végzett, félig-meddig magyarul. A királyi Jugoszláviában a magyar történelmet nem oktatták, az is sikernek számított, hogy megtanulhatott magyarul írni és olvasni.

Rádiója nem volt, magyar újságok nem jártak a falumba. Az első trianoni nemzedék teljesen el volt zárva Magyarországtól. A trianoni sokkot igazából apám nemzedéke élte át, nem a pesti úri fiúk. Az ő hősiességükről írtam. Hősök voltak, mert nemcsak politikai változást éltek túl, hanem egy elementáris lelki törést is. 1941-ben születtem, ennek köszönve apámat nem vitték el katonának, lovát azonban rekvirálta a Horthy-honvédség, a Horthy-hívók mindmáig adóssai maradtak a lovak árával. Erre az adósságra is gondolhatnak azok a honatyák, akik milliárdokat áldoznak a Vajdaságban, hogy a magyar kisebbségi polgárok birkózás közben sajátítsák el a nemzeti összetartozás eszméjét. Hogy valahogy fenntartsa a családját, egy szerb nagygazda tanyáján etette a disznókat, takarította a disznóólakat. Ha valaki netán párhuzamot keresne, a kisebbségi kétkezi munkások, a napszámosok, a fuvarosok között, akkor nem nehéz felismerni, hogy Illyés Gyula pusztán élő népére emlékeztetnek. Azt sem kétlem, hogy nagyobb súly nehezedett rájuk. Apámnak szerencséje volt. Nem titok ugyanis, hogy a „nemzetben gondolkodó” magyar hatóságok is korrumpálhatók voltak, a szerb nagygazda lefizette a magyar hatóságokat, ennek köszönve nem vitték el az orosz frontra. Sem őt, sem a tanyáján rejtőzködő munkását. Bevonultak

a partizánok, apámnak újra szerencséje volt, nem lett a retorziók áldozata, mivel nem sorozták be honvédeknek, hogy Oroszthonban védje a hazát, hanem a nagygazda tanyáján rejtezkedve etette a disznókat és rendben tartotta a disznóólakat. A felszabadulást és a szocializmus első napjait megúszta pár hetes kényszermunkával egy másik szerb nagygazda kukoricaföldjén.

Aztán 1948-ban következett a „láncos kutya” korszaka, apám újra el volt zárva Magyarországtól. Időnként kitekintett az északra néző tisztaszoba ablakából és azt mondta: „Arra van Magyarország.” Így érte meg az ’56-os forradalmat. A forradalom idején felfedezte a Szabad Európa Rádiót, ez volt ez első szorosabb kapcsolata az anyaországgal. Amikor a Szabad Európa Rádióban a forradalmat ünnepeelve felcsendült a magyar *Himnusz*, apám a szomszéd utca szőlősgazdájánál ünnepi alkalmakra vásárolt lőrével megtöltötte a poharát, és felállt a pohárral a kezében. Nem ismerte a *Himnusz* szövegét, csak a szája mozgott. Én ezt a jelenetet szinte kultikusnak tartom, ám a *Magyar Nemzet* pesti kritikusa erélyesen rám rontott, és megleckéztetett: ilyesmit magyar író nem ír le. Én pedig azt állítom, hogy Kölcsey is büszke lenne az apámra. Ki tudja, hogy ezekben az évtizedekben hányadszor Illyés Gyula naplóbejegyzésére gondoltam: „A nincstelen tömeget tekintem első-sorban magyarnak – írta Illyés –, vagyis olyanak, aki mindenekelőtt támogatásra, fényre, döntésre, nemzeti dicsőségre jogosult itt; nemcsak azért tekintem annak, mert történelmünk különös alakulása eredményeül épp ez a réteg a legmagyarabb nyelvileg, s ha kell fajilag is, hanem azért, mert ez a legmegbízhatóbban magyar: nincs mása, mint a magyarsága.”

Illyés 1938-ban kiadott naplójegyzet-kötete, a *Magyarok* egyébként a kukából került hozzám. Történt ugyanis, hogy a kilencvenes évek elején ő is a kukába került. Akkoriban is tömegesen települtek át Magyarországra a vajdasági magyarok, s mivel az antikváriumok többé nem vásároltak magyar könyveket, ezért, hogy áttelepüléskor kisebb legyen a teher, sok könyv a kukában végezte. A romák szedték ki, szépen rendbe hozták és az utcán árulták. Vásárló nemigen akadt, azt abból is kiderítettem, hogy az a roma, akitől megvettem a könyvet, hálából még egy Marx-kötetet is adott ajándékba. Illyés és Marx a kukában! – a történelem szürreális grimasza.

Az ősszel megrendezett magyarországi előválasztások begyűrűztek a vajdasági magyar közéletbe is. Az anyaországi támogatást élvező vajdasági magyar médiából ugyan keveset tudhatnak a vajdasági magyarok, azt a keveset pedig Pásztor István, a Vajdasági Magyar Szövetség elnöke a Szabadkai Magyar Rádió egyik reggeli műsorában tömören kutyakomédiának nevezte. Sokkal nagyobb sajtóvisszhangja volt annak, hogy Orbán Viktor miniszterelnök az előválasztások utolsó napján részt vett a Szeged–Szabadka vasútvonal alapkövének letételén. Az alapkövetétel egyébként ünnepélyesen zajlott. Utána Zvonko Bogdan borpincéjében emelkedett hangulatban megünnepelték a nagy eseményt. Aleksandar Vučić az Instagramon közzétette a Pásztor Istvánnal készült fotót a következő képaláírással: *Szerb és magyar, barát és testvér, játsszák és éneklik a Đurđevdant. Énekelték teli torokból: „Hej, itt a hajnal, itt a hajnal / hálát adok Istennek / itt a hajnal, itt a hajnal / Hej, Đurđevdan van / és én nem vagyok azzal akit szeretek!”* A fogadás

után Orbán Viktor arra kérte vendéglátóit, hogy menjenek el burekezni, úgyhogy végül a politikusok és az üzletemberek társaságában az előválasztások utolsó napján a magyar miniszterelnök a szabadkai *Lipa* pékségben kötött ki.

Az ünnepség árnyékában azonban az interneten olvasható volt a rejtőzködő előválasztási hír: Németh László bánáti püspök fogadta Márki-Zay Pétert. A hírt ő tette közzé a honlapján azzal a szöveggel, hogy annak idején fogadta az ellenzéki Orbán Viktort is. Ugyancsak az interneten volt olvasható, hogy a *Magyar Mozgalom* közleményben támogatja Márki-Zay Péter előválasztási győzelmét. A közlemény visszhangot vált ki a *magyarországi* független médiában, annál is inkább, mert – tudtommal – ez az első Márki-Zayt támogató kisebbségi párt. Furcsa vajdasági paradoxon! A határon túli kisebbségi pártok közül a VMSZ leghűségesebben ragaszkodik a Fideszhez, Pásztor István, a VMSZ elnöke egyszerűen kutyakomédiának nevezte az előválasztást, ugyanakkor itt jelentkezett az első ellenzékhez csatlakozó magyar párt is. A két hír kiegészíti egymást. Nem zárom ki, hogy rövidesen csatlakozik a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) is.

Nyilván nem Márki-Zay fogja megvívni a vajdmagyar ellenzék harcát, azonban esetleges parlamenti választási győzelme hatással lesz a vajdasági magyarokra is. Valami történt, aminek a végét, mármint a győztest, nehéz előre látni, csak sejtem, hogy az ellenzéki habitus változni fog, de a Fidesz politikájának módosulása sincs kizárva. Vagy pedig tovább feszül a húr – amíg el nem pattan. Azt is sejtem, hogy a vajdmagyar pártok tudomásul veszik, hogy az új nemzedékek gyanakvással tekintenek a hagyományos pártokra, a „kitenyésztett pártpolitikusokra”, természetesnek tartják a világnézeti sokszínűséget, és ápolják a civilekkel való szövetséget. A letisztulás a vajdasági magyar ellenzéknek sem ártana. Ki kell törni a narciszoid buborékból, amelybe részint bekényszerítették. Új értékrendet és alternatívát kell létrehozni az élet különböző területén – a gazdaságtól a kultúráig. Mit gondolnak a kisebbségen belül is növekvő egyenlőtlenségről? Mit tennének az elvándorlás leállítására érdekében? Mi a véleményük a kisebbségi új oligarchia-osztályról? Hogyan állítanák meg a fiatal szakemberek távozását? Miként lehetne megszólaltatni az elnémult vajdmagyar értelmiséget? Ki támogassa a magyar nincsteleneket? Azokat, akikről valaha Illyés Gyula beszélt, és ami ebben a „diadalittas újkapitalizmusban” legalább olyan gyorsasággal terjed, mint a Covid.

A vajdasági magyarokat egyébként tavaszra valószínű választási cunami várja. Szerbiában elnök- és parlamenti választás lesz, a kettős állampolgárok pedig a magyar köztársasági elnököt választják meg, és részt vesznek a parlamenti választáson is. A levélválasztás egyébként sok fejtörést okoz, ugyanis az elmúlt négy évben számtalan fiatal magyar szakember – hála a kettős állampolgárságnak! – kivándorolt a szülőföldről. A kivándoroltak mind kettős állampolgárok, akik nem annyira nemzeti hévből vették fel a magyar állampolgárságot, hiszen a magyar útlevélnek köszönve könnyebben vándoroltak ki és könnyebben jutottak munkához. Főleg fiatal szakemberekről és a Szerbiában is hiányzó munkaerőről van szó. Az Észak-

Bácskában rengeteg eladó ház azt jelenti, hogy ezek a kivándorlók végleg az EU-ban szándékoznak letelepedni. Az a kérdés, hogy mi lesz a Budapestről érkező szavazócédulákkal, hiszen az új lakók legtöbbször nem beszéli a magyar nyelvet. A postát sem vehetik át. Vagy ha netán átveszik, s az egyik szép tavaszi napon megjelenik a VMSZ-aktivista, akkor az új lakó nem győződik majd csodálkozni, és boszniai hangsúllyal kérdezi: Mi az a Fidesz? Ki az az Orbán Viktor? Dodik és Vučić barátja? Akkor rendben van. A rossz nyelvek szerint a gazdátlan levelekkel vissza lehet élni, tehát a postások kezében van a választások vajdasági sikerének kulcsa. Nem vagyok rosszmájú, ezért csupán a *Temetetlen múltunk* utolsó bácskai magyar postása jut eszembe. Elképzelem amint megáll a hosszú kihalt utcában, megáll az egyik-másik ház tetőzete, a cserepeket lesodorta a szél, az eresz csatornája csupa rozsdá, imitt-amott kilyukadt, a víz becsordogál a szobákba, a kerítés bedőlt, nincs ki gondozza.” Hazacipeli a levélsomagot, és gondterhelten írogatja a választási irodának a válaszleveleket, amelyekben megköszöni a nagy gondoskodást, hálát ad a sok milliárdba kerülő focistadion és birkózóakadémia építéséért, megköszöni az anyaországi guruló forintokról gondoskodó *Prosperitati Alapítványnak*, mert neki hála számos nagyvállalkozó még a helyén van. Azoknak kézbesítette a szavazócédulákat, s jó érzéssel vette tudomásul, hogy milyen kitörő örömmel vették át, de sajnos a sok levél a nyakán maradt. Azt szeretné kérdezni az uraktól, hogy mit tegyen. Jó lenne végre tudni, hogy mi legyen ezekkel az európai magyarokkal, mert a válasz négy évvel ezelőtt is elmaradt, s ma sem tudja, mit legyen a kézbesítetlen levelekkel.

95

Parászka Boróka

Árnyékboks

Minden teljesen összezavarodni látszik 2021 végére – bátorság kell egy ilyen mondatot leírni. A „minden”, a „teljesen” szavak óvatosságra inténeek. De rég túl vagyunk minden óvatosság esélyén. Európa-szerte oltás- és megszorításellenes tüntetések zajlanak. Együtt masíroznak a szélsőjobb a baloldaliakkal, sőt a radikális baloldaliakkal, egymást támogatva vonulnak fel az egyéni jogokat kétségbeesetten óvó liberálisok a közösségi felelősségvállalást követelő zöldekkel. Velük szemben kik is állnak? Szintén egyéni jogokat, közösségi felelősségvállalást védő-követelő oltás- és megszorításpártiak. Mitől függ, ki hova sorakozik fel? Ki mennyire köteleződik el, válik radikálissá? Nem tudom, van-e erre rendszerszintű, ellenőrizhető, igazolható válasz.

Egyre inkább meggyőződésemmé kezd válni, hogy az egyéni figyelem, a személyes párbeszéd, a kisközösségi munka visz valamennyire előre. Ha van az „előre” szónak még bármiféle jelentése. Mondjuk inkább úgy: közelebb. Fogalmunk sincs, mi van a fejekben. Mi maradt a közös tudásból, amit mondjuk a rendszerváltás előtti és utáni évtizedek, a demokrácia tanulásának és elvesztésének korszakai hagytak hátra. És arról sincs fogalmunk, hogy milyen új tudások fészkelik be magukat az emberi elmékbe az új információs és kommunikációs sztrádákon. Nem ismerjük önmagunkat, egymást – és ez ijesztő, tragikus és ugyanakkor ígéretes helyzeteket szül.

Minden konszenzus felmondatot. Az ön- és közismeret hiánya mellett ezt kell még feljegyezni naplónkba. És tanulni, mit is jelent, hogy nincs konszenzusközösség. Több vitába is belementem az elmúlt időszakban arról, hogy mi a rasszizmus, mi az idegenellenesség, és hogyan érdemes, hogyan lehetséges és etikus kezelni. Mindeddig azt hittem, hogy ezzel kapcsolatban az orbáni Magyarországon mély elkötelezettség van, pontos ismeretek. Azok, akik a rasszista és xenofób propaganda évtizedét megélték, tele vannak az ellenállás vágyával és tudásával. Hát nincs így. A rasszizmust ma Magyarországon éppúgy nem érti az ellenzék, mint ahogy nem értik a kormánypárti szavazók sem. El kell mondani a legtriviálisabb vitákban is, hogy az etnikai, vallási hovatartozás érzékeny, illetve különleges adat, nem érv senkinek sem az ízlése, meggyőződése, szándékai mellett vagy ellen. Hogy nem lehet rasszjegyekre hivatkozva általánosítani, azokkal magyarázni emberi viszonyokat, történéseket. Annyira alapvető elvek ezek, hogy a rendszerváltás legsötétebb éveiben, a csurkizmus felemelkedésének, az új magyar antiszemitizmus reneszánszának éveiben sem merült fel: ne értenék az emberek. Mára már biztos, hogy nem értik. S ha értenék is, nem akarják ezeket az elveket. Miért? Mi történt?

Próbálok rekonstruálni. Eltűnt a magyar közmédia, és vele a kiegyensúlyozott, etikus tájékoztatás, társadalmi vita esélye. Jött helyette a propagandamédia a maga rasszista tartalmaival, a szisztematikusan terjesztett előítéleteivel. Sokáig attól tartott mindenki, hogy a szegény, műveletlen, izolált magyar vidék esik majd ennek áldozatul. De nem így történt. Áldozatul esett mindenki. Hozzászórtak az emberek Budapesten éppúgy, mint Csíkvacsácsiban. A képzettek és a magasan képzettek egyaránt.

November heteiben éles vita alakul ki egy Wahorn-interjú miatt: a népszerű képzőművész, zenész már 2008-ban, a cigány áldozatokat követelő sorozatgyilkosságok alatt arról nyilatkozott, hogy fegyvert vásárolt, önbíráskodásra készül (nem a sorozatgyilkosokkal szemben). A korabeli nyilatkozat különösebb vita nélkül elsikkadt, idén ősszel hasonló módon új életre kelt. Wahorn gyakorlatilag megismételte: kész az önbíráskodásra, ha veszélyt érez. És hozzátett még nagyon sok általánosító, sértő, a cigány közösség egészét, a cigány kultúrát érintő megjegyzést. Hasonló nyilatkozatért a romániai Diszkriminációellenes Tanács nagy valószínűséggel eljárást indít. Magyarországon nem indult ilyen eljárás, nem is tiltakoztak ellene tömegek. Sőt: vita arról kezdődött, korlátozható-e a szólásszabadság kisebbség- és emberi jogi érvekkel? Mintha a magyarországi szólásszabadságot csak a

túlzásba vitt kisebbségvédelem és emberi jogi védelem veszélyeztetné, nem az oligarchamédia önkénye, nem a kormánypropaganda. Aki nem a szólás-szabadsággal érvelt, az a szélsőjobb iránti empátiára apellált. A szélsőjobb – mondták sokan – itt van, kezdenünk kell vele valamit. Meg kell érteni, meg kell győzni! – záporoztak az empátikus érvek. Megint csak helyzetismeret nélkül. A szélsőjobb évtizedek óta a magyar közélet része, a kormány maga is szélsőjobboldali. A médiában mindig is jelen volt, a rendszerváltás óta egészen biztosan. Nem most kell elkezdni a párbeszédet vele. Sőt: nem kell elkezdni a párbeszédet, mert az irracionális gyűlöletkeltés racionálisan nem kezelhető. A szélsőjossal való fraternizálás nem meggyőzés, nem terápia, nem társadalmi közeledés és integráció. Hanem a megvesztegetésnek egy formája. Ha barátkozunk a szélsőjossal – derül ki a magyarországi beszélgetésekből – akkor talán van esély a megúszásra, túlélésre, talán ki lehet vele egyezni. Az ellenzéki szélsőjobb talán nem a kormányon lévő szélsőjobb szekereit húzza majd, sőt rá lehet venni a kormányváltásra.

Milyen lesz, milyen lehet az az új kormánya Magyarországnak, amely a szélsőjobb Orbán-rezsimet szélsőjobbról váltja? Ez az aggasztó kérdés ma, Erdély felől nézve.

Persze az sem egyértelmű, és értett, hogy a mai magyar rezsim szélsőjobboldali lenne. Magyarországon, a mai magyar politikai kultúrát tekintve, ezt magyarázni kellene. Ha lenne kinek. Alig van. A Wahorn-botrány mellett az ellenzék közös miniszterelnök-jelöltje okoz megütközést. Jobbára csak annak, aki kívülről tekint az országra. Márki-Zay Péter október folyamán biztosította választóit, hogy a szögesdrótos határzár marad, sőt „migráns-számlálót” indított el, hogy jelezze: az úgynevezett letelepedési kötvényekkel házaló kormány mennyi „migránst” hoz be az országba. Az akció általános sikert aratott. Azok között, akik a szögesdrótos határzárért már az Orbán-kormánynak is hálások voltak azért, mert marad minden a régiben. Azok között, akik eddig elutasították a menekültellenes politikát, ezek a nyilatkozatok az ellenzéki jelölt rafinériáját, választási esélyeit igazolták. Lám, át tudja venni az Orbán-rezsim retorikáját, és ellene tudja fordítani. Mi kell még?

Ahhoz, hogy rezsimváltás, rendszerváltás legyen, ahhoz újra kellene gondolni, mire valók az uniós határok, sőt az unión belüli határok (mondjuk Románia és Magyarország között). Át kellene gondolni, milyen károkat okozott a menekültellenes politika Magyarországnak az elmúlt hat évben (amióta a 2015-ös válság elkezdődött). Rá kellene látni, mennyit változott a magyar társadalom a xenofóbia kormányzati politikába emelése óta: mennyit ártott a magyarországi kisebbségeknek, a Magyarország határain kívüli magyaroknak és úgy egészében véve a teljes magyar társadalomnak. Politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt. Legfőképpen pedig: el kellene indítani a változást, a politikai és társadalmi terápiát, hogy az Orbán-rezsim szélsőséges politikai gyakorlatát és nyelvét ki tudja heverni ez a mindenféle szempontból sérült társadalom. Azt hiszem, nincs is akarat erre a terápiára, nem is ismerte fel a magyar ellenzék jelentős része (tisztelt a nagyon kevés kivételnek), hogy szükség lenne ilyenre. A letelepedési

kötvényekről szóló vita is csak ezeknek a kérdéseknek az átgondolása után kezdhető el anélkül, hogy gyűlöletkeltéssé válna.

Mivel a sejtelen szintjén sem fogalmazódik meg erre az igény, hát módszerek, elképzelések, programok sincsenek. Az ellenzéki miniszterelnök-jelölt taktikázik, és támogatói annak örülnek, hogy jó taktikusnak mutatkozik. Elfeledve azt, hogy a jelenlegi rezsim vezetője is jó taktikusként került hatalomba, jó taktikusként tartotta meg a hatalmat, és jó taktikusként alakította Magyarországot a saját képére. Hogy semmi más nem határozza meg a viszonyokat és történéseket, mint az üres, elvek, elképzelések, programok, erkölcsök nélküli etika. És ez sodort nagyon sokakat szélsőjobbra. Eddig a kormányoldalon, és ma már az ellenzékben is.

Bele lehet-e és bele kell-e szólni ebbe kívülről? – mérlegelem nap mint nap Marosvásárhelyen (gyakran meg is kapom ezt feddésként, ha kifogásaimat, észrevételeimet megírom magyarországi barátaimnak). De hát mennyire vagyok kívül? Szavazati joggal és állampolgársággal nem rendelkező magyarként mindenképp ki vagyok záródva, szándékosan kizártam magam, ha akarnék, sem tudnék részt venni a politikai döntéshozásban. (Nem bánom, elvi döntés volt a részemről, és ha az a kérdés, hogy a taktikázást vissza lehet-e hozni az elvi alapú politika világába, akkor ez egy jó kiindulópont.) Ha viszont azt nézem, hogy a magyarországi xenofóbia, rasszizmus hogy szivárog be, telepszik rá az erdélyi magyar közéletre, s hogy ennek itt, a román nemzetállamban milyen következményei vannak, hát semmiképp sem vagyok kívül. Nyakig ülök benne, vagy még azon túl is. Az elmúlt években az erdélyi magyar közélet elvesztette a maga fogalmait, a maga kisebbségi stratégiáit, elképzeléseit. Ez, a Magyarországon unos-untig ismételt nemzetállami perspektíva maradt – politikai öngyilkosság erre hagyatkozni, és láthatólag az RMDSZ önfeledten veti magát bele ebbe az önfelszámolásba.

Számonkérni, elutasítani nincs mód – mert gyakorlatilag nincs az RMDSZ-en kívül politikai entitás. Mindent megvásárolt, felélt a magyar kormány-párt az elmúlt években. Szintén októberben jelent meg Bokros Lajos vita-irata az *Élet és Irodalomban* arról, milyen kártékony az RMDSZ viszonya a magyar kormányhoz. Hosszan értekezik arról, mit kérne ki magának, ha erdélyi magyar lenne, az RMDSZ-szel szemben. A helyzet azonban ugyanaz, mint Magyarországon, mivel az erdélyi magyar politikai élet idomult az előbbihez. Nincs másik szervezet, nincs kivel szövetkezni a szövetséggel szemben. Aki nem ért egyet, aki nem lép egyszerre a Fidesz-RMDSZ-szel, az egyedül marad. Kívülállóként és magára maradtokként politikai háttér, cselekvési tér nélkül. Teljes szétesés van, Erdélyben is, Magyarországon is.

Abban lehet reménykedni, és ez a járványidők nagy tanulsága, hogy új szövetségek kötődnek, új típusú politikai cselekvés bukkan fel. Ebből egyelőre a teljes zavar és a valóságvesztés nyilvánul meg – hasonlóan a járványügyi vitákhoz. De ha van némi életösztön, akkor tisztulni fog a kép mindenféle téren. Nem történhet másként, vagy a teljes összeomlás jön, vagy a tisztulás. Ez a novemberi ködben éles kontúrokkal látszik.

Angela Merkel: kudarc vagy siker?

(Olvasónapló)

2021. október 26-án ült össze a szeptemberben újválasztott német parlament, és éppen ezen a napon jelent meg Kati Marton *The Chancellor* (A kancellár) című könyve. Ez az írás erre a könyvre reagál, s ennek az információira épül. Az új képviselőházban a képviselők sorában hiányzott Angela Merkel, aki 1990-ben került be a Bundestagba, s aki a megelőző tizenhat évben kancellár volt. 2021. október 26-án a karzaton talált helyet magának. Marton könyvének provokatív újdonsága, hogy Merkel 2015-ös menekültpolitikáját nemcsak erkölcsileg helyesli, de végző soron sikeresnek is gondolja.

Mivel magam is voltam menekült, életem végéig hálás leszek azért, hogy Ausztrália és az Egyesült Államok befogadott, s még meg is becsült. Ezért talán érthető, hogy számomra a merkeli „*Wir Schaffen Das*”¹ megszólalás szimpatikus volt, s csak elszörnyedve tudtam gondolni az országhatáron épülő falakra és szögesdrót kerítésekre.

A *The New York Times* 2021. október 26-i számában olvastam először Kati Marton könyvéről. A kritikából kiderült, Marton hozzám hasonlóan azt gondolja, hogy az egymillió menekült befogadása hatalmas erkölcsi tett, s egyben jó gazdasági befektetés is volt. Én erről a kérdésről mind ez ideig nem mertem írni. Magyarországon a menekültellenes érzelmek

általánosak és hevesek, s én ennek a kérdésnek igazán nem vagyok szakértője.

Kati Marton Merkel-szimpatijának érzelmi gyökerei az enyémhez hasonlóak. 1949-ben Budapesten született. Édesapja, Márton Endre jeles újságíró volt (1955-ben egy időre börtönbe is zárták hamis vádakkal). 1956-ról küldött riportjaiért magas kitüntetésben részesült. Ezek után nem várta ki a Kádár-rendszer büntetését, és a családjával együtt az USA-ba menekült. A Márton család egyébként is az üldözöttek és a be nem fogadás áldozatai voltak. Kati nagyszülei Auschwitzban pusztultak el.

Kati Marton sikeres újságíró lett, és Berlinben az ABC amerikai tévécsatorna helyi irodájának vezetőjeként dolgozott. Berlinben találkozott harmadik férjével, Richard Holbrookekal. Holbrooke jeles amerikai diplomata volt, Bill Clinton idején még a külügyminiszteri pozícióra is esélyes volt. Ha miniszter végül nem is lett, de egy ideig az USA ENSZ-nagykövete volt, s volt az USA nagykövete Berlinben is.

Kati Marton tehát okkal tekinthető Merkel-szakértőnek. Saját és családi kapcsolatai révén igen tájékozott a német politikában, ha tehát azt írja, hogy öt év távlatából a Merkel-féle „*Wir Schaffen Das*”-t sikernek kell tekinteni, akkor nagyon oda kell figyelniük, s gondosan elemezni kell érveit és bizonyítékait, amelyekkel azokat alá kívánja támasztani.

¹ Megoldjuk – A szerk.

Kati Marton úgy látja, hogy Merkel rendkívüli politikai teljesítménye azért is különleges, mert három szempontból is „kivülálló” a CDU rendszerében. Először is nemcsak „keletnémet”, de hívő és gyakorló evangélikus is, míg a CDU/CSU inkább római katolikus (minden vezető politikuskat katolikus volt). Másodsorban Merkel természetű, 1986-ban a lipcei egyetemen szerzett PhD-t fizikából, ilyen szintű tudományos előképzettséggel egyetlen jelentős német politikus nem rendelkezett idáig, akiknek volt felsőfokú végzettségük, főként jogászok, közgazdászok, politológusok voltak. Harmadsorban Merkel nő, méghozzá az első nő Németország történetében, akiből kancellár lett. Merkel kancellársága alatt érezhetően javultak a nők esélyei, hogy a parlamentbe jussanak, miniszterek, államtitkárok legyenek, és ez jelentős részben Merkel óvatosan „feminista” politikájának volt a következménye. Így lett Ursula von der Leyenből először hadügyminiszter, majd az Európai Bizottság elnöke.

Merkel Helmut Kohllal holtversenyben a II. világháború utáni német kancellárok között a leghosszabb ideig volt ebben a pozícióban – megelőzve a legendás Konrad Adenauert is. Míg Kohl eléggé csúfosan (korrupciós botrányban) megbukott, addig Merkel a mai napig a legnépszerűbb német politikus, s bár 2018-ban meghozott döntése, hogy 67 évesen visszavonul a politikából, megváltoztathatatlanak tűnik, a 2021. szeptemberi választás előtt a közvélemény-kutatások szerint többen látták volna szívesebben a kancellári pozícióban, mint a pozícióért versengő bármelyik politikustársát.

Visszavonulása pótolhatatlannak tűnő űrt teremt a német politikában.

2010 óta Merkel meg meghatározó szerepet játszott az Európai Unió politikájában is. Merkel és Mario Draghi mentették meg az eurót, ezért aztán nagy árat fizettettek Görögországgal (illetve Olaszországgal és Spanyolországgal). Számomra annak idején riasztó volt Merkel görög politikája, de utólag be kell látnom, hogy az euró megszilárdítása az Európai Unió fennmaradásához szükséges volt, s végül a görög gazdaság is működőképesé vált. 2010–12 között a „kőszívű” Angelát ismertük meg, nem azt, akit Németországban a jóságos Muttiként (anyukaként) szoktak emlegetni.

Hajlamos voltam azt gondolni, hogy Merkel hosszú politikai pályájának csúcát 2015-ben érte el, amikor kimondta azt a három szót, ami az Európát elárasztó menekülthullámra vonatkozott. Azóta lázas viták zajlanak körülötte: „*Wir Schaffen Das*” (meg tudjuk oldani). Rímelt Barack Obama jelszavára: „*Yes, we can*” (Igen, képesek vagyunk rá”).

Kati Marton könyve beszámol arról, hogy Merkel 2015. július 15-én találkozott Rostockban egy 14 éves palesztin kislánnyal, Reemmel, akit négy év alatt Németországban gyógyítottak ki súlyos betegségéből, s akkor éppen attól tartott, hogy visszaküldik Palesztinába. Tökéletesen megtanult németül, s azt mondta, már németnek érzi magát, minden barátja német, és szeretne német egyetemre járni. Merkel valahogy így válaszolt: nehéz a politikus élete, sajnos mindenkit, aki nem az életét féltve menekült hozzánk, vissza kell küldenünk oda, ahonnan jött. Nem fogadhatunk be mindenkit. A kis-

lány erre elsírta magát, s ez megrázta a kancellárt.

Bő egy hónappal később, 2015. augusztus legvégén meglátogatott egy menekülttáborot Heidenauban, és elszörnyedt az ott látottaktól. Ezt követte szeptember 4-e, amikor Budapestről a menekültek százezrei gyalog megindultak Bécs felé. Ekkor volt az a pillanat, amikor Merkel úgy érvelt, hogy „mi, európaiak, nem mondhatunk nemet a menekülteknek”. Annyi mindent megoldottunk már, ezt is meg fogjuk oldani. Isten hozott benneteket Németországban. Az európai társadalmak befogadó társadalmak. Így Merkel egy csapásra Európa keménykezű vezetőjéből annak erkölcsi prófétája lett. 2015. augusztus 31-én mondta ki először a „*Wir Schaffen Das*”-t.

Merkel visszavonulása a politikából nemcsak a német politikában hozott létre vákuumot, az sem világos, ki tudja átvenni azt a vezető szerepet, amit Európában játszott. Erre a szerepre az első számú esélyes Emmanuel Macron, aki nagy terveket fogalmazott meg az EU számára, amikor elnök lett, de mintha tervei megvalósításához nem rendelkezne annyi bölcsességgel, kompromisszumkészséggel és türelemmel, mint ami Merkelt jellemezte. 2021 őszén, amikor az EU legnagyobb kihívása a lengyel parlament döntése volt (Magyarország is támogatta, Merkel ellenezte), mely szerint az EU jogrendjét felülbírálja a nemzeti jogrend, az a Macron, aki választásokra készül, nem tudott, nem mert az EU-jog elsődlegessége mellett kiállni. Hogyan lehetne ez a Macron az EU mélyítése mellett elkötelezett Merkel utódja? A másik esélyes Olaf Scholz, a német szociáldemokrata párt kan-

cellárjelöltje, s ha kancellárrá választják (2021 decemberében lenne esedékes), valószínűleg ő is megkísérli Németország vezető helyét az EU-ban megszilárdítani, és ki fog állni az EU mélyítése mellett. Harmadik lehetséges EU-vezetőként Mario Draghit szokták emlegetni, aki 2010–12-ben ezt a szerepet talán már eljátszotta. Nem világos, képes lenne-e azt a morális vezetői szerepet betölteni, ami Merkelt nagy politikussá tette. Ráadásul Draghi az olasz államelnök-választás fő esélyese, s államelnökként nehezen vállalhatna összeurópai vezetőszerepet. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy Merkel pótolhatatlan Németországban, Európában és a liberális világban általában is.

Amikor Merkel 2015-ben értesült az Orbán-kormány által a Keleti pályaudvaron megrekesztett, anarchikus körülmények között szenvedő menekültekről, akik kétségbeesésükben gyalog indultak Ausztria felé, ismét elmondta híressé lett üzenetét, „*Wir Schaffen Das*”, Németország befogadja őket. A magyar kormány a gyalogútra kelt menekülteket végül buszokkal az osztrák határra szállította, onnan már vonattal utaztak tovább Münchenbe. Merkel egy csapásra a Fidesz-kormány első számú ellenségévé vált.

A németek Münchenben nagy lelkesedéssel fogadták a menekülteket, büszkék voltak arra, hogy igen, mi, németek, ilyenek vagyunk, Merkel népszerűsége csúcsra futott, de a lelkesedés nem tartott sokáig. A jobboldali sajtó s különösképpen a szélsőjobboldali, mondhatnánk, protonáci párt, az AfD (Alternatíva Németországért) – akárcsak a Fidesz-kormány – hatalmas támadást indított

Merkel ellen, Orbánék azzal érveltek, hogy ez tönkreteszi a német és a keresztény kultúrát, s kibírhatatlan anyagi terhet tesz az ország vállára. A kevesek, akik kiálltak Merkel mellett, úgy vélték, a kulturális sokszínűség jót tesz a társadalomnak, s a demográfiai értelemben öregedő német gazdaságnak éppenséggel nagy szüksége van a sok menekülő fiatalra. Öt év elmúltával a vita nem csenededett. Arról folyik a diskurzus, hogy vajon sikerült-e a mintegy egymillió menekültet befogadni, vagy sem.

Merkel konzervatív politikusként rendkívül sokat tett a társadalom befogadóbbá tételéért, nemcsak a menekültek befogadása ügyében, hanem a liberális demokrácia általános erősítésében is. Fontos döntése volt, hogy adminisztrációjában külügyminiszter lett a magát nyíltan homoszexuálisnak valló Guido Westerwelle, de még ennél is drámaibb momentum, hogy a konzervatív kancellár támogatta az azonos neműek házassághoz való jogát.

Mindez azért nagyon szemléletes, mert úgy tűnik, a Merkel-féle modern konzervativizmus összeegyeztethető a liberális demokrácia szemléletével. Nem véletlen, hogy nem csak Merkel, de az európai konzervativizmus számos más képviselője is elhatárolta magát Orbán Viktor illiberalizmusától vagy liberalizmusellenességétől. Orbán illiberalizmusa inkább Ordo-konzervativizmusnak nevezhető. Az Ordo-konzervatívok az állam közös érdekét az egyén érdekei elé helyezik (az orbáni változatban ezt az etnikai értelemben vett nemzetállami elsődlegességet kell biztosítani az egyénnel szemben). Az olyan liberális konzervatívok, mint

Merkel, bár különösen nagyra értékelik a hagyományokat (ennyiben konzervatívok), de nem az egyéni szabadságjogok megnyirbálásának az árán (ennyiben liberálisok).

A mai magyar viszonyokra aktualizálva: Márki-Zay konzervativizmusa sok vonatkozásban inkább liberális konzervativizmus, mint Ordo-konzervativizmus (lásd az azonos neműek házasságával vagy az abortusszal kapcsolatos álláspontját). Más és vitatandó kérdés, hogy mit jelent a „jobboldalisága”, az egykulcsos adórendszer melletti kiállása, illetve annak lebegtetése, hogy a határon kívüli magyarok saját képviselőt választhatnak a magyar parlamentbe.

De térjünk vissza Merkel „keletnémetiségére” és vallásosságára. Merkel Angela Kasner néven 1954-ben, Hamburgban született. Néhány héttel születése után azonban családjá már útban volt a Német Demokratikus Köztársaság felé. Angela édesapja, Horst Kasner evangélikus lelkész volt. Hamburgban és több hamburgi kollégájával együtt amiatt aggódott, hogy a kommunista Kelet-Németországból Nyugatra menekülő lelkészek nagy száma miatt a német hívők lelkész nélkül maradnak. Horst elhatározta, hogy mindezt „misszióként” értelmezi, oda megy, ahol az igehirdetésére a legnagyobb szükség van. A brandenburgi Templin nevű kisvárosban lett lelkész és egy kis teológiai iskola vezetője. Angela Kasner itt nőtt fel, itt járt általános iskolába és gimnáziumba, s itt ment hozzá 1977-ben első férjéhez, Ulrich Merkelhez, akitől öt éven belül elváltak. Második férje, a kancellársága alatt láthatatlan „első férj, first husband”, Joa-

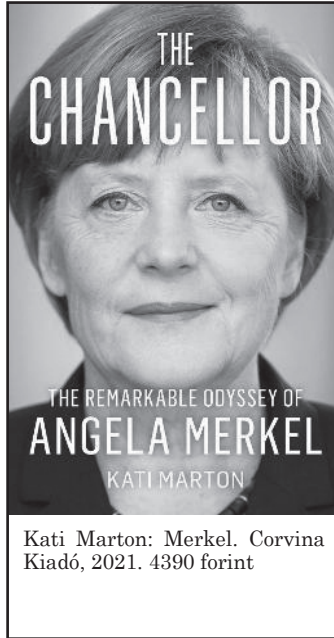
chim Sauer lett, aki ritkán mutatkozott kancellár feleségével nyilvános eseményeken, a házaspár gondosan elzárta magánéletét a politikától. Többéves együttélés után 1998-ban kötöttek a mai napig tartó házasságot. Jellemző magánéletük elsődlegességére, hogy amikor 2005-ben Merkel letette a kancellári esküjét, Joachim nem volt ott, mert éppen egy fontos kísérleten kellett dolgoznia. Angela Merkel számára a mai napig Templin az „otthon” (Heimat).

Horst Kasnerről Kati Martonnak nem sikerült sokat megtudnia. Mint írja, az apa élete „kutathatatlan” (2011-ig élt). Annyi bizonyos, hogy tagja volt a Hitlerjugendnek (mint oly sok más kortársa), besorozták katonának, de már 19 évesen nyugati hadifogságba került. Szabadulása után ment Heidelbergbe, majd Hamburgba, teológiát tanult. Keletnémet lelkészként logikailag pontos, analitikus teológiát hirdetett, és igyekezett kijönni a kommunista hatóságokkal. Mint teológus hallgatóinak mondta, „nem dolgozunk a szocializmust bírálni, a reális cél a békés egymás mellett élés”. A keletnémet evangélikus egyházban egyre nőtt a kommunizmussal szembeszegülők száma, az ő szemükben Horst „vörös Kasner”-nek számított. Merkel apja politikai nézeteiről soha nem nyilatkozott, de vallásossága és analitikus gondolkodásra való hajlama nagy hatással

volt rá. Vallásról gyakran beszélt, de minden alkalommal úgy, mint a liberális konzervatívok általában. Igen, vallásos vagyok, de a vallás számomra a moralitásom alapja, személyes ügyem, a vallást és az államot, a vallást és politikát el kell különítenünk egymástól.

Templini éveik alatt Angela Kasner kettős életet élt, mint annyi más vallásos ember a kommunizmus idején. Otthon Bibliát olvasott, a vasárnapi istentiszteleten vegytiszta lutheránus teológiát, annak analitikus változatát hallhatta, az iskolában pedig a marxizmus–leninizmus szovjet változatát szajkózták. Angela Kasner ez elől az orosz nyelv világába és a természettudományokba menekült. Oroszból országos versenyt nyert (ezért jutalomból rövid időre elvitték Moszkvába), matematikából és fizikából pedig a legjobb érettségizők közé tartozott Templinben. Ideáljának már ekkor Marie Curie-t tekintette (Horst Kasner édesapja is Lengyelországban született, a lengyel Curie már ezért is szimpatikus lehetett számára). Elhatározta, hogy fizikus lesz.

Az érettségi után 1973-ban felvették a lipcsei egyetem fizika szakára (a hetven elsőéves hallgató között hét lány volt), fényes pályát futott be. Már a mesterfokra írt kvantumfizikai dolgozata is megjelent egy rangos angol nyelvű folyóiratban, 1986-ban azután elnyerte a PhD-fo-

Kati Marton: Merkel. Corvina Kiadó, 2021. 4390 forint

kozatot, és Berlinbe költözött, majd 1990-ben elhagyta a természettudományos pályát, és bekapcsolódott a CDU politikájába.

Kati Marton interjút készített az egyik professzorával arról, mit gondol erről a pályaváltoztatásról. A professzor azt válaszolta: Angela nagy tehetség volt fizikában, de sok tehetséges fizikus van Németországban. A hozzá hasonló tehetségekből viszont nagy a hiány a politikában. Merkelnek a CDU-n belüli sikerei a professzort igazolták. Nem volt könnyű megjósolni, hogy az NDK-ból érkező, evangélikus felekezethez tartozó fizikus és nő mennyire lehet sikeres a párt bázisát tekintve nyugatnémet professzionális férfi politikusok világában. Arról nem is beszélve, hogy 1990-re már elvált asszony volt, s házasságon kívül – tehát bűnben – együtt élt az egyébként szintén fizikus-kémikus későbbi második férjével. A lelkes lány – ahogy szívesen becézik – ismét szinte lehetetlennek tűnő feladatra vállalkozott, amikor átnyergelt a politikára.

Merkel az egyetem után a német tudományos akadémia fizikai kutatóintézetében dolgozott, kísérleteket kellett végeznie. De ő elméleti fizikus volt, s ezt a rutinmunkát nagyon unta, készen állt valami másra. 1989-ben megalakult egy DA elnevezésű (Demokrata Áttörés) párt. Ez a pártalakulat 1990 októberében beolvadt a CDU-ba. Merkel elment egy ülésre, felfigyeltek rá. 1990-ban Helmut Kohl megkereste a DA vezetőjét, Lothar de Maizière-t, s azt mondta neki, szüksége lenne egy általa jelentéktelennek vélt minisztérium élére egy keletnémet nőre, kit tudna javasolni. De Maizière Merkelt java-

solta, akit Kohl nyomban ki is nevezett ifjúsági és nőügyi miniszternek. Angela Bonnba költözött. Hamar felhívta magára a figyelmet. Csodá-lói közé tartozott Henry Kissinger is. Kohl is megkedvelte, „kislánynomnak” nevezte, s 1994-ben előléptette környezetvédelmi miniszternek. 1995-ben rendezett egy nemzetközi klímakonferenciát Berlinben, ami hatalmas siker volt (ez vezetett az úgynevezett kiotói egyezményhez.).

1998 fontos esztendő volt Merkel életében. A CDU elvesztette a választást, és a Schröder vezette szociáldemokrata párt vette át a vezetést. Kohl veresége után kiderült, hogy különféle korrupciós ügyei voltak, „kislánya” viszont nem állt ki mellette, sőt, írt egy újságcikket, amiben a Kohl-féle korrupciót a CDU számára elfogadhatatlannak minősítette. Az „elárult” Kohlnek mennie kellett a CDU elnökségéből, s be tudta még juttatni a maga helyére Wolfgang Schäublét, de Merkel lett a CDU főtitkára, aki már 1990-től Mecklenburg–Elő-Pomeránia képviselője volt, s ebben a pozíciójában megmaradt a politikából való visszavonulásáig (2015-ig nyolc alkalommal választották újra). De Merkelnek nagyobb ambíciói voltak, s mint Kati Marton jelezte, a későbbi Mutti könnyörtelenül eljár azokkal szemben, akik karrierének útjában álltak. Schäuble volt a következő célpont, akinek része volt a Kohl-féle korrupcióban, s ebbe ő is belebukott – természetesen Merkel hathatós közreműködésével. 2000-ben már a CDU elnökévé választották.

Az SPD csúcsvezetője, Gerhard Schröder elkövette azt a hibát, hogy 2005-ben korai választást írt ki, azt a CDU nyerte, s Merkel lett Német-

ország kancellárja. 2010-től a német kancellár szerepe a nemzetközi politikában egyre erőteljesebb lett, 2010 után már Európa első számú vezetőjének számított, s Trump megválasztása után sokan már a liberális világ vezérének látták benne. Óriási kihívásokkal nézett szembe. Ilyen volt az euró megmentése s annak megakadályozása, hogy Görögország s esetleg más déli államok kiszakadjanak az Európai Unióból. Közreműködött a közel-keleti válság és a háborúk továbbterjedésének megakadályozásában, s külön érdeme az ukrajnai válság idején Vlagyimir Putyin féken tartása. Politikai sikerei között említi Trump elnök „kezelését” s a már említett választát a menekültügy kihívásaira. Érdeme annak meggátolása is, hogy a kelet-közép-európai, lengyel és magyar illiberalizmus felrobbantsa az európai uniót.

Kati Marton könyvében nagyrészt azoknak a technikáknak a leírására vállalkozik, melyekkel Merkel dolgozott. Itt terjedelmi okok miatt ezek teljes körű leírására nem vállalkozhatok, mindössze néhány példát említek.

Merkel „tudós” politikus. A tudós látja a „nagy problémát” is, de azt lebontja olyan apró részletekre, amelyekre megfelelő kompromisszumok meghozatalával, fáradhatatlan munkával „megoldást” lehet találni. Nincs tökéletes megoldás, de a rendelkezésre álló körülmények között („adatokkal”) a lehető legelfogadhatóbb kompromisszumban kell megegyezni.

Az Európai Unió egyben tartása és türelmes bővítése az egyik ilyen „nagy cél”, ezt alkalmazta az euróválság idején, s ezzel élt a kelet-

közép-európai illiberalizmus esetében is. Az euróválság kitörésekor a németeket meg kellett győznie, hogy ne akadályozzák meg az Európai Központi Bankot uniós kötvények kibocsátásában (amivel úgy-ahogy enyhíteni lehetett a megszorító intézkedéseket, melyeket a görögöktől el kellett várni). Utána konzervatív német kancellárként végeérhetetlen tárgyalásokat folytatott egy akkor radikális baloldalinak számító görög miniszterelnökkel, s kialakult a kompromisszumos megoldás, az Európai Unió egyben maradt, s Görögország sok szenvedés után valamegyest stabilizálódott. Ugyanezt tette a magyarokkal és a lengyelekkel is. Kevés szóval, de világosan tisztázta, semmit nem fogad el Orbán és Kaczyński illiberalizmusából, konzervatívként kiáll a liberális demokrácia mellett. 2019-ban a Harvard Egyetem évvizsgáján tartott beszédében egyszerre üzent az USA-nak/Trumpnak és Kelet-Közép-Európa illiberálisainak, amikor a diákoknak – hatalmas tapstól kísérve – azt monda: „Ragaszkodjatok az értékeitekhez, legyetek nyugodtak, ne építsetek falakat, s a hazugságokat ne nevezzétek igazságnak.” Elképzelhetetlen lett volna Merkel rendszere esetében, hogy akár a magyarokat, akár a lengyeleket kizárják az EU-ból, vagy olyan helyzetbe szorítsák őket, hogy megfontolják a huxitot vagy a poexitet. Merkel mindig tárgyalni akart, olyan apróbb kérdésekre korlátozta diplomáciai vitáit, amelyekben megmaradt az esély arra, hogy a magyarok, illetve lengyelek is tegyenek engedményeket. (A brexit e stratégia látványos kudarca.) A magyar ellenzék ezt gyakran Merkel szemére veti. S bár

tény, hogy Merkel a menekültek és a sajtószabadság ügyében sokszor és nyomatékosan elhatárolta magát a kelet-európai illiberalizmustól, az is nyilvánvaló, hogy kézzelfoghatóan nem sokat tett ellene. Más kérdés, hogy mennyit tehetett volna.

A háború elkerülése a másik „nagy kérdés”. Obama és sokan a NATO-ban késznek mutatkoztak nehézfegyvereket küldeni Ukrajnába. Merkel inkább tárgyalni akart Putyinnal, akivel 38 alkalommal beszélt telefonon a minszki béketárgyalások ügyében. Utána egy egész éjszakán át tárgyalta, míg végül Putyin aláírta a fegyvernugvást. Ettől persze a Krím még orosz megszállás alatt maradt, s visszafogottan ugyan, de folyik a háború Kelet-Ukrajnában. Szíria hasonló eset. Obama – akivel egyébként Merkelnek különösen jóbaráti volt a viszonya – elkövette azt a hibát, hogy „meghúzott egy vörös vonalat” Szíria számára. Ha ezt Aszad átlépi, akkor az USA erre katonai választ ad – mondta Obama nyilvánosan is. Persze Aszad átlépte a vörös vonalat (kémiai fegyvereket használt, aminek még gyerekáldozatai is voltak). Merkel viszont tárgyalni kezdett Putyinnal, s elérte, hogy az USA nem indított új háborút Szíria esetében.

Merkel tudósként és keresztényként tudott alázatos is lenni. Ez különösen hasznosnak bizonyult Trump esetében, aki azt hitte, ellenfelét ki tudja zökkenteni egyensúlyából a rá jellemző személyeskedő agresszivitással. 2017-ben első alkalommal találkozott személyesen Trumpgal a Fehér Házban. Trump a rá jellemző arcátlansággal jelentette ki: „Angela, tartozol nekem egybillió dollárral.” Merkel csendesen csak

ennyit válaszolt: „Elnök úr, a NATO nem tagdíjakat fizető tagok klubja.” Trump gyorsan témát változtatott.

A legdrámaibb kihívás pályafutása alatt a 2015–16-os menekültválság volt. A kezdeti lelkesedés után a szélsőjobboldali sajtó, a neofasiszta AfD (és a Fidesz-kormány!) támadása főleg a 2015-ös kölni szilveszteri botrány után a közvélemény ellene fordult, s Muttiból sokak számára gyűlölt figura lett. Még Kissinger is bírálta azért, hogy először nem az Európai Unióhoz fordult. Mások azért bírálták, hogy nem szabott határidőt arra, meddig nyitott a német határ. (Merkel erre azt válaszolta: ha ezt tenné, akkor indulna meg igazán a roham, hogy a menekültek a határidő előtt Németországba érjenek s ebben valószínűleg igaza is volt. Legalábbis Kati Marton szerint.) Még a *The New York Times*-ban is megjelent egy olyan olvasói cikk, amely szerint „Merkelnek mennie kell”. Kati Marton szerint ez Merkel „lutheri pillanata volt”. Luther Márton, amikor téziseit Heidelbergben 1518-ban kifüggesztette, azt mondta: „Itt állok, másként nem tehetek.” Volt-e alternatívája a holokausztért felelős Németország kancellárjának, amikor kinyilvánította: mi pedig minden menekültet megvédünk, s ha más nem, mi befogadjuk őket. Keresztényi üzenet a magát keresztények védelmezőjeként valló Orbán Viktornak.

Merkel maga is megrettent a ki-robbanó gyűlölethullámtól, s már 2015 decemberében egy kicsit meghátrált. Elítélte a multikulturalizmust, s azzal érvelt, hogy a német nyelvhez és kultúrához minden bevándorlónak alkalmazkodnia kell, vagyis az integráció helyett az asz-

szimuláció mellett tört lándzsát. Miközben Kati Marton beszámolt erről, mintha nem akart volna állást foglalni.

Vagy talán az iszlámmal van baj? Ugyan már, miért lenne? Több mint egymilliárd muzulmán él ma a világon, hamarosan többen lesznek, mint a keresztények. Vannak közöttük – elenyésző arányban – bigott fundamentalisták, de többségük erényes ember, akik könnyen integrálódnak más társadalmakba. Különösen a keresztény társadalmakba, hiszen az iszlám, akárcsak a judaizmus vagy a kereszténység, Ábrahám vallása. Nem véletlen, hogy annyi hasonlóság van a Biblia és a Korán között.

Könyvének lényegét összefoglalva, Kati Marton nem kevesebbet állít, mint hogy Merkel menekült-politikája „transzformatív” volt. A holokausztért elsősorban felelős Németország ezzel a politikával a világ morális központjává, példaképévé vált, és végeredményben az is bebizonyosodott, hogy az egymillió menekült befogadása nem okozott megoldhatatlan terhet a 82 milliós Németország számára.

Kati Marton kiváló újságíró, könyve élvezetes olvasmány, amely elsősorban interjúkra épül. Miután elolvastam a könyvet, megpróbáltam statisztikai adatok segítségével ellenőrizni talán érzelmektől elfogultnak is vélhető konklúzióját. Úgy találtam, hogy a rideg számok is inkább alátámasztják, semmint cáfolják az újságíró véleményét. Naponta 15-20 ezer menekült kérelmének elbírálása hatalmas feladat volt, de mintegy 60 százalékuk megkapta a menekültstátuszt. Ezek többnyire fiatalok, s jó részük (különösen az

irániak és a szíriaiak) iskolázottak voltak. A menekültként elismertek 20 százalékának volt egyetemi végzettsége, további 20 százaléka legalább középiskolát végzett. Ez olyan népesség, amelyre éppenséggel szüksége van Németországnak vagy Európa bármelyik államának.

Nagyobb problémát okozott a menekültnek visszaküldése hazájukba. Németországban meglepően kevés közel-keletiek által elkövetett terrorista akció volt. A legvéresebb akcióra 2016 karácsonya előtt Berlinben került sor, amit egy hatóságok elől bujkáló, kitelepítésre váró közel-keleti férfi követett el, akitől megtagadták a menekültstátuszt. Egy másik, egy müncheni bevásárlóközpontban elkövetett terrorakció elkövetője is közel-keleti származású volt, de távolról sem iszlamista, hanem inkább szélsőjobboldali militáns. A *The Guardian* beszámolója szerint 2019-ben olyan alacsony volt a bűncselekmények száma, mint utoljára 18 évvel korábban. Szó sincs tehát arról, hogy az egymillió menekült befogadása valamiféle bűnözési hullámot indított volna el. A 2015–16-os menekültek összességében viszonylag jól integrálódtak a német társadalomba. A munkaképes korúaknak mintegy 50 százalékának már van állása, és adót fizet. A menekültek gyerekeinek túlnyomó többsége iskolába jár, jól beszél németül (más kérdés, hogy hányan tartják meg a családi nyelvet, vagy egyszerűen asszimilálódnak a német társadalomba).

A sok kihívás ellenére Merkel a német politika egyik legnépszerűbb politikusa volt. És újabban ismét az. 2005-ben a Merkel teljesítményét jónak ítézők aránya 72 százalék volt,

ez 2014 júniusára a szinte hihetetlen 86 százalékra nőtt. A merkei bevándorláspolitikai kezdeti lelkes támogatása után népszerűsége 2016–18 között mélypontra zuhant, de soha nem volt 40 százalék alatt. 2019-ben Merkel bevándorláspolitikáját a megkérdezettek 26 százaléka helyeselte, 33 százalék ellenezte. De 2020-ra a helyeslők rekordmagasságba érkeztek: ekkor már a megkérdezettek 82 százaléka Merkelt támogatta. Ebben persze szerepet játszott a koronavírus viszonylag sikeres kezelése, amiről Kati Marton részletesen beszámol. Számomra ebben az írásban a kulcskérdés az volt, mennyiben volt siker vagy kudarc a 2015-ös „*Wir Schaffen Das*”. Marton könyve azt mondja, amit hallani szerettem volna: ez inkább siker volt, mint kudarc.

Ha Angela Merkel teljes munkásságát értékelni akarjuk, következtetésünk a tipikusan tudományos „a pohár félig tele van, vagy félig üres” válasz. Merkelnek nem voltak világot megrengető sikerei. Igen, megmentette az Európai Uniót, de a magyar és a lengyel kormány támadásai mellett az EU nem tudott közelebb kerülni egy „mélyebb” unióhoz. Nem lett nyílt háború Ukrajnában, de az oroszok ma is megszállva tartják a Krím félszigetet, s folytatják a háborút Kelet-Ukrajnában (még ha kisebb intenzitással is, mint a minszki megállapodás előtt).

Ugyanez áll a bevándorláspolitikára is. Igen, ez sikeresebb volt, mint korai kritikussai gondolták. Igen, sokan integrálódtak a német gazdaságba és társadalomba, de sokaknak még szükségük van az állami támogatásokra.

A balliberális magyar ellenzék méltatlankodása nem alaptalan. Merkel magyar és lengyel politikája egészében inkább kudarc, mint siker. Siker annyiban, amennyiben mindkét ország megmaradt az EU tagjának. De mennyivel tehetett volna többet Merkel és az EU? Látni kell, hogy a legfontosabb cél az EU egyben tartása volt, s ezt sikerült biztosítani kancellárságának utolsó napjáig. Orbán és Kaczyński a világ jövőjét illetően másodlagos figurák, a magyarok és a lengyelek nem a német kancellártól, hanem saját választópolgáraiktól kell hogy várják a liberális demokrácia helyreállítását. Sok érv szól amellett, hogy Merkel a Kelet-Európát közvetlenül érintő ügyekben megtette, amit tehetett. Persze a végső szót csak a magyar és lengyel választópolgárok mondhatják ki. Merkel hiányozni fog az európai és világpolitikában, helyét csak a felvilágosult választópolgárok tudják pótolni. Ha iskolai értékelés módján akarom zárni ezt a kis írást, akkor ez a véleményem: Merkel világpolitikai teljesítménye 4-es. Kelet-Európa-teljesítménye 3-as vagy inkább hármas alá.

A zsidó sikertörténet eleje és vége

A zsidóknak a rossz sorsuktól ment jobban – mintha ennek a tételnek a magyarázatára épült volna a mainstream zsidó történetírás. Így valahogy: azért űztek a zsidók jobban fizető, magasabb presztízsű, vonzóbb mesterségeket, azért voltak az átlagos zsidók az átlagos nem zsidóknál jobb módúak, mert ezekre a pályákra szorították őket a tilalmak, az üldöztetések, a korlátozások. A ki-rekesztés rekesztette be őket a jobb módba. A kiszorítás szorította be őket a jobb pályákon való „térfoglalásba”, hogy azután a nem zsidókat kiszorító térfoglalóként mutassák be őket, és így tegyék ki őket annak a tömegindulatnak, amely megalapozta a zsidók gigantikus, iparszerű le-mészárlását.

Ebből adódott az a késztetés, hogy az antiszemita történelemértelmezéssel szemben védekező alapállásból magyarázzák a zsidó felülreprezentáltságot az irigyelt pályákon és társadalmi státuszokban: „Nem mi tehetünk róla, ezt hagyták nekünk.”

A zsidóság történelmi útjának ezzel a defenzív magyarázatával szakított radikálisan két outsider, egy tekintélyes izraeli és olasz közgazdász, akik ökonómus szemmel olvasták át a történészek által termelt szakirodalmat, és egészen más eredményre jutottak. Arra, hogy az üldöztetések, a korlátozások nem okai, hanem mindig is következményei voltak annak, hogy a zsidóknak jobban ment. (Maristella Botticini – Zvi Eckstein: *Kiválasztott kevesek – Hogyan for-*

málta az oktatás a zsidó történelmet? 70–1492, Napvilág Kiadó, 2021, ford. Felcsuti Péter, 376 o.)

A hatalmas erőfölényben lévő római hadakkal szembeülve a különböző vallási csoportokhoz tartozó zsidók egyetértettek abban, hogy ezt az elsöprő áradatot az Örökkévaló küldte rájuk bűneik miatt. Abban viszont nem értettek egyet, hogy ebből mi következik. Az, hogy nem szabad harcba bocsátkozniuk, mert az Örökkévaló akarata, hogy alá-vettessenek, vagy az, hogy az utolsó leheletükig kell küzdeniük a legreménytelenebbnek látszó helyzetben is, mert az Örökkévaló ezt a feladatot mérte rájuk, és úgysis ő dönti el a harc kimenetelét.

Az utolsó leheletükig harcolók, mindenekelőtt a zelóták, a szikáriusok belepusztultak a harcokba. A nem harcolók, a szadduceusok és a farizeusok nagyrészt megmaradtak. A judaizmus két pillére közül a szadduceusok a szentélyhez kötődtek inkább, a farizeusok a Tórához, illetve a Könyvekhez. A szadduceusok képviselték az elitet, akiknek az ellenőrzése alatt állott a jeruzsálemi szentély, ahová a jámbor zsidónak el kellett zárándokolnia. Ők adták a rítusokat, az áldozatokat bemutató főpapság túlnyomó részét. Ők képviselték a zsidó vallásnak azt az oldalát, melynek lényege a kiválasztottak által végzett rítusok és áldozatok varázserejébe vetett hit volt. A köznapi zsidóknak csak az volt a dolguk, hogy az áldozatnak valóval

szolgáljanak, a papokat eltartsák, tegyék, amit a papok szerint tenniük kell, és legfeljebb távolról figyeljék a kiválasztottak által végrehajtott rítusokat.

A farizeusok a szadduceusokkal ellentétben az Íráshoz kötődtek, ami számukra nem csupán a Tórát jelentette, hanem azt a sokféle Könyvet, zsolnárt is, amelyet zsidó szerzők, tudósok, próféták alkottak, s amelyekből a héber Biblia, a keresztények Ószövetsége felépült.

A szadduceusok szellemi értelemben passzív hívó tömeggel számoltak, a farizeusok éppen ellenkezőleg. Az ő felfogásuk szerint a Tóra és a többi Könyv ismerete és az azokról folyó diskurzus köti össze a zsidókat, a héber szövegek olvasása teszi zsidóvá a zsidót.

Am az első században ez még csak fikció volt, lévén a zsidók túlnyomó többsége írástudatlan földműves, és nagyon kevesen engedhették meg maguknak, hogy fiaikat iskolába küldjék. A farizeus Jósua ben Gamla főpap az első század hetedik évtizedében bocsátotta ki azt a vallási rendeletet, amely arra kötelezte a zsidó apákat, hogy hat-hét éves fiaikat iskolába küldjék, hogy minden zsidó olvashassa, tanulmányozhassa a Tórát, a próféták könyveit, a zsolnárokat stb.

Ez a rendelet a maga korában teljesen irreális és végrehajthatatlan volt. Az idők azonban változtak. Az első hatalmas változás a (második) szentély lerombolása volt 70-ben. A szentéllyel együtt elveszett a szadduceusok hatalmi pozíciója is. A judaizmus eltávolodott a rítusközpontú, áldozásközpontú, varázslás jellegű felekezetektől. Az új helyzetben, a rómaikkal vívott háborúk

után a farizeusok kora jött el, és az Írás, a Könyv lett a judaizmus összetartó ereje.

Évszázadokig tartott, amíg ben Gamla vallási rendelete érvényesült a gyakorlatban. Erre a talmudi korban, a 3–6. században került sor. Azután, hogy a zsidók életében felmerülő mindenféle – vallási, társadalmi, gazdasági, etikai, családi – kérdéseket tárgyaló, szabályozó iratanyagot Júda háNászi egységes szövegbe szerkesztette, s így megszületett a Mishna, amelyből a további századokban keletkezett írásokkal, kommentárokkal, a gemarákkal együtt kifejlődött a Talmud jeruzsálemi és babiloni változata.

A talmudi korban vált élessé a fiúk iskoláztatásának követelménye. Ekkortól rekesztették ki a közösségből azokat, akik ennek nem tettek eleget. Ők egyedül maradtak, nem számíthattak a közösségre, tanulatlan fiaikhoz nem adták lányaikat a jámbor zsidók. Az ő gyermekeik zsidóként nem alapíthattak családot.

Gazdasági szempontból a fiúk iskoláztatása teljesen irracionális követelmény volt, hiszen a zsidók túlnyomó többsége ekkor is földművelő, mégpedig elsősorban önellátásra berendezkedő földművelő volt, és az ő munkájukat, megélhetésüket az olvasni tudás, az általuk már nem beszélt héber nyelv ismerete egyáltalán nem segítette, viszont a fiúk taníttatása sokba került. Fizetni kellett a könyvet, a tanítót, az iskola fenntartását, pótolni az iskolás gyerek munkaerejét. Ez igen nagy teher volt, és annál nagyobb, minél több fiúval áldotta meg a családot az Örökkévaló.

A fiúk taníttatása teljesen értelmetlen, haszontalan befektetés volt

közgazdasági és egyáltalán e világi szempontból.

Kérdés, hogy akkor a zsidó családok miért vállalták. A válasz az, hogy többségükben nem vállalták. Az e világi szempontból irracionális választás csak egy nagyon elkötelezett kisebbség választása volt.

A zsidók száma a negyedére csökkent a szentély lerombolása utáni hat évszázadban. Ezt a hatalmas mértékű csökkenést nem magyarázzák a járványok, a háborúk, az öldöklések. Nagyobb arányú kitelepítések sem voltak. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a zsidók többsége átállt a keresztény csoportokhoz, amelyek nagyobbrészt amúgy is a zsidóságból váltak ki, hozzájuk hasonlóan egyetlen Istenben hittek, de nem támasztottak a hívekkel szemben olyan terhes követelményeket, mint a zsidók.

A hetedik században azután megjelent az iszlám, és történelmileg igen rövid idő alatt hatalmas iszlám birodalom alakult ki az Ibériai-félszigettől Indiáig, amelyben egy nyelv, az arab, egy uralkodó vallás, az iszlám, egységes törvények és intézmények, a hatalmas területen való szabad mozgás biztosították a rendkívül gyors fejlődést, városiasodást, piacgazdaságot. Óriási kereslet támadt a szakképzettséget igénylő kézműves mesterségekre, kereskedőkre, üzletemberekre.

A tanulásba való addig irracionális befektetésből hatalmas komparatív előny lett. Ugyanis a Tóra olvasásának megtanulása megnyitotta az utat az írás, más, élő (gyakran héber betűkkel írt) nyelveken való olvasás és írás, valamint a számolás felé. A zsidó tudósok, bírók, rabbik számos központban folyamatosan termel-

ték az útmutatásokat, értelmezték, kommentálták a vallási előírásokat, ütköztették a véleményeket, nézeteiket. Már a Mishna is tartalmazott bizonyos kérdésekben különböző álláspontokat, amelyek közül nem jelölték ki az egyetlen helyeset. A zsinagógákban bíróságok döntöttek vitás ügyekben. Mindenholnan érkeztek a zsidóktól különböző tudásközpontokba kérdések mindarról, amivel a zsidók új környezetben, új helyzetben találkoztak, és ezekre megszülettek a válaszok, a responzumok. És a válaszadóknak érdekük volt olyan (megfizetett) válaszokat adni, amelyek elősegítették a vallási előírások és az e világi érdekek egyeztetését. Ily módon a zsidók igen rugalmasan tudtak alkalmazkodni különböző környezethez és változó korokhoz, viszonyokhoz. A zsidó vállalkozók, kereskedők, mesteremberek élénk levelezést folytattak egymással, tájékoztak arról, hol milyen lehetőségek vagy veszélyek vannak, hol milyen árura, szakképzettségre van kereslet és így tovább. Olyan információs előnyt, kapcsolati, hálózati tőkét, tőkeallokációs lehetőséget biztosítottak egymásnak, amellyel rajtuk kívül kevesen rendelkeztek. Legnagyobb mértékben a legnagyobb profitot biztosító távolsági kereskedelemben lehetett ezeket az előnyöket érvényesíteni.

A szerződések megírásában, kikényszerítésében a generációk óta gyakorlott írástudók előnye meghatározó volt.

Az iszlám kalifátusok keretében tehát, amelyekben a zsidók nagy többsége élt, megvalósult a nagy életformaváltás. A földhöz ragadt földművesekből városlakó, utazó, a

szakképzettséget igénylő pályákon elhelyezkedő, a birodalom területén és azon túl a kedvezőbb lehetőségeket megkeresve, megtalálva szétvándorló népeiség lett. Nem egy negatívum, a földbirtoklás tilalma térítette el őket a földműveléstől, hanem az, hogy a komparatív előnyeiket érvényesíthették sokkal jobb megélhetést biztosító pályákon. A zsidók számára a legtöbb helyen és a legtöbb korban nem tiltották termőföld birtoklását, de a saját földjeiket sem maguk művelték, mert más tevékenységekkel többre mentek. Kézművességgel, kereskedelemmel, távolsági kereskedelemmel, pénzkölcsönzéssel, orvoslással foglalkoztak.

Nem azért vált olyan meghatározóvá a szerepük a pénzkölcsönzésben az önellátástól eltávolodó, városiasodó Európában a késő középkor századaiban, mert a keresztényeknek tiltották a kamatszédést. Ezt elvileg mindhárom monoteista vallás tiltotta, és valamennyiben megtalálták a kiskapukat. Működtek bőven jelentős keresztény pénzkölcsönző intézmények, bankok is.

Közkeletű tézis, hogy a zsidók azért fektettek be inkább a humán tőkébe, mint a fizikaiba, mert az üldözött kisebbségek általában így tesznek, mivel a menekülés során a fizikai tőkét nem tudják magukkal vinni, a fejükben lévő meg igen. Csakhogy a zsidók meglehetősen biz-

tonságban éltek Mezopotámiában és Perzsiában abban az időszakban, amikor a földművelésről áttértek a szakképzettséget igénylő, városi foglalkozásokra. Amikor pedig az iskoláztatás a zsidók körében elterjedt, nem voltak kitéve nagyobb mértékben üldöztetéseknek, mint a többi földművelő, és pláne nem voltak nagyobb veszélyben, mint a zsidó földművelőknek az a többsége, amely iskoláztatás helyett inkább kitért.

A 13. században a mongol betörés elpusztította az Abbaszida és Ajjubida iszlám kalifátusok fejlett városi életet, kultúráját, kereskedelmét. Ezeken a területeken, Perzsiában, Mezopotámiában, az Arab-félszigeten, Szíriában, Libanonban, Észak-Afrika keleti részén a betörés előtt nagyjából egymillió zsidó élt vagy valamivel több, és leg-

feljebb harmadannyi háromszáz évvel később, amikor az oszmán birodalom kiterjedt ezekre a területekre. Ráadásul a csökkenés nagyrészt a 13. század vége és a 14. század közepe között történt meg. Sokkal gyorsabb ütemben fogyott a zsidó népeiség ekkor, mint a talmudi korban.

Az éhínség és a járványok ugyanolyan mértékben sújtották a nem zsidókat, mint a zsidókat. A mongolok a többségben lévő szunnita muszlimokat mészárolták le tömegesen és tervszerűen, a vallási kisebbségeket, a siítákat, a keresztényeket,

Maristella Botticini – Zvi Eckstein: Kiválasztott kevesek – Hogyan formálta az oktatás a zsidó történelmet? 70–1492, Napvilág Kiadó, 2021, ford. Felcsuti Péter

a zsidókat nem. Ebből következően a zsidók számának sokkal kevésbé kellett volna csökkennie, mint a nem zsidókénak, mégis sokkal nagyobb mértékben csökkent. Az elvándorlás a mongolok által uralt területeken túlra, Európába szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött.

A zsidók létszámának gyors és drasztikus csökkenését a szerzők szerint csak a tömeges kitéréssel lehet magyarázni – ezúttal az iszlámra. A mongol hódítás visszavetette a térséget a muszlim kalifátusok előtti korokba. Az önellátó földművelés és a nomád pásztorkodás vált uralkodóvá. „A hanyatló gazdasági környezetben a zsidó lét városi mintázata, amely zsinagógákra és iskolákra épül, nem volt képes fennmaradni.” A zsidók többsége kénytelen volt visszatérni a földműveléshez, vagy áttérni alacsonyabb jövedelemmel járó és szaktudást, írást, olvasást, számolást nem igénylő foglalatosságokhoz. A fiúk iskoláztatásának parancsolata ismét olyan súlyos teherre vált, amelynek nem volt hozama. Ráadásul az iszlámra áttért mongol vezetők különadót is kivetettek a vallási kisebbségekre. Ezért tehát a gazdaságilag racionális, sokszor a létfenntartáshoz szükséges lépés az iszlámra való áttérés volt.

A szerzők részletgazdagon és eléggé redundánsan fejtik ki azt a tézisüket, amelyet itt röviden ismertettünk. Egy-két tárgyi tévedést felfedezhet a zsidó történelemben nem szakképzett olvasó is a könyvben. Például a kereszténység nem Konstantin alatt, hanem csak a 4. század végén lett államvallás a római birodalomban, 800 körül pedig még nem éltek magyarok az akkor még nem is létező Magyarországon.

De ezek a könyv fő témáján kívül eső apróságok nem adnak okot arra, hogy a szerzők legfontosabb állításait kétségbe vonjuk. Persze azt sem állíthatjuk, hogy szaktörténészek nem találhatnak gyenge pontokat a könyv érvrendszerében.

Mindenesetre a zsidó történelemnek ez a megközelítése termékeny gondolatokhoz vezethet.

Először is, radikálisan tagadja ez a könyv azt a történelemképet, miszerint a zsidóság útját a rómaiak megjelenése óta a kényszermozgások jellemezték, kényszerek, korlátozások, üldöztetések határozták meg, mit tesznek, mivel foglalkoznak. Ezzel szemben ez a könyv az önkéntes változásokat, az önépítést, a lehetőségek megragadását mutatja elsődleges tényezőknak. Dekonstruálja azt a sorstudatot, miszerint – ahogy Lajos bácsi mondja Köves Gyurinak a *Sorstalanságban* – a zsidó sors az „évezredek óta tartó szakadatlan üldözés”, amelyet a zsidóknak „beleenyugvással és áldozatos türelemmel kell fogadniuk”. Pedig a sors beleenyugvással való fogadása éppen a farizeusok felfogását jellemezte, akik a zsidók sokféle komparatív előnyéhez vezető utat kitaposták, ha nem is tudták, milyen utat taposnak ki.

Továbbá eloszlatja ez a könyv a hitéhez, identitásához évezredekken át hűséges zsidóság mítoszát is.

Álljon itt két szinte taláalomra kiválasztott szöveg példaként.

Egy: A szocialista, világi cionizmus alapján álló erdélyi zsidó lapban, az *Új Keletben* jelent meg ez a szöveg kevés híján száz évvel ezelőtt, 1929. június 30-án: „A cionista munkáspártok vállalták eddig egyedül a cionista szervezetben azt a feladatot, hogy konkrét és aktív politikával

támogassák annak a munkásságnak az érdekeit, amely nem egy osztályért, hanem az egész népért áldozza fel magát, egy egész népnek szerez dicsőséget s az egésznek jövőjét építi. Ez a munkásság egyúttal az, amely a vonalat képviseli, amely az örök zsidó vonal, amelynek jegyében egykor nagy volt a zsidó nép, amelynek jegyében évezredek át fennmaradt, és amelynek jegyében kell jövőjét felépítenie.”

Kettő: Az öreg református-kommunista Méliusz József mondta el az alábbi szavakat nem sokkal a halála előtt Bukarestben, ahol bemutatták a nagy zsidó siratóversét, a *Jitgadai elégiát* négy nyelven tartalmazó kötetét: „Íme együtt vagyunk most itt, Magyarország bukaresti kultúrházában, magyarok, románok. Valamint a hitük, meggyötörtetésük, megtizedelésük ellenére évezredek át fennmaradt, mindenholvó zsidókkal.” (*A Hét*, 1995. április 21.)

Nos, nem. A zsidóság többsége nem maradt fenn, hanem eltűnt. Felszívódott a kereszténységbe és az iszlámba. A többségbe. A zsidó többség az e világi racionalitásnak megfelelően viselkedett, és megszűnt zsidónak lenni.

Botticini és Eckstein műve meggyőző tagadása annak a manapság is divatos nézetnek, hogy az asszimiláció reménytelen, a zsidó nem tud a zsidóságától megszabadulni, mert úgysem engedik. Ez nagyobb történelmi távlatban nem így van. A zsidóság nagy többségének igenis sikerült eltűnnie valamilyen többségben, és bizonyára a jövőben is sikerülni fog azoknak, akik erre törekednek.

Minden identitáscsoportnak van egy olyan, kisebb vagy nagyobb része, amely a csoportját természetadta ka-

rakterénél fogva a többiekhez képest különböző szempontokból kiemelkedőnek tekinti. Hogy konkrétan mi- ben és hogyan, az az illető csoport sajátosságaitól is függ. A zsidóságon belül ez a rész azt tekinti természet- től adott, örök zsidó jellemzőnek, amiből a zsidóság komparatív elő- nyei származtak: a Könyvhöz, a tu- dáshoz való viszonyt, az Észet. Ezt a nézetet úgy jellemezhetnénk, Weö- ressel és durván, hogy a zsidónak a seggében is feje van.

Holott, mint látjuk, a zsidók több- sége a Könyv elől a kereszténységbe vagy az iszlámba menekült. A tanult zsidó a zsidóságon belüli kiválasztó- dás révén létrejött kisebbség.

Ráadásul a zsidó nacionalizmus leginkább éppen azt az iszlámot, azt az arabságot rendeli mélyen maga alá, amely létrehozta azt a birodal- mat, amely a zsidóságnak kompa- ratív előnye kihasználásához teret, történelmi lehetőséget adott.

Az utolsó fejezet előtti mottó Yuri Slezkine *The Jewish Century* című könyvéből vétetett: „A modern kor zsidó kor, a 20. század pedig kivált- képp zsidó század. A modernizáció azt jelenti, hogy mindenki városias lesz, mobilis, írni-olvasni tudó és művelt, intellektuálisan képzett, fizikailag tiszta, foglalkozását te- kintve rugalmas. A kor arról szól, miként gondozzuk az embereket és a jelképeket, nem pedig a mezőket és a csordákat.”

Slezkine-nél a zsidó század nem azt jelenti, hogy a századot a zsidók uralják, hanem éppen azt, hogy el- tűnnek a különbségek a zsidók és nem zsidók között, a zsidók elvesz- tik komparatív előnyüket, mert mindenki rendelkezni fog azokkal a sajátosságokkal, amelyek a zsidók

számára ezt az előnyt biztosították. A szovjet zsidó-kommunista környezetből az Egyesült Államokba emigrált Slezkine tézise szerint vannak merkuriánus és apollóni népek. A merkuriánusok szolgáltattak, az apollóniak termelnek. A szolgáltatók társadalmilag előnyösebb helyzetben vannak, leszámítva azt, hogy előnyösebb helyzetük miatt gyakrabban üldözik és mérsárolják le őket. Az első számú és legsikeresebb merkuriánusok a zsidók. A világ azonban afelé fejlődik, hogy minden apollóniból merkuriánus legyen.

Most feledkezzünk el a világnak arról a nem csekély részéről, ahol ez a fejlődés nem mutatkozik, és ne foglalkozzunk a pesszimista jövőképekkel sem, amelyek a fejlődési folyamat megrekedését, visszafordulását jövendölik.

Ha mindettől eltekintünk, akkor valóban azzal számolhatunk, hogy a zsidóság társadalmi és egzisztenciális helyzetét tekintve egyre kevésbé üt majd el az átlagostól.

A komparatív előnyök a szekularizálódó világban már régen elszakadtak forrásuktól, az iskoláztatás vallási kötelezettségétől. Már a 19. század Magyarországon sem zsidó előnyt szolgáltak, hanem zsidó hátrányt okoztak azok a konzervatív, ortodox rabbik, akik a zsidó gyerekek tankötelezettsége, világi oktatása ellen tiltakoztak, és a hagyományos vallásos iskolarendszerbe, a héderbe és jesivába akarták bezárni őket.

Székely Róbert írta az alábbiakat 2018. július 3-án az *Izraelinfón*: „Az ortodox a fekete öltönybe vagy kافتانba öltöző, mélyen vallásos réte-

get jelenti, akik számára a vallás nemcsak hitet és életfelfogást jelent, hanem magának a vallásnak élnek: folyamatosan tanulnak, és az életük minden mozzanatát a vallási szabályok szabják meg. Az ortodoxok szinte kizárólag saját közösségük tagjaival érintkeznek, azon belül házasodnak. Tel-Avivban nem tudsz elég furcsa lenni ahhoz, hogy feltűnést kelts az utcán. Természetes, ha két anya nevel gyermeket, ha muzulmán, zsidó és keresztény együtt ünneplik a karácsonyt. Lehet csokitélapót és csokinyuszt kapni, és nyugodtan tekerhetsz füvet a kocsmában. [...] Az ortodox közösség saját külön világában, saját külön törvényei között él. A haredi központokban (Jeruzsálemben, Bnei Brakban, Beit Semesben) az állami törvények nem érvényesek. Középkori törvények uralkodnak: nő nem ülhet férfi mellé a buszon, és a rab-biddal egyeztetesz, hogy a 8 éves lányod majd kihez menjen férjhez, ha eljön az ideje... az iskolákra nem vonatkoznak az oktatási törvények. Erkölcshatalnok ellenőrzi, hogy megfelelően öltöző-e, hogy mit olvasol és milyen internetes oldalakat látogatsz. Totális diktatúra, mely a megfélemlítésre, erőszakra, kiközösítésre épül. A világi lakosság számára hatalmas fricska, hogy miközben kénytelenek eleget tenni vallási törvényeknek, addig az ortodox közösség azt csinál, amit akar.”

Azt a vallási kötelezettséget, amelyben a zsidó jólét (legalábbis jobb lét) és világi sikeresség gyökeres, ma azok gyakorolják következetesen, akik kizárják magukat a jóléti társadalmak sikertörténetéből.

Kapitalizmus a 21. században

Az 1953-as születésű, szerb származású, a belgrádi egyetemen végzett amerikai közgazdász már az egykori Jugoszláviában is a jövedelmi egyenlőtlenségekkel foglalkozott. Amikor Amerikába került, a Világbanknál közel két évtizeden át folytatta ezt a munkát. Az akadémiai világba átlépve (a New York-i City University professzora, a luxemburgi LIS, Cross-National Data Center, korábban Income Study egyik vezetője) is a társadalmi különbségeket kutatja, részt vesz az elosztási igazságosságról szóló politikai-filozófiai vitákban. Elemzéseit adatokkal támasztja alá, és bár nem marxista, jól ismeri Marx műveit, a szociológiai irodalmat, az eredetileg 2019-es kiadású, magyarul most megjelent könyvében sokszor hivatkozik Marxon kívül Max Weberre, de John Rawlsra vagy éppen Adam Smithre is.

Milanovic abból indul ki, hogy ma, néhány extrém kivételtől eltekintve, a világban a profit érdekében megszervezett termelés, a jogi értelemben szabad bér munka, a privát tőke és a decentralizált koordináció rendszere, vagyis a kapitalizmus gazdasági rendje uralkodik. A helyzet történelmi értelemben páratlan – mondja –, eddig mindig párhuzamosan létezett többféle – ahogy nevezi – termelési mód.

A szerzőt mérsékelt baloldalinak mondanám, amennyiben kritikusan szemléli a jelenkori kapitalizmust, a nem szükségszerű társadalmi egyenlőtlenségeket, nem a hatékonyság foglalkoztatja, hanem egy

igazságosabb berendezkedés lehetséges eszközei. Ugyanakkor a kapitalizmus javíthatóságát képviseli, nem meghaladását, működési rendjének felváltását valamilyen ma nem létező szisztémával. Kifejti, a „létezett” szocializmus a berendezkedések hierarchiájában nem a kapitalizmus utáni, hanem a „harmadik világban” tipikusan azt megelőző rendszer.

A kapitalizmus jövőjével foglalkozva, leíró módon, tehát nem elítélően ír arról, hogy a globális környezetben nem működik a haszonelvűséget kordában tartó vallási etika vagy társadalmi szerződés. Egyetlen korlát maradt, a jog. Elmarasztalás nélkül ejt szót a társadalom tagjainak atomizálódásáról is, arról, hogy úgy látja, a családok a gazdaságban elveszítik hagyományos funkciójukat, előnyüket: a piacon egyre több áru és szolgáltatás vásárolható meg, amelyeket korábban házilag állítottak elő. Az ilyesminek, függetlenül attól, hogy Milanovic morális ítélet nélkül írja le az általa látott trendeket, többféle olvasata lehet. Talán ezért érezte úgy az Orbán-kormány által támogatott *Batthyány Lajos Alapítvány* és a rendkívül nagyvonalúan kistafirozott *Mathias Corvinus Collegium*, hogy a kötet megjelenését érdemes felkarolnia, az *Idea Conservativa* sorozatban megjeleníteni, miközben, ha a mű nem foglalkozik is tételesen Magyarországgal, alapvető kérdésekben a hazai gyakorlattal egyenesen szemben álló nézetet képvisel.

Milanovic a jelenkori kapitalizmus két formáját különbözteti meg. Az egyik a liberális meritokratikus, amely Nyugaton alakult ki az elmúlt kétszáz évben, és amelynek jellegzetes vonásait az Egyesült Államok példáján elemzi. A másik az államilag irányított, autoriter kapitalizmus, amelyet politikai kapitalizmusnak nevez, és amelyet a könyvben Kína testesít meg, de ilyennek látja Vietnámot, Szingapúrt, Etiópiát, Algériát és más, jellegzetesen korábban gyarmatosított országokat is. Bár egy helyütt Oroszországot is ide sorolja, de a politikai kapitalizmus könyvbeli ismérvei csak részben illelnek rá. Más kritikusok is szóvá teszik: a mű egyik gyengéje, hogy a kapitalizmus két típusába nem sorolható be a Föld országainak jelentős része, miközben vitathatatlanul megfelelnek a kapitalizmus fentebb jelzett, általánosan elfogadott kritériumainak. A mai Magyarország például nyilvánvalóan kilóg a liberális meritokratikus rendszerből, a politikai kapitalizmus bizonyos ismérveit is viseli, de az utóbbinak számos jellegzetessége sem illik rá. Ez a sem-sem vagy is-is sok országra érvényes, egyebek közt Oroszországra, Brazíliára, Iránra, Szaúd-Arábiára, Törökországra stb. Megjegyzem, a szerző Indiát és Indonéziát például egyértelműen liberális kapitalista országként említi. Mindenesetre a kétféle kapitalizmus elemzésében Milanovicot nem a termelés, hanem elsősorban a jövedelem megoszlása, a jövedelmi és a tőkebeli egyenlőtlenségek, az osztálykülönbségek érdeklík.

A kapitalizmus „győzelme” mellett a szerző másik kiinduló tézise, hogy a rendszer Ázsiában kibontakozó

hajtóereje révén a földrész felemelkedésének vagyunk tanúi. Míg az ipari forradalmat megelőzően Ázsia és Európa nagyjából hasonló fejlettséget mutatott, az utolsó kétszáz évben a Nyugat gazdasági fejlettségben és a gyarmati rendszerben testet öltő felsőbbbsége vitathatatlan volt. Mára viszont, legalábbis Ázsiát illetően, a világ egyensúlya nagyjából helyreállt. A döntő különbség, hogy egykor, mondjuk a 14–15. században Európa és Ázsia érdemben nem állt kapcsolatban egymással, míg ma a világot egy globális rendszer fűzi össze. Itt jegyzem meg: az ilyen nagyvonalú megállapításokhoz sok kiegészítés kívánkoznék. Egyrészt például Japán „felfelé” lóg ki a képből, amennyiben a 19. század végi Meidzsi-reformot követő gyors kapitalista fejlődése, hódítási törekvései, a második világháború utáni gazdasági csodája más, mint amit a könyv nagyotálja mutat. Ugyanígy „lefelé” nem férnek a képbe a gyors növekedésből, felemelkedésből kimaradó vagy az élvonaltól jelentősen lemaradó ázsiai országok. Egyáltalán, Milanovic nem is törekszik magyarázatot találni arra, hogy ha Ázsia jelentős részében a kapitalizmus a felemelkedés motorja, ez miért nem működik hasonlóan Afrikában, és miért töredezetten Dél-Amerikában.

A liberális meritokratikus kapitalizmus jellegzetességeit Milanovic a klasszikusnak nevezett 19. századi és a szociáldemokratának nevezett második világháború utáni kapitalizmussal összevetve mutatja be. Úgy látja, a jelenlegi kapitalizmus növeli a – nevezzük így – relatív egyenlőtlenségeket. Egykor a „tőkések” részvényesek, tulajdonosok

voltak, most a jövedelmi felső szegmensben olyan tőketulajdonosok találhatók, akik egyúttal topmenedzserek, orvosok stb., elit diplomások, tehát munkavállalók is, vagyis a tőkegazdagok jellegzetesen munkajövedelemben is részesülnek. A könyv egy különösen érdekes részében a szerző a homogámiával, az elit családalapításával foglalkozik, azt bizonyítva, hogy a mai kapitalizmus felső jövedelmi szegmensébe tartozók társadalmi pozíciója ezen az úton is erősödik, vagyis az egyenlőtlenség ennyiben rögzül. Nem pusztán az esetleges örökösödés játszik itt szerepet, hanem a gyermekkortól halmozódó társadalmi tőke, az elitiskolák, különtanárok, a kapcsolati háló, a minőségi magánegészségügyi ellátás stb. stb. Azért írtam az imént relatív egyenlőtlenséget, mert Milanovic kifejezés használata nélkül mondanám, ma a vagyon arányosabban terül szét a liberális kapitalista társadalmak tagjai között, mint korábban, a transzferek, adók befolyásolják a jövedelemmegoszlást, az alsó jövedelmi szegmensek nem vethetők össze a klasszikus kapitalizmus idősza-kával. A gazdasági elitek azonban autonómabbá válhatnak a társadalom többi részétől, és nagyobb mértékben átfedhetik a politikai elitet. A rendszer plutokratikus vonásokat vehet fel ezzel a torzulással, fennáll a veszélye annak, hogy a liberális meritokratikus kapitalizmus a politikai kapitalizmus jellegzetességeihez közelít. Itt persze megint felmerül a kritikus olvasóban: vajon az Egyesült Államok példáján bemutatott vonások mennyiben általánosíthatók a nyugati kapitalizmusokra?

A Kína példáján elemzett politikai kapitalizmus Milanovic leírásában

autokratikus rendszer, amelyben a technokrata bürokrácia a gyors gazdasági növekedéssel teremt meg a politikai legitimitást, igazolja vezető szerepét, feledteti a jogállamiság hiányát. A rendszer immanens része a korrupció, a politikai elit diszkrecionális hatalma, az egyenlőtlenségek, amelyeket a lakosság feltehetően addig tolerál, ameddig a gyors jövedelemnövekedés biztosított. A politikai kapitalizmus sikeressége azon múlik – mondja a szerző –, hogy el tudják-e szigetelni a politikát a gazdaságtól, ami nem egyszerű, hiszen az állam (mi azt mondanánk: a pártállam) meghatározó szerepet játszik.

A fentiek inkább csak érzékeltetik Milanovic könyvének jellegét, hiszen a mű sokféle ágazón messze gazdagabb a kétféle kapitalizmus leírásánál. Érdekes rész például, amikor összehasonlítja a meritokratikus és a politikai kapitalizmus előnyeit, hátrányait. A liberális kapitalizmus előnye – írja egyebek közt – a demokratikus politikai rendszer, amit sokan – de nem mindenki – elsődlegesen jónak, önmagában, hatásaitól függetlenül kívánatosnak tekintenek. A demokrácia instrumentális előnye ugyanakkor, hogy állandó konzultációt igényel a népe sséggel, ettől nagyon erős a korrekciós mechanizmusa, szemben a gyorsabb növekedésre is képes nem demokratikus politikai kapitalizmussal.

A kapitalizmus két említett típusának leírása, illetve összehasonlítása, valamint a kapitalizmus és a globalizáció egymásra hatásának vizsgálata, a könyv bő kétharmada, a mű érdekesebb, egzaktabb része. A globális kapitalizmus jövőjének tárgyalása sokszor esszé jellegű, lazább szöveg, a liberális meritokratikus

kapitalizmus jobbá formálását szolgáló elképzelések változó mélységű, nemegyszer jókívánságnál alig több ötletek kifejtése.

Milanovic egyebek között adókedvezmények bevezetését javasolja a szegényebbek és a középosztály számára annak érdekében, hogy a munkajövedelmek mellett a társadalom ezen tagjai is pénzügyi tőkéhez juthassanak, ami nem mellékesen a vagyon koncentrálódását is csökkentené. Jelentős kiadásnövelést és minőségjavítást lát szükségesnek a közoktatásban. Egy további javaslat a szigorúan korlátozott, csak közpénzekből finanszírozott politikai kampány. Mivel a globalizált világban a szegényebb régiókból a gazdagabbak felé irányuló migrációt elkerülhetetlennek látja, olyan megoldást igyekszik keresni, amely a befogadó országok polgárainak aggodalmait csökkenti. Könnyített állampolgári

jogok bevezetését javasolja a bevándorlók számára, ami a jóléti juttatásokhoz és egyéb szociális és gazdasági javakhoz csak fokozatos hozzáférést biztosít, de megszünteti az állampolgárok és a nem állampolgárok közötti szigorú megosztottságot.

A liberális kapitalizmus korábban említett három egymást követő változata (klasszikus, szociáldemokrata, meritokratikus) után egy népi kapitalizmusnak nevezett változat megteremtésében látja a fejlődés lehetőségét, ahol, hogy ne alakulhasson ki állandó elit, a jövedelmi és a vagyoni egyenlőtlenségek a jelenlegihez képest csökkennek, a jövedelmi mobilitás viszont nő.

Branko Milanovic: Egyedül a kapitalizmus. A világot uraló rendszer jövője. Fordította: **Babarczy Eszter.** Budapest, 2021, Osiris – Mathias Corvinus Collegium. 364 oldal, 3480 forint.

119

Csepeli György

A legfontosabb művészet

Lenin forradalmárhoz illő előrelátással vette észre, hogy az ő idejében még gyerekcipőben járó film a legfontosabb művészet, mely kikapcsolva a fölösleges bonyodalmakat okozó elvont gondolkodást, a szem által érzékelt ingerekre támaszkodva rövidre zárja a megismerést. A szovjet filmrendezők komolyan vették a korán elhunyt diktátor kijelentését, s pár év alatt rendkívül hatásos műveket hoztak léte. Lenin utódja soknak tartotta az évente létrehozott filmek számát, s mikor megtudta,

hogy azoknak csak egy töredéke remekmű, akkor elrendelte, hogy csak a remekműveket szabad leforgatni. A diktátor tehetségtelen propagandistájára, az utóbb vejévé avanszált Zsdanovra bízta, hogy előre jelölje ki a leforgatandó remekműveket, a többi mehet a szemétdombra. Nagyjából ugyanabban az időben Hitler a tehetséges Goebbels jogára alá helyezte a német filmgyártást, mely nem volt rest teljesíteni a remekműkvótát. Ennek következtében Németországban 1933 és 1945 között

színvonalas s emiatt igen ártalmas művek jöttek létre.

A kezdetekhez képest időközben jelentősen bővült a filmművészet eszköztára. Megszólaltak a korábban némaságra ítélt szereplők, színészek lettek a képek, kiszélesedett a vetítíváson, de a mozgó képek művészete által képzett lelki tér nem változott. A filmben rejlő propagandahatások kiaknázása politikai rendszertől függetlenül minden országban a politikai küzdelem része volt és maradt.

Magyarország a 2022. tavaszi választásra készül, s így nincs abban semmi meglepő, hogy a választókat a barát-ellenség törésvonal mentén életre-halálra kettéosztó harcban megjelent a film mint fegyver. A moziban most vetítik a sok százmilliós forintra rúgó költségvetésből készült propagandafilemet, amelyet a Nagy-Britanniából importált rendező, Keith English rendezett. A film forgatókönyvírója a szappanoperák szerzői algoritmusában jártas fiatal Bendi Balázs.

Kettejük együttműködésének terméke a címében – az egykor zárt körben elhangzott miniszterelnöki beszédből vett – trágár szófordulatot hordozó film, mely fordulatos, nézhető, a figyelmet végig lekötő képek 125 percig pergő sorozata. A reklámfilmek forgatásában jártas rendező bőséggel adagolja a leendő turisták érdeklődését felkeltő vonzó budapesti városképeket, beviszi a nézőket a Parlament neogótikus épületébe, jól ötvözi az egykori híradófelvételeket a fiktív jelenetekkel.

Mire a film a moziba került, kiderült, hogy az alkotók (vagy a mögöttük álló sűgók) elvétették a célpon- tot. A tavaszig tartó választási harc

ellenzéki főszereplője nem az lett, akire béljósai rámutattak. A célpontként kiszemelt politikus helyett egy Parsifalra emlékeztető, semmi- ből jött ember az ellenzék vezetője, akinek a film készítői már nem tud- tak helyet biztosítani a képtelenség- gekről hemzsegő történetben.

A film kudarca a forgatókönyv- ből fakad, mely a sokszorosán átírt Grimm-mesékből ismert dramatur- giai színvonalon a Jó és a Rossz har- caként meséli el a történetet, ügyet sem vetve a történet elmesélésének ürügyeként alapul vett, ténylegesen megtörtént eseményekre. Aki nem ismeri az alaptörténetet, az mit sem tud kezdeni a gonosz közvélemény- kutató, a Hófehérke mostohaanyjára emlékeztető, nem kevésbé gonosz és ambiciózus politikusfeleség figurái körül szerveződő bonyodalmakkal, tanácstalanul bolyong a film képein vonzónak mutatott város útjain és terein, a Parlament végeláthatatlan folyosóin.

Az angol–magyar szerzőpáros filmje a politikai hazugságról akart volna szólni, de az alkotók elfeled- keztek arról, hogy a hazugságot nem lehet hazugsággal leleplezni. Nyil- ván nem olvastak Dosztojevszkijt, Lukács Györgyöt, nem is beszélve Goethéről, akitől megtanulhatták volna, hogy a Rossz csak akkor vált ki katarzist, ha a Jót akarja szolgál- ni, s Mefisztó is csak a végtelenség- gel birkózó Faust társaságában vál- hat Nagy Manipulátorrá. A képek sodró áradása nem ellensúlyozza a dramaturgiai helyben járást, a fikci- ót az abszurditásig fokozó, valósnak beállított történetmondást.

English és Bándi filmjének azon- ban nem az a fő baja, hogy a film vegyíti a fikciót és a realitást, a két

elem vegyítése a propaganda legitim eszköze. Shakespeare valós életrajzi tényekre alapozott drámájában örökre befeketítette a testi valójában daliás, szociálisan érzékeny uralkodó, III. Richárd alakját. Alkotója tehetségének köszönhetően a dráma III. Richárdja önálló életre kelve a mindenkori gátlástalan politikusok ellen szóló hatásos tiráda, esztelenesség lenne mögötte megkeresni, mi volt az, ami ténylegesen megtörtént, s mi az, amit a rózsák háborújában győztes Lancasterek utódainak zsoldjában álló rosszindulatú propagandista zseniálisan kitalált.

Az angol–magyar szerzőpáros időközben művészfilmmé átminősített termékét 2021. október 21-én fényes külsőségek között mutatták be a Corvin moziban. A bemutaton ott volt a Maldív- és a Seychelle-szigetéről odasereglett, talpig Vuittonba és Gucciba bújt nemzeti elköteleződésű elit színe-java.

A privilegizált körülmények között készült film-Góliát debütálása napján bemutattak egy másik filmet is. A *Bűnös város* a már elkezdődött, s várhatóan a 2022. április végéig tartó választási harcban Dávid szerepét vállalta magára. A bemutatonak nem volt fizikai helyszíne, következképpen nem lehetett ott fényes vendégsereg, elmaradt az ilyenkor szokásos nagyszabású fogadás. A rendező, Herendi Gábor saját streamingoldalt hozott létre (bunosvaros.hu). Az interneten elérhető oldalra kapcsolódva az érdeklődők különböző pénzügyi konstrukciókban vehetnek jegyet. (Egyéni jegy 1250, családi jegy 3500, partijegy 5000 forint.) Nincsenek ingyenyjegyek, mindenkinek magának kell eldöntenie, meg akarja-e nézni a filmet, vagy sem.

Herendi neve nem ismeretlen a magyar nézők és filmgyártók között. Pályáját amatőr filmesként kezdte, miközben a Semmelweis Egyetem fogpótlás tanszékén dolgozott tanársegédként. Mint English, Herendi számára sem ismeretlen a reklámfilmgyártás, amit megelégtelve nagyjátékfilmek forgatásába kezdett. Első filmje, a *Valami Amerika* közel 600 ezer nézőt vonzott a mozikba. A *Kincsem* néven elhíresült nagyszerű magyar ló romantikával bőven megfűszerezett története is sikerfilm lett. Jelenleg sikerrel játsszák a mozikban *Toxikoma* című filmjét, mely bátran szembenéz a fiatalokat sújtó drogproblémával. Herendi Andy Vajna árvája, aki a médiamogul halála után nem kapott lehetőséget filmkészítésre. A *Bűnös város* mindössze 28 percig tart, költségvetése vélhetően csak töredéke annak az összegnek, mely a másik filmnek jutott. Mint a rendező nyilatkozta, „én nem tudtam nyolcszázmilliót elkölteni erre a filmre, mert a saját zsebemből finanszíroztam”.

A rövid tartam egyáltalán nem megy a hatás rovására. A rendező minden percet kihasznál, iszonyatos tempóban robbannak az ötletpetárdák, ezek mindegyike a nézők számára ismerős személyeket, jelenségeket vesz célba gyilkos humorral. A filmben egy képzeletbeli magyarországi község pénzszerzési akcióját látjuk, melynek keretében a település influenszerei Nemzeti Kolbásztöltő Verseny megrendezésére nyújtanak be pályázatot. A pályázaton csak ők indulnak, így nem meglepő, hogy meg is nyerik.

Herendi filmjének különleges értéke, hogy a könnyed, ám kegyetlen humorral átítatott jelenetek magas

fokú igényességgel felvett képekben jelennek meg. A film puritán, fekete-fehér vizuális nyelve bátran versenyezhet a Tarr Béla filmjeiből ismert, világ végi hangulatot árasztó képekkel, ami miatt nem tudunk igazán nevetni a vak komondon, a nagy jövő előtt álló vízszelón, a riporter elől menekülő politikuson, az éjszaka sötétjében hirtelen bekövetkezett törvénymódosításokon, a minden csatornán ugyanazokat a jó híreket harsogó televízión. A *Sátántangó* világába ékelt vicces jelenetek jól kigondolt hatáskeltés eszközeiként működnek.

A két film laboratóriumi pontossággal mutatja a hatalom által meg támogatott leláncolt képzelet és a senki által nem korlátozott magánkezdeményezés által lehetővé tett

alkotói szabadság közötti különbséget. Nagy kár, hogy akik az egyik filmet látták, azok nagy valószínűséggel nem látták a másikat. A két filmet a moziknak egyidejűleg kellene játszania, s akkor a napnál is világosabban kiderülne, hogy melyik módszer mire vezet. Az együttes vetítés hiányában maradnak a lövésárkok, amelyeket ideje lenne végre betömní.

Elkxrtuk. 2021, 125 perc. Rendező: **Keith English**. Forgatókönyvíró: **Bendi Balázs**. Operatőr: **Josep M. Cívít**. Szereplők: **Bánovics Vivienne, Mózes András, Trill Zsolt, Gubás Gabi**.

Bűnös város. 2021, 28 perc. Írta és rendezte: **Herendi Gábor**. Operatőr: **Szatmári Péter**. Szereplők: **Elek Ferenc, Gászó György, Kocsis Gergely, Thuróczy Szabolcs**.

Csengery Kristóf

Kényes műfaj

A budapesti (és vele a teljes magyarországi) hangversenyélet rengeteget változott az elmúlt fél évszázad alatt – kedvező és kedvezőtlen értelemben egyaránt. A változások tükrözik a közönség és a zenésztársadalom felfogásának alakulását, ilyen értelemben tehát szükségszerűnek tekinthetők. Ötven éve még mást jelentett egy barokk vagy bécsi klasszikus műveket felvonultató koncert, mint ma: Magyarországon akkor még csak kezdemények, hibrid megoldások formájában létezett a historikus gondolkodás. A kortárs zene helyzete is más volt: a közönség

sem volt még olyan befogadóképes és toleráns, és a muzsikustársadalom képviselői sem áldoztak még anynyi igényességet egy-egy produkció előkészítésére, mint ma. Az akkori zenekari kultúra pedig a jelenlegihez képest súlyosan elmaradottnak nevezhető. Csupán három szempont került terítékre, de már ennyi is mutatja, milyen hatalmas változások történtek a magyar hangversenyéletben 1970 és 2020 között.

Többféle fronton, sokat lépett tehát előre a magyar zeneélet fél évszázad alatt. De veszteségek is érték a magyar zenekultúrát, többek közt a mű-

sorpolitika területén. Ezek olyan társadalmi-kulturális átalakulásokkal függenek össze, amelyek az elmúlt évtizedekben zajlottak le. Hiába határozta meg a léggört a Kádár-rendszer szellemi és erkölcsi tespedtsége, a hetvenes években még jelen volt a magyar társadalomban egy olyan polgári réteg, amelynek megvolt a maga műveltsége, irodalmi mércéje, nyelvtudása, és megvoltak a maga kifinomult kultúrafogyasztási szokásai: Thomas Mannt és Pilinszky olvasott, Bergmant és Antonionit nézett, ismerte a történelmet és a művészettörténetet, és természetes volt számára, hogy értékes muzsikát hallgat. Bár ez a réteg mára sem tűnt el teljesen, tragikusan megfogyatkozott, s mivel ma már csak elenyésző kisebbséget képvisel, az általa kedvelt műfajok között is több olyan akad, amely mostanra igen ritka vendég a budapesti koncerttermekben. Hegedű-zongora szonátaest? Mikor hallunk ilyet? Zongoratrió? Vonósnégyeskoncert? A hetvenes években rendszeresen szerepelt a kínálatban, ma csak nagy ritkán csíphetünk el egyet-egyed. Dalest? Ez végképp ritkasággá vált, holott jelenléte a hetvenes évek hangversenygyakorlatában még természetesnek számított.

A felsorolt „kihaló fajok” közül a legutolsó, a dalest a legveszélyeztetettebb. Nem nehéz körvonalazni, miért. A mai kulturális viszonyok közepette a műfajt halmozottan hátrányos helyzetűnek nevezhetjük. A dal a vonósnégyes mellett a klasszikus zene legkomplexebb, leginkább intellektuális műfaja, amely figyelmes, gondolkodó befogadót igényel. A dalirodalom nem háttérzene. A dalműfaj szoros kapcsolatban áll a

költéssel, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az utóbbi években a vers műfaja is fájdalmasan sokat veszített népszerűségéből. Az emberek nem olvasnak verseket – miért hallgatnának dalokat? Nem is hallgatnak. Egy dal csak akkor érthető, csak akkor fogadható be igazán, ha nemcsak a dallamot halljuk a zongorakísérettel, de a szöveg minden fordulatát követjük, megfigyelve, hogy azokat a zene hogyan illusztrálja, ábrázolja.

Az is döntő szempont, hogy bár a zenetörténeti dalörökség tartalmaz sok egyéb mellett francia, olasz, spanyol, angol, orosz (és persze magyar) dalokat is, a dal műfajának legjelentősebb művei német nyelvűek, nem véletlenül illetik sokszor magát a műfajt is német megjelöléssel: *Lied*. Manapság már régen nem szokás dalokat magyar fordításban énekelni, mindent eredeti nyelven hallgatunk, miközben a koncertlátogató kezében tartja a műsorfüzetben olvasható magyar fordításokat. Ettől azonban még az eredeti szöveg zenéjét, lejtését, a német nyelv jellegzetes mondat szerkezeteit nem lehet figyelmen kívül hagyni: ott élnek azok a dalok egészének akusztikájában, hiába olvassuk hozzájuk a magyar fordítást. Márpedig ma a német nem divatos nyelv. A hatvanas évek nagy beáramlása, később a brit és amerikai pop- és rockslágerek hallatlan népszerűsége világszerte kultusznyelvvé tette az angolt, ehhez jött a kilencvenes évektől a számítógéphasználat, később, az ezredforduló táján az internet – mind az angollal függ össze, az angol a globalizáció nyelve. Német nyelvű dalokat hallgatni sokszorosan divatjamúlt dolog. Divatjamúlt a műfaj, a versmegze-

nésítés, divatjamúlt a gondolatiság éppúgy, mint az érzelmesség, a líra bensőségessége, és divatjamúlt a német nyelv. Lehet persze erre azt válaszolni, hogy az értelmiség nem divatfüggő. A régi talán nem volt az, a mai azonban igen – tisztelet a kevés kivételnek.

Mindebből következik, hogy az a művész, aki manapság egész estét betöltő német nyelvű dalműsört szólaltat meg, bátorságot igénylő, népszerűtlen feladatot vállal, kicsit talán azt a szerepet is felvállalva, melyet a néhai Dian Fossey etológus vállalt a gorillák érdekében: küzd valamiért, védelmez, életben tart valamit, ami veszélyeztetett. Ritka a dalest, még ritkább, ha egy előadó arra vállalkozik, hogy teljes egészében megszólaltassa a zeneirodalom nagy dalciklusainak egyikét. A Bartók Emlékház az ősz, a tél és a tavasz folyamán közönség elé tárja Schubert három dalciklusát, a *Die schöne Müllerin* (A szép molnárlány), a *Winterreise* (Téli utazás) és a *Schwanengesang* (Hattyúdal) című sorozatokat. Az első koncerten Megyesi Zoltán énekelte A szép molnárlányt, zongoraművész partnere Fülei Balázs volt.

A negyvenhat éves Megyesit nem kell bemutatni, sikeres pálya több évtizedét tudhatja immár maga mögött. Ismerik és kedvelik opera-énekesként éppúgy, mint oratóriumok szólistájaként. Működésének egyik különlegesen fontos területe a régi zene: sokat szerepel Vashegyi György kiemelkedő produkcióiban, a Purcell Kórus és az Orfeo Zenekar partnereként. És igen: dalokat is énekel, művészi aktivitásának értékes mozzanata, hogy gondot fordít az elhanyagolt műfaj élet-

ben tartására. Bartók emlékházbeli produkciója sok szép, elismerésre méltó mozzanatot tartalmazott, ugyanakkor olyan észrevételeket is megfogalmazhatunk az élményről beszámolva, amelyek nemcsak azért hasznosak, mert azt jelzik, milyen területeken csiszolhatná tovább produkcióit Megyesi, hanem egyúttal a jelenlegi hazai dal-előadókultúra kisebb-nagyobb hiányosságairól is tudósítanak.

A legfontosabb: Megyesi alkata, hangkaraktere tökéletesen alkalmas a dalirodalom s ezen belül a német Lied interpretálására. Könnyű, lírai tenorja segíti abban, hogy érzelmeiket közvetítsen, nyílt szívű, kitárulkozó személyiségeket jelenítsen meg – s ez utóbbi a romantikus dalirodalom egyik alaptípusa. Adekvát módon közelített a dalok karakteréhez, hiteles tempóvételeket hallottunk, érzékeny dinamikai kidolgozásban és beszédhez alkalmazkodó, mégis pontos ritmikával szólaltak meg az egyes darabok. Ugyanakkor sok olyan pillanat adódott, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az intonáció kitisztításán, csiszolásán, pontosításán az énekesnek a *Schöne Müllerin* számos pontján érdemes a jövőben is dolgoznia, a mostaninál tökéletesebb végeredmény reményében. Hallottunk dalokat, amelyekben sajnálkozva kellett megállapítanunk, hogy a dal hangterjedelmének legfelső tartománya, egy-két csúcshang túlterjed Megyesi ámbitusán – erről az énekes nem tehet: amit nem tud kiénekelni, azt sajnos nem tudja kiénekelni. Mindenesetre ez a mozzanat figyelmeztetés, amely a repertoárépítés munkájában szívlelendő meg. Csak olyan dalokat szabad választani, amelyeknek teljes hang-

készletével rendelkezik az énekes, s ha egy ciklusban akad egy-két olyan dal, amelyben vannak számára kiénekelhetetlen hangok, akkor bármilyen fájdalmas, mégis inkább érdemes lemondani a teljes ciklusról, és mást választani. Szerencsére a dalirodalom hatalmas.

Megyesi tisztán és a nyelv hajlaimainak megfelelően artikulálja a német szöveget – ez is nagyon fontos, mert manapság már egyáltalán nem magától értődő erény. Ugyanakkor produkcióját figyelve a zenehallgató fokozottan átérezhette, hogy a dalinterpretáció milyen komplex pódiumműfaj, amely sok színpadi elemet is magában foglal. A dalénekes színész is, testének minden egyes porcikája részt vesz a kifejezésben és jelentést hordoz: mimikája, kézmozdulatai, sőt testtartása, de még az is, hogyan áll a pódiumon, milyen támasztékot választ – zárt lábak, terpesz vagy könynyed-elegáns kontraposzt. Mindennek jelentése van, de a legfontosabb, hogy a személy, a persona, aki a dalbeli lényt elének állítja, ne érjen véget a hanggal, az énekes értse meg és fogadja el, hogy *játszik* az arca, a nyaka, a karja, a törzse, a lába – mindegyik. Ennek a „játéknak” összhangban kell lennie mindazzal, amit az előadó vokálisan közöl velünk. Megyesinél a hang mesél, de a test sokszor – legtöbbször – kívül marad a produkción: „privát” hatást kelt. Mivel sikeres

operaénekesről van szó, tehát olyan művészelekről, aki nemcsak a pódium, de a színpad embere is, érdemes lenne alapvetően újragondolni egész pódiummegjelenését, teljes testét mozgósítva a produkciókban, elismeréseként annak az alaptörvénynek, hogy egy dal előadásakor *az egész énekes* énekel.

Fülei Balázs nem először volt Megyesi partnere dalprodukcióban. Értő, gondos, alkalmazkodó és inspiráló kísérő. Egyszersmind finoman, tapintatosan meg is haladja önnön kísérői minőségét, egyenrangú partnerré válva, aki a színek, hangsúlyok és karakterek nyelvén fontos többletinformációkkal támogatja meg az énekes költői mondandóját.

A kritikai megjegyzések fontosak, de még fontosabb az elismerés: működött, élt és hatott a produkció. Ha további csiszolást igénylő részletekkel is, megszólalt Schubert Schöne Müllerinje. És mindenképpen elismerést érdemel a művészi áldozathozatal: a vállalás, amelynek szellemében az énekes foglalkozik a hátrányos helyzetű műfajjal, életben tartva annak remekműveit.

Schubert: A szép molnárlány – dalciklus. **Megyesi Zoltán** (tenor), **Fülei Balázs** (zongora). Bartók Emlékház, 2021. október 22.

A szépséges függelék

Egy darabig elnézegeti az ember Nádasdy Ádám legújabb könyvének Pintér József által tervezett gyönyörű borítóját, míg rájön, hogy mit is ábrázol. Az elegánsan széles, már a négyzetes alak felé nyújtózkodó, de azért még hosszúkás könyv burkolójának a drapp árnyalataiban játszó, plastikus faktúrájú, kicsit elmosódott képe elsöre olybá tűnik, mintha félbevágott farönkök mozaikja volna, sajátos figurák apró árnyképeivel. Jobban megnézve kiderül, hogy valójában nyitott könyvek vannak egymásra állítva, szabálytalan kontúrokkal rendelkező vízszintes sávokat, mintegy hat szintet képezve: a figurák ezeken az emeleteken helyezkednek el szétszóródva, a legyezőszerűen nyitott könyvek által megformált, valahogy mégis trükkösen síkszerű kulisszák előterében. Mint ha kis színpadokon állnának ezek a csúcsos süveget vagy éppen bő szoknyát viselő, kardos vagy köpönyeges alakok, de az arra fogékony nézőben a kép akár a Purgatórium hegyének gyűrűit is felidézheti. A Dante-fordítás is kivételesen szép könyvtárgy volt, de ez a borító talán még annál is szebb, mindenesetre egészen biztosan bravúrosabb.

A kötetet most már ki is nyitva a világos kakaóbarna (vagy élénk bolhaszínű?) előzéken érdekes mértani ábrát találunk: kockás papíron szabálytalan lépcsőzetességgel emelkedő diagramot, amelyen eleinte szélesebb platók figyelhetők meg, hogy aztán a vége felé egyre meredekebben hágjon a magasba. Az előzők

harmadik oldalára került a diagram első része, vagyis lapozni kell hozzá, hogy a rajznak az ott olvasható címéből világos legyen: az ábra *A makrancos hölgy* fordítási munkálatainak alakulását regisztrálja, a vízszintes tengelyen az eltelt idővel, a függőlegesen a lefordított sorok számával. Erre a szerzővel korábban készült interjúk ismeretében az olvasó magától is rájöhet, de Nádasdy a kötet első szövegét képező beszélgetésben is utal erre az ötletesen vizualizált haladási kimutatásra.

A kötet címét – *A csökkenő költőiség* – a szellemes borító után a diagram is árnyalja: a szögletes vonalakból álló geometrikus ábra kimondottan dekoratív. Tulajdonképpen megelőlegez egy tanulságot: a költőiség a magyar verses műfordítás legújabb történetében – és Nádasdy lírikusi, valamint műfordítói pályáján – valójában nem csökken, csak mást jelent, mint korábban. Attól, hogy a fordító kerüli az olyan szavakat, mint a *bú*, az *ád* vagy a *reám*, a szövege nem kevésbé verses, csak kevésbé veretes lesz. De hát magának a mai költészetnek a nyelve sem olyan, aminő Nádasdy ifjúkorában volt, és ha a műfordítást az irodalom eleven részének tekintjük, akkor mi sem természetesebb, mint hogy a mindenkori irodalom és műfordítás e tekintetben is kéz a kézben járjon.

Nádasdy alighanem jól mondja, hogy a múlt század második felében, a pártállami időkben azért óvták a klasszikus műfordításokat, azért nem igyekeztek modernebbekkel

előállni, nehogy a központi kultúra-irányítás vérszemet kapjon, és valami rosszabbra cserélje őket. Ehhez talán csak annyit érdemes hozzátenni, hogy a kiadóknak a *Nyugat* eszményeit átmentő olyan szerkesztők, mint Réz Pál, Vas István vagy Lator László többnyire hasonló elveket valló műfordítókkal dolgoztak: a központosított könyvkiadás bástyafalainak fedezékében tehát szokatlanul sokáig tarthatták izzásban az előző nemzedékek nemes hagyományának parazsát. Ez a pártállami időkben fontos értékmentés volt, azóta azonban joggal merült fel az igény valami újra, hiszen senki sem gondolhatja komolyan, hogy most már örökké ugyanazon elvek szerint, éppen csak pontosabban kellene fordítani, mint ahogy azt több mint száz éve Babitsék és Kosztolányiék kitalálták.

Ha az elvégzett munka mennyiségéből, a szükséges nyelvtudás színvonalából és a költői minőségéből egyetlen mutatószámot képeznénk, akkor ez híven kifejezné azt az irodalomtörténeti jelentőségű folyamatot, amelynek az utóbbi bő negyedszázadban szerencsés tanúi lehettünk: hogy Nádasdy a szemünk láttára lett a magyar irodalom legjelentősebb Shakespeare- és egyik vagy inkább – konkrétan Babitsra gondolva – másik legjelentősebb Dante-fordítója. Ennek az akadémiai értekezésekkel felérő, de azoknál sokkal olvasmányosabb esszé- és tanulmánykötetnek a lapjain költői és nyelvészi eszköztárának birtokában Nádasdy azokat a tapasztalatait osztja meg, amelyekre Shakespeare és Dante fordításának mezején eddigi vitézkedése közben mintegy mellesleg tett szert. Nagyszerű elem-

zést ad – mindvégig a fordításról szólva – a *Lear királyról* és a *Rómeó és Júliáról*, beavat a verstan finomságaiba, megmutatja, hogyan jár a fordító Arany és Weöres Sándor tolla (az utóbbié a rátukmált Dante-fordításban kissé kelleetlenül), az *Isteni Színjáték* vallásos szakkifejezéseit elemezve pedig kapunk némi dogmatikai fejtágítást is. Csak most látjuk, hogy miközben Nádasdy oly látványos dicsőséggel mérkőzött az eredeti szöveggel és fordító-elődeivel, arra is volt alkalmá, hogy a kardforgatás közepette megannyi virágszálat gyűjtsön össze, amelyet most a csak rá jellemző sármmal, impozáns csokorba rendezve nyújt át az olvasóknak.

Ezek nem üres szóvirágok. Megszámoltam: a könyvben az esszéista Nádasdy Ádám valóságos védjegyét jelentő hasonlatokból és metaforákból több tucatot hint az olvasók elé, változatos eloszlásban ugyan, de négy-öt oldalanként egy-egy olyat, mint az, hogy *A velencei kalmár* Bassianója „felszínes és csélcsap alak, afféle Noszty fiú”, hogy Shakespeare-nél a rímelés „egyfajta monoton háttérret, rutinszerű kíséretet ad a szöveghez, mint egy fúvószenekarban a tuba *umta-umta* basszusa”, vagy hogy az *Isteni Színjáték* nem költészet, hanem tankönyv, „Balsaja Italjanszkaja Enciklopédia”. Ezekben olykor tagadhatatlanul van némi léhaság, de máskor kimondottan szikár, adatszerű tudásra tehetünk szert Nádasdy jóvoltából, olyan információkban részesülve, amelyeket különben kézikönyvekből kellene kipuskáznunk, mint például az, hogy nem maga Shakespeare, hanem az utókora osztotta felvonásokra és jelenetekre a színdarabjait, hogy a

*Lear*nek két, körülbelül egynolcad részben eltérő szövegű változata is létezik, vagy hogy mit jelent a görög retorika „bathosz” szava (stiláris zuhanást).

Mindez ráadásul olyan nyelven van előadva, amely a legkevésbé sem tanáros, sőt, olykor mintha valamivel Nádasdy saját kulturális szintje alatt lenne. Én legalábbis érzek némi huncutságot az olyan alakokban, mint a „miattam” („felőlem” helyett: „miattam tehetnek velem, amit akarnak”), a „gyengém” („gyengeségem” helyett: tudniillik Shakespeare-hez képest a „szürkébb, korlátozottabb szókincs”), az „övéké” („övék” helyett), a „hűbb” („hívebb” helyett), a „távolodok”, a „normál ember” (értsd: hétköznapi, átlagos), „a lányoknak anyja nincs” („anyjuk nincs” helyett), a „gyenge lábakon áll” („lábon” helyett), vagy a „muszáj voltam”. Egy helyütt Nádasdy elejti azt a megjegyzést, hogy a fordításnak kicsit visszafogottabbnak kell lennie, mint az eredeti. Ezzel szemben az esszéstílus bizonyára lehet lazább, mint általában a műveltek írásbeli nyelvhasználata, mert így például alighanem lassabban avul. Az idő Nádasdynak dolgozik.

Finom nyelvérzékére mi sem jellemzőbb, mint az az eszmefuttatás, hogy a *Szentivánéji álmot* (*Midsummer Night's Dream*) „Nyáréji álmot”-nak is fordíthatta volna – „de hát ez kissé lapos”. Több helyen szóba hozza, hogy munkája során az elődök fordításait mindig csak utólag nézte meg, nehogy befolyásolják a korábbi megoldások. Szerintem Arany fordítását valami népszerű kiadásban olvashatta, nem a kritikaiban – arra persze nem is volt semmi szüksége, ellentétben a

legjobb angol Shakespeare-kiadásokkal –, mert különben bizonyára nyugtázta volna, hogy ez a megoldás már nagy elődjének is eszébe jutott. Sőt, aki az Arany által letisztázott és bekötött (majd a nagy felbontású szkenneléshez az utókor által óvatosan szétcincált, a beliveket és az eredeti kötéstáblát kettős dobozkába zárva tárolt) kéziratot az Akadémia kéziratárában a kezébe veszi, meglepetve tapasztalhatja, hogy Arany ezt tekintette a végleges címnek, és csak valamikor a munka befejezése után jutott eszébe a jó megoldás, amit végül a *Nyáréji álmot* már kényszerűen áthúzva tudott csak a tisztázat címlapjára írni.

A kötet esszéit, illetve tanulmányait valóságos motívumháló szövi át. Többször is elhangzik, de nem érezni önismétlésnek, hogy Nádasdy figyelmesen olvassa a korábbi fordításokat, de mindig csak utólag; hogy lehetőleg nem toldott be sorokat Shakespeare-be, ha épp szűknek találta a helyet a hosszú magyar szavakhoz; hogy többnyire nem élt a soráthajlás általában egyik költő verselésére sem jellemző eszközzel, sem az olyan régies szavakkal, mint például a *jó*, a *réa*, meg a *néki*; vagy hogy nyelvileg nemcsak Dante, hanem Shakespeare is inkább újító volt, mint konzervatív.

Fontos fogalmat jelentenek Nádasdy felfogásában az általa „független”-nek nevezett egytagú szavak a sorok végén. Meggyőzően mutatja be, hogy Shakespeare tizenegy szótagos soraiban, ahol az öt jambikus (Nádasdy felfogása szerint „könnyűnehéz” szerkezetű) láb után jön még egy szótag, nem jellemző az ilyen megoldás, hanem sorvégi helyzetben legfeljebb súlytalan, azon a helyen

„előre megjósolható” egytagú szó áll, mint a Julius Caesarban itt: „I came to burry Caesar, not to praise him”. Aranynál ezzel szemben előfordulnak ilyenek: „De törj meg, szívem, mert nem szólhat a száj”, ahol is az utolsó egytagú szó „nehéz” – tartalmaz, hangsúlyos – függeléket képez.

Eddig magam is tudom követni Nádasdyt. Amikor azonban arról beszél, hogy ő az angolhoz hasonlóan inkább a szavak hangsúlyviszonyaival érzékelteti a sor lüktetését, és nem annyira a szótagok hosszának szabályos váltakozása révén, akkor zavarba jövök. Műfordítói munkássággal is bíró költők körében korábban elterjedt nézet volt, hogy „magyarul mindent meg lehet csinálni”. Ez nyilván nem igaz. Lehet Weöres bravúros Dzsajadéva-fordítására hivatkozni („Szekfüvirágleheletzuhatagos-örömillatu délövi szélben”), de hosszú, bonyolult lüktetésű sorokat talán nem is annyira nehéz fordítani, mint az olyan rövid, szinte eszköztelen verseket, mint például a *Vándor éji dala*. Másrészt úgynevezett hangsúlyváltó verselésre a mi nyelvünk alkalmatlannak tűnik. A magyarban ugyanis a hangsúly az első szótagra esik, és mivel a szavak többnyire hosszabbak két szótagnál, a hangsúlyos nem tud tartósan és természetesen váltakozni a hangsúlytalannal.

Shakespeare verselése és ezen belül az úgynevezett blank verse nevű sor tehát a szóhangsúlyok szabályos váltakozásán alapul (a hangsúlyos vagy nehéz szótagok vastag betűvel kiemelve) I came to burry Caesar, not to praise him”. A magyar gyakorlatban ezt a ritmusélményt a rövid és hosszú szótagok váltako-

zása adja (vastaggal a – vagy a ben-nük lévő hosszú magánhangzó, vagy a rövid magánhangzót követő két mássalhangzó miatt – hosszú szótagok): „temetni jöttem Caesart, nem dicsérni. – Nem biztos, hogy Nádasdynak igaza van, amikor azt állítja, hogy saját fordításában ez alapvetően máshogy van. Nagyon úgy tűnik, hogy ő is engedelmessé válik egy legalább Vörösmarty óta bevett konvenciónak, nevezetesen annak, hogy a jambikus hatáshoz voltaképp elég, ha az utolsó teljes láb (tíz szótagos sorban az utolsó kettő, tizenegy szótagosban az utolsót megelőző két szótag) szerkezete: rövid-hosszú. Vörösmartynak *A merengőhöz* írt versében a „Hullámin holt fény s ködvarak lebegnek” sorban például csupa hosszú szótag van, csak a „le-” rövid, mégis jambikusnak halljuk, mert az a rövid szótag éppen ott van, ahol lennie kell. Ez Nádasdy saját példáiban is így van (a ti-tá szerkezetű jambus dőlt betűvel, két vonal közé téve): „a szívem ellenében adn|ak|össz|e”, „és még egy korszó nagyon könny|ű|sört|” (ahol is az ű betűvel jelölt hangot röviden ejtjük).

Sajnálom, ha ez nehézkesen hangzik, főleg hogy Nádasdy mindig a tőle megszokott gráciával avat be a legbonyolultabb kérdésekbe is, miközben a legváratlanabb helyeken pendít meg személyes húrokat. A rövid *Előszó*ban például köszönetet mond Soros Györgynek, aki „többször és többféle formában támogat-ta” munkáját, a hét fő erényt pedig (nála a divatja múlt „erény” szót elkerülendő: Hét Fő Jellemerőt) Göncz Árpád személyén mutatja be: „volt benne hit, remény, szeretet, igazságos volt, bátor, mértékletes és bölcs”. Ezek után nem csoda, hogy Kádár

János és Nagy Imre is szóba kerül: az előbbi az utóbbi ellen elkövetett emberölés miatt bűnhődik Nádasy szerint a pokolban.

A fordító nem tiszteli ájultan sem a régi korokat, sem a klasszikusokat: azt írja például, hogy „a középkorban a vers volt a film”, vagy nem átallja Shakespeare-ről kijelenteni, hogy „nem minden sora kreatív”, a *Lear király* egy apró epizódjáról pedig azt, hogy „a történetecske nem éri meg a pontos fordítást”. Nádasy szerint régi szöveget nem kell régiesen fordítani – erről ma már, talán leginkább az ő munkásságának köszönhetően, nem is kell győzködni senkit –, hiszen, amint írja, a maga korában tizenhat évesen a nagymamánk is lány volt, nem pedig nagymama. A kosztümök kérdése talán már nem ilyen fekete-fehér: Shakespeare korában az volt a természetes, hogy a darabokat szinte teljesen díszletek nélkül játsszák, az előadás korának ruháiban, ahogyan a festményeken ábrázolt bibliai jelenetek szereplői is rendszerint a megfestés korának öltözeteit viselték. A Shakespeare-korabeli színház előtt tehát e téren egyszerűen nem volt választási lehetőség. Abban viszont nem vagyok biztos, hogy ma magától értetődő dolog modern környezetben ábrázolni Shakespeare hőseit. A színházról, a fordításról vallott elképzelések tehát nem állandóak, csak éppen nálunk az utóbbiak sokáig voltak nagyjából változatlanok: annál érdekesebb most valós időben figyelni a felfogás viszonylag gyors módosulását, sőt talán átalakulását.

Nádasy őszejével találta magát ennek a mesterkélt emelkedettségéről és homályról, Dante esetében pedig még a rímekről is lemondó átalakulásnak az élén, amelyet ma már nemcsak saját nagyszerű és kiterjedt életművével lehet szemléltetni, hanem a Miltont prózában átültető Péti Miklós vagy a Villon *Nagy testamentumát* szabad versben fordító Ádám Péter munkái is jól érzékeltetnek. Viszonylag későn kezdte nyilvános irodalmi pályafutását: már túl volt első ifjúságán, amikor debütáló verseskönyve harminchét éves korában megjelent. E hasábokon igazán nem kell bemutatni több kötetre rúgó nyelvészeti ismeretterjesztő munkásságát sem, kilenc-kötetnyi vers után tavaly végre meleg tárgyú novelláinak bájos, néhány antológia-darabot is tartalmazó gyűjteménye is megjelent, fordításait pedig számba venni is nehéz. Nádasy mintha több oldalról egyszerre építette volna eddigi életművét – az *Előszó*ban maga mondja, hogy nehezen tud „egyetlen dologra nagyon mélyen, sokáig koncentrálni”, de ez alighanem ismét csak egyike az ő komoly bohóságainak –, amely most ezzel a nagyszerű kötettel jelentős mértékben gyarapodott, egyszerre mutatva fel a költőt, a műfordítót és a nyelvész – hadd használjuk itt mégis ezt a kissé divatjamúlt szót – erényeit.

Nádasy Ádám: A csökkenő költőiség. Tanulmányok, beszélgetések Shakespeare és Dante fordításáról, 2021, Magvető Kiadó. 240 oldal, 3999 forint.

Nem teljesen idegen

Paolo Genovese reklámfilmesként indult, majd forgatókönyvírója és rendezője lett vagy tíz, egész estés mozinak. Aztán 2016-ban dobott egy igazán nagyot: a *Teljesen idegeneket*. Ez a drámai vígjáték vagy vígjátéknak induló dráma – legrövidebben: dramedy – viharos gyorsasággal végigsöpört a világ filmszínházain. Nemcsak az olasz eredeti ért el szép szériákat mindenütt, de vagy húsz ország vásárolta meg a remake jogát, és az amerikai változat csak azért nem készült el máig sem, mert épp Harvey Weinstein volt a vevő. De a franciától a spanyoln, török–görögön, vietnámin, koreain át az oroszig számos nyelven, számos országban elkészítették a saját, nemzeti verziót a sztorira, amely egy baráti társaság vacsorájáról szól. A férfiak még gyerekkorukból ismerik egymást, a nők pedig feleségként léptek be a képbe, hosszabb-rövidebb ideje. Ez a csapat az együttlét idejére hirtelen ötlettől vezérelve társadalmasítja a mobiltelefont, s ennek nyomán valamennyiüknek kiderülnek titkai. Csak lesünk, mi mindent rejtegetnek, hallgatnak el egymás elől barátok, házasfelek. Lebukik itt férfi nőüggyel, nő férfiüggyel, és férfi férfiüggyel is, bizarr vargabetű nyomán.

Nálunk Goda Krisztinának jutott az olasz film honosításának feladata, s hogy jól teljesítette, azt igazolja a statisztika: a BÚÉK vonzotta a legtöbb nézőt 2018-ban a magyarországi mozikba. (Csak azt nem igazolta semmi, hogy miért ezt a ma-

gyar címet kapta Genovese műve, amikor ezen a címen 1978-ban már rendezett Szörényi Rezső egy kitűnő filmszatírát.)

Minthogy a *Teljesen idegenek* cselekménye megfelel az arisztotelészi hármás egység követelményének, nem csoda, ha nagyon hamar jelentkezett a színpadra alkalmazás igénye. Színidirektorok álma ez: egyetlen lakásbelső színterén kamara jellegű kortárs darab, amely sikerre van ítélve. Igaz, a nagyszínpad talán túlságosan tágas neki, ráadásul kettőnél több embernek együtt vacsorázni színpadon mindig problematikus. Mert ha egy vonalban ülnek, az teátrális, életszerűtlen elrendezés. Ha viszont rendesen körbeveszik az asztalt, akkor takarják egymást, és lesz, akinek mindig csak a hátát látjuk. Az igazi élvezet alighanem a nagyobbacska lakás-színház lenne, ahol a színen lévő szereplők mellett testközelben elférnek a nézők is. Ugyanakkor ellene szólnak a színházi alkalmazásnak a közösségi befogadás szélsőségei. Különböző érzékenységű és humorú nézők fölöttébb eltérően képesek reagálni a fordulatokra, mindenekelőtt a történet folyamatos komolyodására és komorulására. Márpedig kevés dolog hat bosszantóbban annál, mint amikor a közönség még mindig röhögcsél, amikor pedig már rég nem kellene.

Az első színházi premiert Buenos Airesben tartották. Magyarországon a Játékszín bizonyult a legügyesebbnek és leggyorsabbnak,

ahol Czukor Balázs vitte színre a *Teljesen idegeneket* olyan színészekkel, akik közül nem egy népszerű és közismert a szórakoztatóiparból vagy a televíziós sorozatok világából. Profi módon megkonstruált, színvonalas színészi összmunka élte a produkciót a Teréz körúton. Hasonlóan kedvező közönségfogadtatásra számíthat a tatabányai bemutató is. A Jászai Mari Színházban Szikszai Rémusz rendezőre és vezető középkorú színészekre bízta a darabot Crespo Rodrigo igazgató, magamagát is delegálva a játzó csapatba. Azt már látatlanban sejtteni lehetett, hogy jó helyre került Genovese szerzeménye. A tatabányai színház ma az egyik legjobb vidéki társulat. (Pontosítok: a második legjobb, a miskolci Nemzeti színészgárdája után.) Ez a darab nem is igen működhet másképp, mint többé-kevésbé azonos generációt képviselő, tapasztalt, kooperatív színészek nagyon pontos, koncentrált összjátékként.

Ahogy a remake-változatokon a filmesek igyekeztek rajta hagyni a nációjukra jellemző nyomokat, szokásokat, karakterjegyeket, úgy a tatabányai Jászai Mari Színház előadásán is felfedezhetők sajátosan magyar motívumok. Halványan felsejlik, hogy megpróbálták kicsit a maguk képére – vagyis a miénkre is – formálni a történetet. Mindenekelőtt az feltűnő, hogy az eredetiben a baráti társaság éjszakába nyúló estéjén egyszer sem kerül szóba a politika. Nálunk ez ma elképzelhetetlen. Illetve csakis úgy képzelhető el, ha a jelenlévők szigorú szabállyal tiltják mint tabutémát. Így is történik ez Szikszai Rémusz rendezésében. Amikor valaki a konyhában

bekapcsolja a tévét a híradóra, akkor rászólnak, hogy azonnal nyomja meg a piros gombot. De azért előfordul, hogy az egyik férfi benyög egy tesztkós Putyint, máskor meg avval ugratják a Crespo Rodrigo játszott alakot, hogy vigyázzon, mert jobbos létére véletlenül balra állt a csoportképhez.

A Sediánszky Nóra fordította színpadi textus trágárabbnak hangzik a film magyar szövegénél és a Godaféle remake-énél. Ezt a fejlesztést szívesen elengedtem volna. De hát ki tagadhatja, hogy bármely értelmiségi vagy nem értelmiségi társaságban elhangozhatnak a közkeletű vulgáris szavak, nők szájából is. A *Teljesen idegenek* hősei értelmiségiek, sőt talán csúcsértelmiségieknek mondhatók: ügyvéd, plasztikai sebész, pszichológus. A házigazdák lakása ha feltűnő jómódról nem is, de filmrajongásról árulkodik. A díszlet hátuljában négy nagy plakát lóg a falon: *Az édes életé*, a *Satyriconé*, a *Nagyításé* és *Fellini Rómájáé*. Bagossy Levente tervező legnagyobb találmánya a kör alakú étkezőasztal. Amikor a vacsorázók elhatározzák a telefonos játékot, akkor a rájuk vetülő fényben lábbal meghajtják az asztalt és elforgatják. Mintha szeánsz kezdődne evvel. Az asztal forgása lehetőséget ad mindig más szereplőre fókuszálni. A székek is átgondoltan kis felületűek, annyira keskenyek, vékonyak, hogy szinte semmit nem takarnak a színészekből.

Kiss Julcsi jelmezei kétesebbek; mintha a tervező szándékosan öltöztette volna nagy fenekűnek az összes színésznőt. Különösen nehéz értelmezni Danis Lidia fehér kezeslábasát, amelynek nadrágszárán

kötözősinór fut körbe, azt a benyomást keltve, mintha a háziasszony biciklire szállni készülne, holott vacsoravendégeket fogad épp. Danis Lília – aki kitűnő színésznő – egyébként is sokszor magára vonzza a tekintetemet, annyira nehéz tudomásul vennem, hogy ezúttal hamisnak tűnnek a hangjai, a felcsattanásai, az indulatai, a gesztusai. Nem feltétlenül helyes magyarázat erre, de lehetséges, hogy teljesen idegen a színésznő számára a hősnő álságos, őszintétlen, ráadásul hepciás viselkedése a családjával és a barátaival szemben. A férjét alakító Kardos Róbert afféle ártalmatlan, öreg mackó, aki szó nélkül aláveti magát a felesége szándékainak vagy hangulatainak. Kardos Róbert ugyanis – filmbeli elődjével ellentétben – eljátssza ebben az előadásban, hogy ő mindent észrevett és meg is értett. Látjuk rajta, hogy a darab végén már pontosan tudja, mit követett el ellene az asszonya és a barátja.

A másik házaspár szerepében Szakács Hajnalka és Crespo Rodrigo lépnek fel. Crespo Rodrigo a vállalkozó típusú, bármivel üzletelő, nagyhangú, szangvinikus nőbolond. Épp révbé érni látszik új, fiatal, bájos és naiv felesége mellett. Aki olyan egyszerű, hogy azon is tud nevetni, ha a férje a kisujját mutatja neki. És aki olyan tiszta, hogy tudatosan nem fogja bemocskolni az életét hazug kapcsolatokkal. Szakács Hajnalkának már eleve a hangjában, a tónusában ott sajog Bianca érzékenysége és sérülékenysége. A harmadik párost Bakonyi Csilla és Király Attila alkotják, míg az egyedül érkező Peppét Dévai Balázs adja, kicsit elesettnek mutatva az állástalan tornatanárt.

Érdekesen alakul az este színészi- leg, amennyiben az egész társaság legférfiasabbnak ható tagja Király Attila hőse lesz, ráadásul pont abban a tíz percben, amíg a többiek melegnek hiszik őt. És nem is enged ebből a hiszemből. Lejátssza.

A *Teljesen idegenek* nem kifejezetten a beavatató színház kategóriája. Szikszai Rémusz az előadás közben mégis beavatja a nézőket ebbe-abba, amire nem volna okvetlenül szükség. Meglehet, a rendező elunta, hogy a színikritikusok a cikkeikben gyakran elspoilerezik a darabok cselekményét. Úgyhogy ezúttal inkább ő maga árul vagy árultat el a színészekkel egyet s más előre. A Danis Lília és Kardos Róbert házaspár első jelenetében rögtön felhívja a figyelmet a fülbevalóra. A vendégek érkezésekor szinte azonnal exponálja a háziasszony és az egyik vendég titkos viszonyát. A teraszon játszódó jelenetben is láthatóvá teszi számunkra, hogy ki kihez vonzódik valójában. Ezekkel a gesztusokkal mindenképpen csökkenti a meglepetés erejét, holott az a filmnek jót tett. De abban igaza lehet Szikszai Rémusznak, hogy a színház úgyis más. Figyeljük ki a nézőtéréről, amit csak tudunk. Talán még okulhatunk is belőle.

Lovasok az erődben

Az első kép, amely Picasso elképesztő vizuális memóriájának bizonyosságaként felmerül az emlékezetemben, nem az életmű valamelyik klasszikus darabja, hanem egy gipsz lábfej. Olyan élethű, mintha igaziról készült volna. A csodagyerek kamaszfiú rajzolta valamikor az ezernyolcszázkilencvenes évek derekán. Az akadémiákon akkor már élő modellek után is dolgoztak, de csak a klasszikus alkotásokról készült számos gipszmásolat mellett, amelyek nem csupán a művészeti iskolákban szolgáltak mindennapos oktatási segédeszközként. A múlt századfordulón – a közintézményé váló múzeumokban – szintén valószínű reneszánsza támadt ennek az akkor még valódi műtárgyként kezelt műfajcsoportnak. Engedélyezték a műemlékek másolását, amire speciális műhelyek szakosodtak. Eként jött létre a mi Szépművészeti Múzeumunk hasonló gyűjteménye, sőt a befogadására szánt épület is, minthogy alkotóit a méretes monumentumok elhelyezésére alkalmas csarnokok tervezésére instruálták. Ennek a közel ezer munkát számláló együttesnek a hányatott sorsa rendeződött azzal, hogy válogatott darabjaiból impozáns állandó kiállítás – mondhatni, múzeum – nyílt ősszel a komáromi Csillag Erődben.

Az ókori emlékekről készült gipszmásolatok gyűjtésének nálunk Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum 1869-ben kinevezett igazgatója volt a fő szorgalmazója; neki köszönhetően sikerült az 1873-es bécsi világi-

állításra megszerezni az Athénban megtelepedett római öntőmester, Martinelli mintegy háromszáz darabos értékes kollekcióját. A századvégen még csak formálódó Szépművészeti Múzeum szerzeményezési koncepcióját már fia, Pulszky Károly mint a leendő intézmény törzsanyagát adó Országos Képtár vezetője dolgozta ki. 1894-es tervezetében egyenrangú hangsúlyt kaptak a hazai és a külföldi művek, illetve a másolatok; mikor azonban egy végső soron igaztalan szakmai vádaskodásnak beállított politikai játszma szenvedő alanyaként távoznia kellett funkciójából, sőt az országból is, hamarosan öngyilkos lett. A vásárlás és az építészeti programalkotás szerepét tőle két olyan személy – a jogász Kammerer Ferenc és a művészettörténész Térey Gábor – vette át, akik – biztos, ami biztos alapon – az uralkodó trendhez igazodtak. Így keletkezett a hatszázvalahány tételes antik kollekciót követően a háromszáz darabos középkori és reneszánsz gipszgyűjtemény. A befogadásukra kialakított múzeumot 1906-ban átadták rendeltetésének, a másolatokból rendezett kiállítások azonban csak évekkel később – 1908-ban, illetve 1913-ban – nyíltak meg, a korábbiaktól már különböző szellemi környezetben. Ettől aligha függetlenül: vegyes fogadtatás kíséretében.

Látványorientált pseudoarchitektúráival és akadémikus faktúra-brillírozásával a századforduló hivatalos stílusa végletes ízlésmeg-

osztottságot eredményezett a hazai szellemi életben. Ellenkezést váltott ki ugyanis a tízes évek elején már érzékelhetően erősödő progresszió képviselőiben minden hamis vagy annak látszó olyan művészeti produktum, amely fittyet hányt a modernizmusban utóbb kiteljesedő anyagszerűség követelményére. Ennek a szakmai tisztességre alapozó morálnak a nem kifejezetten harcoss Lyka Károly volt a hirdetője, érveit a nála radikálisabb egyéniségek érvényesítették aztán a kritikai gyakorlatban. Bálint Aladár még azzal a józan belátással kezdi a *Nyugat* hasábjain publikált beszámolóját, hogy akinek utazásra pénze, alkalma vagy kedve nincs, itt gipszbe öntve, legalább másolatban megismerheti a művészettörténet jeles alkotásait. Végkövetkeztetése viszont lesújtó: „kriptaszagú, unalmas raktár”-nak minősíti a gyűjteményt, mivel „a gipszöntvények anyaguknál fogva megtévesztik a szemlélőt, és így egymás mellé zsúfolva nem mondanak el többet az eredeti szobrokról, mint a herbáriumok leprélt virágai a természetéről”. Farkas Zoltán csak hangvételében fogalmaz szelídebben, amikor a *Vasárnapi Újság* képes tudósításához írt ismertetésében e szavakkal jellemzi a rendezést: „pedagógiai szempontból nem teljesen kielégítő”. Valójában mélységes csalódottságának ad hangot, amikor tettetett iróniával úgy érvel, hogy szobrokról a gipszkópia mégiscsak többet mond, mint egy rajz vagy fénykép; s különben is, jegyzi meg szkeptikusan, mit tegyünk, ha eredeti művek híján az épület hatalmas tereit kizárólag ezekkel a nagy méretű gipszmásolatokkal lehet megtölteni.

A tinta talán még meg sem száradt kézírataikon, máris igazi szakember került az antik gyűjteményhez: a klasszika-filológus és régész Hekler Antal, aki nem sokkal később hozzalátott a görög–római anyag tudományos szempontú rendezéséhez. Emellett tájékoztató kalauzt is írt hozzá. Munkáját Oroszlán Zoltán, illetve (a többi területen) Pigler Antal folytatta; 1926-ban nekik köszönhetően kerültek egymás mellé a Dór, a Román, illetve a Reneszánsz Csarnokban az azonos időből és kulturális közegeből származó darabok az akkortól végleges állandó kiállításon. Hiába lett azonban áttekinthető a stíluskorszakok szerint elkülönülő három (az antik, a középkori és a reneszánsz) gyűjtemény, az 1914-ben kinevezett igazgató, Petrovics Elek lelkes és hozzáértő szervezőmunkája jóvoltából időközben jelentősen megváltozott az eredeti alkotások száma és ezáltal a múzeum anyagának összetétele. A gipszmásolatok szerepe a világháborút követően az egész világon csökkent; a Szépművészeti Múzeum is ekkoriban szabadult meg jó néhány kópiától oly módon, hogy letétként kikölcsönözte őket. Amikor pedig 1934-ben napirendre került az új magyar képtár esetleges átrendezése, Farkas Zoltán immár a másolatok lebontását követelte a *Nyugat* hasábjain: „Nyúljon hozzá Petrovics erős kézzel a gipszöntvényekhez és távolítsa el őket a Szépművészeti Múzeumból. Ebben az európai értelemben is nagyjelentőségű intézményben semmi helye nincsen a gipszeknek.” Ahogy fogalmazott: legfeljebb az oktatást szolgálhatják. Csakhogy a kópiák szerepe a fentiekkel párhuzamosan a művész-képzésben szintén háttérbe szorult,

mivel a Képzőművészeti Főiskolán a nagybányai plein-air híveként Lyka által 1920-tól levezényelt reform természetelvű művészetpedagógiát honosított meg az intézményben. Hasonlóan vélekedett a másolatok megváltozott szerepéről Elek Artúr is, a folyóirat nemkülönben rendszeres képzőművészeti publicistája, aki – az antik darabok kapcsán – ugyanakkor védelmébe vette őket, mondván: „Aki eredeti görög művészetet sohasem látott [...] az legjobb fényképeknél is valóbb nyelvet beszélő plasztikus másolatokon ismerheti meg benne azt, ami abban az ősi művészetben lényeges és örökké élő.” De a gyűjtemény sorsát nem az ilyen és ehhez hasonló szakmai érvek súlya, hanem a történelem döntötte el. Csányi Dénes személyében már 1935-ben egy politikai kinevezett került a múzeum élére, aki nem változtatott az 1926-os állapotokon. A világháború után pedig egy új korszak kezdődött, merőben más feltételek között, új személyekkel és persze elképzelésekkel.

Amikor a Liget-projekthez kapcsolódóan az ezredfordulón az intézmény munkatársai hozzáfogtak a Szépművészeti Múzeum felújításának előkészítéséhez, az derült ki, hogy az egykori gyűjtemény nagy része megvan, bár Budapest ostromakor és a háború utáni hercehurcában komoly károkat szenvedett. Kiállításuk gondolata ezt követően egy 1953-as epizódot leszámítva hosszú időn át fel sem vetődött. A középkori és a reneszánsz anyag a Román Csarnokba bezúfolva várta feltámadását; az antik kollekció részben a tatai Kuny Domonkos Múzeumba került, ahol a helybéli elhagyott zsinagógában kiállítást ren-

deztek belőle, illetve számos munkát a komáromi Igmándi Erődben raktároztak. Akit érdekel, hogy hol mindenhol őrizték jó fél évszázadon keresztül az egykor nem kis pénzért beszerzett öntvényeket, az részletes információkat kaphat az *Ars Hungarica* 2016-os tematikus különszámában. Mondandónk szempontjából elég beérnünk annyival, hogy az öntvények értékes voltára már a múlt század derekán felfigyeltek. Főként Európában, mert Amerikában addigra a többségüket elpusztították. Sajátos revíziójának jeleként a neves olasz építész, Carlo Scarpa 1955 és 1957 között Canova-múzeumként történetesen *gypsothecát* épített a klasszicizmus kiemelkedő alakjának szülővárosában. Nem sokkal később a Victoria and Albert Museum újjárendezte megmaradt anyagát, utóbb Párizsban (Palais de Chaillot), Berlinben (több helyen létesített tanulmányi raktárként) és Moszkvában (Puskin Múzeum) tették ismét elérhetővé az emlékeit. A gipsz szobrászati rehabilitációjában szerepe lehetett az ötvenes-hatvanas évtizedtől kibontakozó pop-artnak is, személy szerint George Segal műveinek. Nálunk pedig egész sor (egymástól persze nagyon különböző) követőjének: Jovánovics Györgytől Melocco Miklóson át Schaár Erzsébetig. Másolatoknak az eredeti műtárgyakkal való érdemi azonosítása természetesen szóba sem került, de az tény, hogy az antikvítás művészetének legtekintélyesebb hazai kutatója, a nemzetközi rangú Szilágyi János György 1974-ben feljegyzést írt a Művelődési Minisztérium illetékes osztályának; s az érdemtelenül kalódó-pusztuló kollekció megmentése érdekében nyilatkozott a *Művészet*

folyóiratnak is. Önálló bemutatását szorgalmazta, a Szépművészetiől leválasztva; ekként jött szóba a Városliget, az akkor még bizonytalan jövőjű Vigadó, később valamelyik üres gyárépület (a *Remekművek alteregói* címen az anyaintézményben rendezett 1999-es válogatás közönség sikere nyomán). Egyik elképzelés sem valósult meg.

Minthogy a Liget-projekthez kapcsolódóan a főépület rekonstrukciója miatt ki kellett üríteni az addig raktárnak használt Román Csarnokot, folytatták a keresgélést. Magától értetődően vetődött fel helyszínként Komárom, hiszen az anyag egy része már ott volt. A Duna két oldalán az 1848-as szabadságharc leverését követően kialakított erődrendszer elhanyagolt állapotban, de eredeti formájában maradt ránk. Harcok ugyanis soha nem folytak benne, mivel a haditechnika fejlődése túlhaladt rajta, mire elkészült. A Monarchia idején laktanya és raktár volt, a két háború között katonai képzőhely, 1945-től pedig titkos (térképen sem szereplő) objektumként a szovjet hadsereg legnagyobb lőszerbázisa. Kulturális-idegenforgalmi hasznosítása csak a rendszerváltást és a terület rendbe tételét követően, 2000-ben kezdődött meg egy avatott műemléki építész, Varga István ki nevezésével. Kiállítások, színházi, zenei és más rendezvények mellett még a világörökségi cím megpályázása is szóba került. Idővel azonban nem csupán a jelölés megíúsulása csökkentette az ügyvezető igazgató mozgásterét; nem érezhetett maga mögött kellő kormányzati támogatást más ügyekben sem, mert amikor 2015-ben a nyugdíjat választotta, így indokolta meg elhatározását,

„jobb, ha egy jobb összeköttetésekkel rendelkező utód veszi át a stafétát”. Így követte hivatalában az író, rendező és sportmenedzser Vizeli Csaba (többek között a *Czibor, a rongylábú* musical szerzője). Az már a 2014-es helyszíni szemle során kiderült, hogy az Igmándi Erőd múzeumnak nem alkalmas, a Monostori Erőd meg kialakult (főként hadászati) programstruktúrával rendelkezett; maradt tehát a rendszer harmadik eleme, az egykori palánkvár, a 16. századi fülesbástyákkal övezett Csillag Erőd. Kisebb ugyan, mint az egykori múzeumi kiállítótér: csupán a gipszgyűjtemény mintegy harmadának befogadására alkalmas, de a csupasz téglaburkolatú, boltozatos fülkesor ideális környezet a zömmel fehér gipszöntvényeknek. Segítette a helyreállítást, hogy a bécsi katonai levéltárban megtalálták az erőd eredeti terveit. A szimmetrikus főépület karéjos alakjának két szárát az anyaintézmény korszerűsítésén korábban munkálkodó Mányi István egy legyező alaprajzú és semleges megjelenésű modern fogadóépülettel kötötte össze, illetve ehhez – ami alapvető követelmény volt – az udvari fronton egy nagy belmagasságú csarnokot kapcsolt. Ebben lehetett elhelyezni a legnagyobb objektumokat: a padovai Gattamelata (Donatello) és a velencei Colleoni (Verrocchio) lovas szobrot vagy a sienai dóm szószékét (Nicola és Giovanni Pisano), hiszen ezek – mármint az eredetiek – művészettörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű emlékek. Nem mellékesen még katonaváros-elődje, a pannóniai Brigetio (a mai Szőny) római kori bemutatására is lehetőség nyílt benne. A látogatóközpontban pedig a szükséges

múzeumi funkciók mellett étteremnek, mosdónak, ruhatárnak szintén helyet találtak. A külső szemlélőnek csak egyvalami felfoghatatlan: bár az MTI 2019. szeptember 20-án már azt jelentette, hogy a beruházás elkészült, rövid ideig fogadott is látogatókat, mégis talányos, hogy csak most ősszel – két év után – nyitotta meg kapuit.

Máskülönben a választás helyesnek bizonyult: bőséges látnivalót nyújtó és mégis befogadható múzeum jött létre. Kuriózumoknak egy kies, de nem központi helyszínen. A húsz helyiségben időrendben és témájában is jól tagolhatóan tekinthető át az európai szobrászat története az archaikus görög kultúra emlékeitől a hellenizmus koráig, illetve Luca della Robbia domborműveitől az érett reneszánsz csúcstermékéig oly módon, hogy közben azért az északi gótika néhány darabja mellett a művészettörténeti nevezetességek – a Hégészó sírja, a milói Vénusz, a Laokoón-szoborcsoport, a Medici-síremlék – is kellő hangsúlyt kapnak. Aki ettől elfárad, az utána a kertben pihenheti ki a szellemi túrát. A másolatokat valódi műtárgyként tálaló és hasonlóképp magyarázó decens környezetben eszünkbe sem jut, hogy ezek egytől egyig alteregók. Leginkább a néhány bronzszínűre sötétített gipsz leplezi le mivoltát, meg a faragások kelthetnek fényes faktúrájú öntvényként hamis benyomást. (Látványos ellenpélda a budapesti Román Csarnokban maradt freibergi kapu.) S nem pusztán a remeklések másolaton át sugárzó hatása az oka az illúzióknak; legalább annyira az is, hogy a szobrászat merőben különbözik a festésztől – amiként arra Márkus Lász-

ló figyelmeztet egy több mint száz évvel ezelőtt megjelent írásában. „A plasztika természetében rejlik, hogy csak ritkán közvetlen, nagyobbrészt egész sereg technikai eljárás közvetíti a művész gondolatait” – hangoztatta, mivel „[a] kézi munka közvetlensége [...] a szobrok jórészénél ab ovo hiányzik”. A mára szinte teljesen elfeledett díszlettervező és rendező, egy időben a Nemzeti Színház, az Opera igazgatója a pályáját művészeti kritikusként kezdte, és akként hívta fel a figyelmet (*Ne bántsd a gipszet!* című cikkében) arra, hogy a szobrászatnak az öntés évezredekre visszanyúló elfogadott technológiája. A gipsz meg mindennapi anyaga, teszem hozzá, hiszen az agyagból – mielőtt a szobrot bronzba öntenék vagy kőbe faragnák – előbb gipszmodell készül. Továbbá arról sem feledkezhetünk meg, hogy a több tíz méteres épületdíszítő márványkompozíciók minden valószínűség (a mai gyakorlat) szerint (is) nem a művészek műtermeiből, hanem kivitelező műhelyekből kerültek ki; a kivételek (Michelangelo például) csak erősítik a szabályt. Arról már nem is szólva, hogy amennyiben a görög bronzok nyomán készült római márványmásolatokat műalkotásnak tekintjük, miért is vonhatnánk meg a bennük gyönyörködés jogát magunktól pusztán azért, mert e nem feltétlenül hű másolatok viszont nagyon is hű másolatai gipszből vannak. Úgyhogy érdemes lesz felkeresni a kollekciónak a Komáromban nem látható különlegességeit is: az olümpiai Zeustemplom keleti oromcsoportjának vagy a Parthenón néhány domborműtöredékének másolatát, amelyek a közeljövőben a múzeum Szabolcsi utcai kiszolgálóházában (OMRRK)

lesznek bemutatva. Úgymond nem valószínűként a képzőművészeti albumokat szintén merő okoskodás volna nem kézbe vennünk; arra hivatkozva, hogy a reprodukciók az arányokat nem érzékeltetik, a koloritjuk sem feltétlenül egyezik az eredetivel. Egy pillanatig nem gondolom, hogy a gipszgyűjteményt, mint az múzeum esetében magától értetődő, fejleszteni kellene, pótolva a hiányait és megszüntetve az aránytalanságait. De kidobni és nem használni (azaz nem bemutatni) is botorság (lett) volna. Aminthogy – maradjunk a legenyhébb jelzőknél – felelőtlen

és meggondolatlan cselekedet a közelmúlt számos építészeti emlékének szakmai vita és konszenzus nélkül, nyers pénzügyi indoklással vagy hatalmi szóval való eltakarítása, nemkülönben az eredetinek álcázott, de korántsem feltétlenül hű replikák hovatovább nyomasztó áradata.

A Szépművészeti Múzeum gipszmásolat-gyűjteménye számára a Városliget Projekt részeként felújított Csillag Erőd Komáromban. Vezető kurátor: **Szócs Miriam**. Építész: **Mányi István**. Kivitelező: Épkar Zrt., Fertődi Építő Zrt., WHB Kft.

P. Szűcs Julianna

Sok? Kevés? Mihez képest?

139

A világ műbarátait – ezt a még manapság sem lebecsülendő kultúr-buborékot – pár év óta izgalomban tartja egy kényes restaurálási ügy. Jan Vermeer delfti festő *Levelet olvasó lány nyitott ablaknál* (1659 körül) című, a Drezdai Képtárban őrzött festményéről a szakemberek régóta tudják: keletkezésének idején nem pontosan úgy nézett ki, mint ahogyan azt a művészettörténeti albumokban illusztrálták. A korábbi néző ahhoz szokott, hogy a balról áramló nappali sugárzás végigsimogatja az előtér pompásan gyűrt usák szőnyegét, kiemeli a gyümölcsöstál gazdag tartalmát, bele-belehatol a jobboldali zöld függöny szaténredőibe, hogy ez a keretjáték annál inkább kiemelje a háttér sima sárgás falfelületén a legvilágosabbtól a legsötétebbig terjedő,

szabadon áramló és virtuózan festett fény egyenletesen változó erejét. Ez a körlet keretezte a levélre összpontosító fiatal nő mozdulatlan tartását, és ez a megvilágítás süllyesztette árnyékba az ablak ólomüvegét, fölötte pedig a nagy textília árnyalatával kontrapunktot alkotó kisebb vörös drapériát.

De tradíció ide, megszokott harmónia oda, a tapintatlan röntgensugarak nem alkalmazkodtak az évszázados elváráshoz. A festett háttér falon fekete ráában eredetileg lógott egy „kép a képben”, egy jól táplált, szőke, öntudatos és tetterre kész Cupido, a szerelmi üzenet hírhozó szimbóluma. Jó ideje ezt a tényt is ismerte a szakma, mint ahogy tudta azt is például, hogy Giorgione *Vihar* című képén eredetileg egy ruhátlan nő

fürdött a bal sarokban, nem beszélve arról a rengeteg pentimentóról (eltüntetésre ítélt vázlatról), amelyekkel az olajtechnika gyakorlata óta a régi festmények tele vannak, és az átvilágítások rendre ki is mutatják rejtett jelenlétüket. Azt viszont már sokkal nehezebb kimutatni, hogy az átfestést az utókor kezdeményezte-e, vagy a változtatás még magától a művészől származott-e. A fenti példák esetében a művész maga változtatott. De ez sem mindig egyértelmű. Mind a mai napig vitatkoznak például azon a trilemmán, hogy a firenzei Brancacci-kápolna Masaccio-freskóján Ádám pucér nemi szervvel fogadta-e a hívőket, vagy az al seccóban megoldott level-fürdőnadrággal még maga a festő tette a művet illedelmesebbé, netán a prúd utókor.

Hasonló probléma a Vermeer-kép esetében nem valószínű. Az átfestést minden bizonnyal a 18. században hajtották végre, valószínűleg akkor, amikor a festmény már elhagyta Carignan herceg párizsi gyűjteményét, de még nem került be II. Frigyes Ágost szász választófejedelem pazar kollekcijába. Eddig ez hipotézis. De az bizonyosnak látszik, hogy a festett fal lakkrétege másképpen sárgult és a lefedett Cupido másképpen piszkolódott, mint a kompozíció többi része, tehát másik kor másik keze van a kompozícióban. Erről szól egyébként Kemény Gyula szakértői hozzászólása az *Artmagazin* 2020/10 számában, ezt bizonyítja Stephen Kojá kurátor bevezető tanulmánya (A világ belső kohéziója: Vermeer képei, mint térreflexiók) és Christoph Schölzel drezdai főrestaurátor zárótanulmánya (Vermeer Levelet olvasó lány nyitott ablaknál képének restaurálásáról és festészeti technikájáról) a nyil-

vánosság elé tárt probléma ürügyén rendezett okos és ügyes kiállítás katalógusában. Persze ismeretes – amit Bernard Berenson, a művészettörténet egyik legfőbb tekintélye állított, hogy – „[k]evés vitathatóbb kérdés van a világon, mint egy festmény restaurálása. Sosem találkoztam olyan szakmabelivel, aki elégedett volt a többiek munkájával.”

Itt nem is az „igazi” vs. „nem igazi” az alapkérdés (mert eldöntött a későbbi átfestés ténye). Itt a „szabad” vs. „nem szabad”, még inkább az „igazság” vagy „szépség” közötti döntés vált központi kérdéssé.

Él bennünk, az utókorban, egy Vermeer-ideálkép, amely a 19. század második felében született, és elválaszthatatlan az impresszionizmus, az individualizmus, az immanens festői értékek őskereső szándékától. Ki más lenne erre alkalmasabb, mint az a művész, aki meghalt negyvenhét évesen, (valószínűleg ereje teljében), akitől csak harmincöt festmény maradt az utókorra (a kiállításon ebből tizenegy látható is), aki minden bizonnyal műkereskedésből és nem a piacra termelés mennyiségi képgyártásából élt (ha ugyan megélt tizenegy életben maradt gyermek felnevelése közben), és akiről a tarka vallási térképű Delft városában százszázalékos bizonyossággal még azt sem lehetett tudni, hogy elkötelezett protestáns volt-e, vagy kompromisszumot kötött az őt mindenben segítő gazdag katolikus anyósával, akinek a házában élt.

Ami biztos, hogy a művek születésének időhatára szűk, mert a legkorábban ismert néhány barokkos, az utrechti (tanuló?) évekkel kapcsolatba hozható és Caravaggio hatását mutató három (vagy két?) festmény abban az időben született, ami-

kor Delft fele-harmada – a lőpor-torony felrobbanása okán – elpusztult (1654), a legkésőbbiek pedig a hetvenes évek elején készültek, néhány évvel a francia seregek inváziója (1674), a holland aranykor lezárulása előtt. Alig húsz év és kevesebb mint három tucat festmény, többnyire dátumok, sokszor egyértelmű szignók, és szinte mindig képsorsokat tisztázó adásvételi papírok nélkül. Nem csoda, hogy saját korában még akkor sem szerzett magának a „jó festőkénél is jobb” reputációt, ha egy-két kósza forrás, például egy verselgető nyomdatulajdonos, későbbi polgármester úgy emlékezett meg róla, mint aki a város legdicőbbnek tartott festőjét, a nagy robbanásban, a „mennykőben”, ifjan elhunyt Carel Fabritiust is képes volt felülmúlni. Soványka elismerés. Vermeer saját korában még a legjobb esetben is csupán egy mesternek számított a nagyszerű mesterek sorában.

És sokan voltak akkoriban nagyszerű mesterek. Csak a drezdai kiállításon is jó páran segítettek a címszereplőnek, hogy a nagyszínpadon vele együtt játsszák le a művészet-történeti drámát. Idécitálásuk nélkül *Az olvasó nő* különösége sokkal kevésbé érvényesült volna. Ezért vállaltak Drezdában kisebb szerepeket az ablaknyílásba könyöklő figuráiról elhíresült Gerard Dou-tól, a poharazgató vidám társaságok lefestésében jártas Gabriel Metsu-ig, a „finom festészet” bajnokainak számító Mieris-ektől, (apa és fiú) a méltán megbecsült Pieter de Hoochig. Az utóbbi nem csak azért fontos mellékfigura, mert a budapesti múzeum adta kölcsön a festő egyik kiemelkedően vonzó mesterdarabját, hanem mert majdnem ugyanúgy dolgozott, mint Vermeer (*Levelet olvasó nő*

ablaknál). Ugyanolyan precíz perspektívával, ugyanolyan lakajos környezetben ülő alakkal, ugyanolyan virtuóz fény-árnyék játékkal. De valami mégsem volt ugyanolyan. Hiányzott belőle valami abból a vermeeri titokból, ami személyét a „legeslegebbek” közé repítette.

Erre a pluszra a kortársaknak nem volt szemük. (Jellemzően egy francia utazó, bizonyos Monconys például egy pékmesternél látta a mester valamelyik képét, és fanyalgott, mikor megtudta, hogy hatszáz livre-t fizetett érte, noha csupán egyetlen alak volt rajta, mondván, ez így „túlságosan költséges”.) 1842-ig, egy érzékeny lelkű, romantikus hajlamú műkritikusig, Théophile Bürger-Thoré hágai látogatásáig kellett várni ahhoz, hogy a szem rányíljon, először *Delft látképére*, majd a *Tejet öntő nőre*, azután a *Műteremre* (Történetesen egyikük sem vett részt a drezdai szcénában, a cupidós előadásból őket kihagyták. Magánbánat: sajnos a gyöngy fülbevalós, turbános nő sincs itt, de ő tényleg egy másik történetbe illik.)

Nagy találkozás lehetett a műkritikus és a régen meghalt festő között, mert ettől a kultúrtörténeti pillanattól kezdve született meg a Vermeer-kultusz, a csak legnagyobbaknak járó elismerés. És ami még ehhez tartozik: a keresletnek megfelelően először az életmű felduzzasztása, majd a felturbózott kereslet védelmében a felduzzasztott életmű kritikai visszametszése és vele párhuzamosan a legendateremtő hamisítások sora. Úgy, mint Rembrandtnál. (Azért a Van Meegeren-botrányhoz hasonló szuperhamisítás a maga nemében páratlan sztori, de arra legalább jó volt, hogy a festőt körülvevő karizmatikus koszorú tovább növekedjék.)

Egyszerűsítve a kultusz lényegét, Bürger-Thoré és nyomukban az impresszionisták, az ő nyomukban pedig Van Gogh és Proust a Vermeer-zsánerekben – nő egyedül, nő egy férfival, két nő egy férfival, két férfi egy nővel, mindössze kétszer férfi egyedül, akik olvasnak, zenélnek, isznak, esetleg tükörbe bámulnak, dolgoznak, mosolyognak – azt ünnepelelték, hogy a látványon kívül a képen nincs mit nézni. Hogy a festményen a szereplők története homályba vész, hogy az úri módon berendezett szobákba szűrten ömlő napsugár az igazi hős, no meg a kicsi ecsetfoltokkal – már-már pontilista módon – megoldott csúcsfények egy-egy kelmén, egy-egy poháron, egy-egy gyümölcsön válnak a festmény igazi „mondani-valójává”. (Állat sehol, gyerek sehol, öregember sehol, fogdosás, duhajkodás, lopkodás, mint a legtöbb holland kortársi életképen, pláne sehol.) Ez a Vermeer-magyarázat pompásan beleillett abba a delelőjén túljutott polgári kultúrába és a bürgerbildung dekadens értelmiségi magányélménybe, amely irtózott mindenféle reprezentációtól, különösen, ha azt állami és egyházi erőszak nyomatékosította. Ebben a milióban Vermeer a „nyitott mű” felfedezőjének és első bajnokának számított. Talán azért, mert a 19. század második végétől a „zárt mű” propagandisztikus, tendenciózus, könnyen giccsbe hajló programja egyre inkább a hivatalos művészet martalékává vált. Mi köze mindennek a falra festett kép hiányához, netán visszavételéhez? Több, mint gondolnánk.

A németalföldi téma egyik nagy ismerője, Svetlana Alpers joggal írta, hogy „a hollandok korántsem fogadták el, hogy látásuknak bármi köze

volna a fenségeshez... új látványokat bámulattal és örömmel úgy üdvözölték, mint amelyek új és konkrét tudást kínálnak a mi közös világunkról” (lásd mikroszkóp, térkép, camera obscura), de nem véletlenül idézte a kor egyik fontos festészetelméleti írását, a bűbájos perspektívái mellett traktátusa miatt elhíresült Samuel van Hoogstraten *Schilderconstjtát* sem: „A festőművészet olyan tudomány, amely arra való, hogy ábrázoljon minden eszmét vagy fogalmat, amilyet csak a látható természet egésze létrehozni képes, és rászedje a szemet rajzzal és színnel.”

Vermeernél nemcsak szemet becsapó, „magáért való”, konkrét tudással alkotott dolgok látszanak, hanem jól elrejtve bizony ott van az „eszme” és a „fogalom” is, csak a festményt jól kell tudni olvasni, vagy inkább a hermeneutika szavajárása szerint „látva látni”. A németalföldi képeken minden apró megfigyelt részlet a „hű képet alkotás” jegyében önmaga is, de ravaszán, rejtélyeskedve, introvertáltan jelentéshordozó feladatot is teljesít. Minél valóságosabb egy részlet, annál mélyebb az elvont tartalom. És ez nem Vermeer korával kezdődött, az ábrázoláshoz való efféle viszony mélyen visszanyúlik a középkor alkonyába. Hugo van der Goes (15. század) *Jézus születésének* előterében például látszik egy gyönyörű harangvirág-csendélet. Önmagában is élvezetes látvány. De a korabeli néző leszámolta a virágokat, megnézte a színt és összerakta a tapasztalatot. Ezek a virágok nem csak a szépség okán kerültek a festmény előterébe, de Mária fájdalmáról (kék) és szenvedéseinek mennyiségéről (hét) is beszámolnak. S mert szólnak arról, a szépséges harangvirág változat kicsit

a megszülető messiás feletti önfeledt örömon.

Valahogy így vagyunk ezekkel a zenélgető, olvasgató, sokszor tükör előtt páváskodó (főként) női figurákkal is. Az életműben a szorgos kutatók leszámolták: van belőlük harmincnyelc (férfiből csak harmadannyi). A tejet öntő és a csipkeverő asszonyon kívül a többiek nem hódolnak a szorgos munkának, a humanisták által oly dicsért vita activának, hanem lemerülnek szabadidejük komfortzónájába. Tehették, mert jól ment nekik. Az enteriőrök tele vannak Ming korabeli kínai porcelánnal és elegánsan faragott ülőbútorokkal, alakjukat gyakran ékesítik déltengerekben termő óriás gyöngyökkel és finom prémekkel díszített selymekabátkákkal. A tárlat utolsó termében, ott, ahol kiállították a „poént”, tehát a restaurált régi-új festményt, kiállították a valóságos tárgyi kellékekhez hasonló korabeli darabokat is. Egy tálat, egy széket, egy ingvállat, egy szőnyeget. És persze a szóban forgó Cupido előképét, a rézkarcokban gazdag Amorum emblematát is, a kornak azt a mintakönyvét, amelyből a szerelem-téma ikonográfiáját meg lehetett tanulni. Nem csak Vermeernek – akitől még két cupidós képet, *A félbeszakadt zenelecke* (1658/9, New York, Frick-gyűjtemény) és a *Fiatal nő virginál mellett* (1672, London National Gallery) című műveket is a ideidéztek –, de a fölvonultatott többieknek is (Gerard Dou, Gabriel Metsu, Pieter Cornelisz van Slingelandt és mások).

A többiek – a nem Vermeerek – cupidós képei egyértelműek. A férfiak tisztességtelen ajánlatot tesznek, a nők beadják a derekukat, a kerítők kerítenek, s mindezen erkölcstelenségek hangsúlyosan ki is vannak fejtve,

miközben a néma szimbólumok, a kopasztott csirkék, a félrehajított partvisok, az elől hagyott papucsok a néző szájába rágva mintha tanítani akarnának: „Itt bizony házasságtörés, hűtlenkedés, mulatságos etyepetye érik a levegőben. Akinek nem inge, ne vegye magára, de azért mind megéritek a pénzeteket.”

Az a különös, hogy e kellékek Vermeernél is elő-előfordulnak (kopasztott baromfi ugyan soha, de a csábulásra sok más dolog utal: ólomüveg ablakon a mértékletesség szimbólumával, ingatag korsó az asztal sarkán, almák mint a bűnbeesés jelképei stb.). Csak éppen *a Vermeer-kép úgy van megfestve*, hogy a szem *ne az erkölcsi veszélyhelyzetre figyelmeztessen*, hanem a fényre, árnyra, kéksárga-szürke-fekete színharmonia-ra, talányos rövidülésre, félig húzott színpadi függönyre, enyészpontnak engedelmeskedő mágikus perspektívára. Röviden: arra a látványegészre, amely a kísérletező progresszív művészet számára kétszáz évvel később mindennél fontosabbá vált, arra meg ne figyeljen, amely oktató-nevelő szándékkal a néző erkölcsait volt hivatva helyre rakni, és amelyet templomok, középületek, hivatalos szalokok éppen eléggé lejárattak.

„Az erkölcsi egyensúly” azonban a festményekben akkor is ott volt, ha a későbbi nemzedék erre kevéssé volt kíváncsi. Ott volt, de rejtőzködve, tapintatosan, csak a „látva látók” számára értelmezhetően. Az óriási Vermeer-irodalom beszél egy úgynevezett „második corpus”-ról, azokról a „kép a képben” festményekről, amelyek a félsötétben, a kompozíciók háttérébe húzódva válnak a „főkép” kicsiny tartozékaivá. A harmincöt festményen van belőlük tizennyolc.

(Mostantól már tizenkilenc.) Nem mindegyik fecsegi ki az iskola titkát. Nem akarja mindegyik leleplezni a szereplőket. Van közöttük tipikus holland tájkép. Előfordul, nem is egyszer, precíz térkép. E témák csupán bőséget és patriotizmust hirdetnek a festett falakon. Mindre érvényes, amit a témával legtöbbet foglalkozó művészettörténész, André Chastel mondott: „A képbe festett kép afféle képkivonat, úgy kell tömöríteni, hogy ne festett valóságnak lássék, hanem képnek.” De amikor egy Utolsó ítélet (*Gyöngymérő asszony*), egy megtalált gyermek Mózes (*Levelet író nő és komornája*) vagy egy családfő sejthető portréja (*Hölgy két udvarlóval*) tűnik elő a háttérből, akkor a tartalom egyszerűen feldúsul: a festő ravasz asszociációs módszerrel A Kapzsiság, A Titkos Szerelem, A Házasságtörés felé tereli a képzeletet. Még akkor is földézi e titkos és tilos dolgokat, ha a „valóságos” főszereplők létbe vetett magánya vagy ártalmatlanul partikuláris helyzete a gyanakvásnak amúgy ellenáll. De többről van szó a drezdai kép esetében, és ez a *több* még inkább a restaurálás igazsága, jogossága végső soron a *szépsége* mellett érvel.

A felszínre hozott Cupido tagadhatatlanul összenyomta a teret. Zsúfolt harmóniát teremtett. Megterhelte a tartalmat. Egyszerre kettős értelmű lett az almás csendéletnek, mert ebben a rendszerben az már a bűnt is asszociálja, a teleírt levélnek, mert itt és így az már a vétek tárgyi bizonyítéka. A függönnyel félig takart Cupido miatt a főszereplő nőről immár többet tudunk, mint eredetileg gondoltuk, vagy mint száz évvel ezelőtt a műértő elődök gondolni szerettek volna.

És nem csak a nőről, de a megújult képnek köszönhetően a vermeeri lát-

ványábrázolásról is többet tudunk meg. Balról jobbra haladva a különféle anyagok fajsúlyuk szerint fokozódó kromatikus skálája keretezi a megszállottan olvasó figurát. Elsőként a levegő hatol a kompozícióba, ez áramlik a nyitott ablakon át. Őt követi a gyengéden tükröződő üvegtábla, egy szilárd, áttetsző, hideg minőség. Ezt metszi már-már konstruktív szigorral a kemény és lágy felület közötti átmenetként a berámázott festett vászonkép. A jobb szélen a drapéria megpuhul, de fémesen zöld csillogása idéz még valamennyit a merev materiákból. Az előtér asztalán a bolyhos szőnyeg a textíliának már csak a puha oldalát mutatja. A föld gyűrődését idéző szövetre rakott gyümölcs pedig maga a légység, az elmúlásnak kitett szerves létmód, a bioszféra. Mintha az anyagok rendbe rakott foglalata csak azért övezné a főszereplőt, az igazi húst, a kromatikus gyűrű belsejét, hogy a figyelmet felhívja arra, ami nem anyagszerű, és amiről csak az eszmei középpontba került, olvashatatlan írással teli levél tudósíthat. Valószínűleg a szerelemről szól.

Cupido nélkül nincs magyarázat. Miatta a kép még akkor is megszőpül, ha a fényesen üres felületet talán veszteség érte. Vermeer világmagyarázata a hiányt kárpótolja, mi mással fejezhető be az intelligens drezdai szakembereket dicsérő írás, mint egy közhellyé koptatott Keats-idézet: „A Szép: igaz s az Igaz: szép – sohse / áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség.” (Tóth Árpád fordítása)

Vermeer. Vom innehalten. Kurátoren: Stephan Kojas, Uta Neidhardt, Arthur K. Wheelock, Dresden, Gemaldegalerie, 2021. szeptember 10. – 2022. január 2.